

Tartalom

LI. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1997. ÁPRILIS

DARVASI LÁSZLÓ: A berlini fekete füzet	3
DANYI MAGDOLNA: Sanzon egy hattyról s egy tavi- rózsáról	54
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: Ablakomból; Boriskához, futólag; Billet doux Boriskának; Bácsi-torok!; Csáky bácsi arczképe; Orpheusz suttogása; Un parnassien (Le dernier des derniers)	56
GÖMÖRI GYÖRGY: Hajnali ihlet; Előzetes egy antoló- giához; Újra nekrológ	59
JÁNOSHÁZY GYÖRGY: Előadás után; Holtvágányon; Burleszk szonett az elmúlásról	61
BAKOS ANDRÁS: Megszállás; Álom egy lóról; A padló- váza története	63

NÉZŐ

SZŐKE KATALIN: Apokalipszis – 1917	66
--	----

ÖRÖKSÉG

OLAJOS CSONGOR: A demokrácia eleven lelkiisme- rete (Beszélgetés Bibó Istvánról)	74
---	----

KRITIKA

FÜZI LÁSZLÓ: Az elbeszélés gyönyörűsége (Gion Nándor: Mint a felszabadítók)	83
SZEKÉR ENDRE: Márai Sándor: Napló 1976–1983	87
SZABÓ GÁBOR: Bevezetés a recepcióesztétikába (Kulcsár Szabó Ernő: Esterházy Péter)	90

MŰVÉSZET

SZAKOLCZAY LAJOS: A szépség formái (A Szentendrei Műhely Galéria jubileumi kiállítása)	94
--	----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

Válogatás a Szentendrei Műhely Galéria alkotásaiból
az 55., 62., 65., 82. és a 96. oldalon.

DIÁKMELLÉKLET

CS. VARGA ISTVÁN: Radnóti Miklós: Nem tudhatom...

DARVASI LÁSZLÓ

A berlini fekete füzet

Bakó András 1948–1995

Az élet van kirúgva, kisleány. Azért fogalmazunk, hogy nektek könnyebb legyen. Hogy ne legyen annyi gond, és takarodjon a bánat, szempilláról a hó, dombtól a köd. Agy alá, szekéren mögé a félelemmel. Dehogy, dehogy is. Azért írunk, én kicsi lány, hogy minél inkább jobb legyen. Az a szeretet, amit ragozni lehet. Az a szeretet, ami ragozva van. Úgy sírsz, mint egy Ördög. Az élet van kirúgva, kisleány.

És az első nap kora délutánján már oda is ült az asztalához, mély lélegzetet vett és leírta a címet: A berlini fekete füzet. Bólintott, ez jó lesz. Pedig nem is volt fekete füzet. Csak fehér lapjai voltak, amiket tele kellett írni. Hát elutazott megint. Berlinben volt, a keleti részen, de semmit sem látott még a városból. S ahogy megérkeztek, átkísérték rajta, annyit érzett felületesen, hogy az ő mértékéhez képest rettenetesen nagy a város – és bizony akarja is ezt a nagyságot. Pankowban lakott, északon, zöldben és őszben. Árnyas utcák és villák voltak arrafelé, és nem messze egy hatalmas park terület, amit majd be kell járni. Aztán később rájött, a közelben van egy másik park is, még nagyobb, még kedvesebb. És a parkokban fahidak íveltek kicsi vizek felett. Az áttetsző kanálisokban kiskacsák csácsogtak. Okos juhászok, szerelmespárok és babakocsik kerülgették egymást. És az utcákon még föl-földörögtek a rózsaszínű Trabantok. A Majakovszkij-körön szállásolták el. Szomszédja néhány napig egy lengyel író volt, másodszeri rákérdezés után se értette a nevét. Szív bekapcsolta a televíziót, éppen egy humoros AIDS-reklám ment. Felületesen rendezgette a holmiját, zoknikkal és alsógatyákkal bajlódott. Tényleg, jutott eszébe, majd valami fogkrémet is be kell szerezni. Aztán kipakolt az asztalra, s a könyvhalom tetejére helyezte azt a folyóiratot, amelyben Balog Jócó beszélgetett Bakó Andrással. Bakó éppen két hete és egy napja halt meg, tíz óra előtt né-

hány perccel, ezen a napon pedig, amikor Szív megérkezett ide, Szív Lacika éppen egyéves lett. Hát igen, a dátumok. Szív két hete és egy napja úgy utazott el Budapestre, fel a szerkesztőségbe, hogy gyanította, többé már nem látja a barátját. Két hete és két napja, hétfőn látta utoljára élve. Bakó a kórházi csempe felé fordulva zihált. Már nem volt az eszméleténél. Szív megérintette a homlokát, végigsimított száraz, fekete haján. Belehallgatott a haldokló lélegzésébe és azt mondta:

Szervusz,... Bandi.

Hónapokkal ezelőtt elborzadva vette észre, hogy úgy készül a barátja halálára, mint valami visszataszító szerepre. Ostoba öntudatlansággal játszott el a gondolattal, hogy aztán mit fog tenni, miket mond majd másoknak róla, elképzelte, milyen is lesz, ha Bakó már nem él, milyen lesz az utcája, a fák a parkban, a város és a szerkesztősége, elképzelte, mit ír meg róla és mit hallgat el,... mert... mert mindent el lehet képzelni. Elébe lehet menni a dolgoknak, és azok valóban csaknem úgy történnek meg, ahogy a fantázia megelőlegezi. Csakhogy a képzelgésnek éppen a fájdalom egy bizonyos fajtájához nincs köze, ahhoz a jeges és dermedt, rettenetesen valóságos fájdalomhoz, ami talán idővel enyhülni fog, ám egyelőre minden Bakóval kapcsolatos gondolatot és érzést betöltött. Úgy érezte Szív, mintha a lelke lyukadt volna ki, s valami vigasztalanul csorogna belőle, rá a semmi hatalmas és kietlen vásznára, hogy ott kimondhatatlan és sűrű sorokká álljon össze. Hát erről a fájdalomról nem lehetett előzetesen képzelegni.

A kórházban, az első napokban, amikor még nem volt válságos a helyzet, beszéltek is.

A kiadóban már várják az új kéziratokat, mondta esetlenül.

Bakó hetek óta az összegyűjtött verseinek kéziratát gépelt. Gépelt egy kicsit, és a halálra gondolt. Megint gépelt, megint eltűnődött, nagyokat sóhajtott közben.

Hazamegyek és legépelem, suttogta akkor, a kórházban, és közben egészséges bosszúság ült ki az arcára. De a hangja olyan volt, mintha egy feneketlen kút mélyéből mondta volna. Jaj, és a tekintete! Szív egyszer látott hasonlót. Szív Ernőné nézett így, amikor Szív Lacikát irányította ki az anyaméh melegéből.

És Szív Lacikának megírtad a verset, kérdezte Szív.

De nem jó, motyogta bosszúsán Bakó.

Szív néhány nappal ezelőtt megállt Bakó előtt és felszólította, hogy írjon egy – esetleg több – verset Szív Lacikának. Lehet ciklus is, vagy ha úgy alakulna, nem bánja, mondta Szív, akár egy egész könyv is lehet. Bakóra van bízva a dolog. Bakó azonban bosszúsán rázta a fejét. Hónapok óta nem tudott írni. Nagyon egyszerűen mondva csodálatos és termékeny perióduson volt túl. De Phalarisz rettentő ércbikájában már csönd volt. Szív keresetlen és nem kevésbé tolakodó fölkérése – mármint hogy írjon Szív Lacikának – akkor olybá

tűnhetett, hogy Szív mégis csak segít Bakón, valami könnyebb, játékosabb feladatot ad neki, csakhogy a barátja kilábaljon a válságból. Pedig nem volt ez már válság. Már az sem volt. Bakó addigra mindent megírt, amit megírhatott, túl volt az utolsó, a legvégső témán, túl volt búcsúzásokon és reményeken, egyszerűen túl volt mindenben, az életén, ahogy mondani szokás. Hogyan is lehet ezt egyszerűbben mondani? Sehogyan sem. Csak rosszul lehet mondani. Hogy tehát már nem volt értelme a költészetnek. A Bakó testében növekvő halál kitette a dolgok végére a pontot. Bakó András hetek óta ezt a pontot bámulta. Nem tudott írni, nem volt hová, miért. Néha odafordult a barátaihoz.

Majd ha meggyógyulok, mondta.

Vagy nem fordult oda, csak az oldalára tette a kezét, és kibámult az ablakon.

Meg fogok halni, mondta.

Felemelt egy borospoharat az asztalról.

Meggyógyulok, mondta.

Visszahelyezte az üres poharat.

Nem gyógyulok meg, mondta.

Hogy hát talán, és mégis, és csakazért is, egy gyerekvers! És amikor Szív legközelebb – otthonában utoljára – meglátogatta, jó szokása szerint tapintatlanul belekotort az asztalon heverő paksamétába, csalhatatlan érzékkel emelte ki a Szív Lacikának ajánlott, félkész állapotban leledző versikét. A következő pillanatban Bakó belépett a szobába és úgy kapta ki a lapot Szív kezéből, mintha az ártatlanságát ragadná vissza. Jó volt látni, milyen harcias.

Ez még nem jó, kiáltotta egészséges háborgással.

Azért rendes tőled, hogy megírod, bólogatott Szív.

Ki kell javítani, dünnyögte Bakó András.

Nagyon szép lesz.

Te meg nagyon hülye vagy!

És különben kijavította. Vagyis inkább végigírta. Egyetlen példány maradt belőle, és a temetés után, Bakó szobájában, hol éppúgy nézett ki minden, mint tegnap, vagy tegnapelőtt, amikor még Bakó szöszmötölt az összegyűjtött verseken, Bakó Andrásné kissé félve adta oda Szívnek a kéziratot, hogy tényleg nem annyira jó, és ha Szív nem haragszik, ő szeretné tudni, mi a szándéka vele, mert közölni, hát azt nem nagyon szabadna, mert Bakó se akarta közzé tenni, és Szív aljasul hümmögött, hogy bízta csak rá, méltóképpen lesz megoldva a dolog. Az ember lop, csal, hazudik. A pankowi kertházban, Szív ablaka alatt állt egy körtefa is. Nem szedte senki a körtéket, legalábbis a fáról nem. A túl-érett gyümölcsök a járda betonlapjára hulltak, ráütöttek a kemény anyagra és szétloccsantak. Aztán, még az első berlini nap délutánján Szív meglátta, hogy fekete ruhás lányka torpan meg az utcai kapuban. Néhány pillanatig álldogált, többször körbepislantott, aztán fürgén befutott az udvarra, felkapott két szem

körtét, és uzsgyi, máris vissza, ki az utcára, a Majakovszkij-körre. Szív megvonta vállát. Mit lehet tenni. Aztán elindult, hogy valami olcsó fogkrémet vegyen. S ahogy kiért a sarokra, látta ám, hogy a félfényes, rossz padok egyikén, szemközt a dübörgő forgalommal, ott ült a fekete ruhás lány, és körtét eszeget.

Dankó

Szív Lacikának

*Pattog a labda
Dankó dala víg
Nem hagyod abba?
Nem nem tavaszig*

*Zsörtöl a nénje
Még most sem elég
Jössz ide végre?
Elhúlt az ebéd.*

*Pattog a labda
Dankó dudorász
Nem hagyod abba?
Verjen ki a frász*

*Dúl-fúl a bátyja
Volnál te velem
Nagy ruha várna
Foltok feneken*

*Mondd ki a Dankó?
Purdé de vigyázz
Csípje a dongó
Orrig kulimász*

*Dundi de télen
Mégis didereg
Elverik éppen
Mégsem pityereg*

*Pattog a labda
Dankó dala száll
Adja ki kapja
Din-don dalabáj*

Berlinnek ez idő tájt volt vagy négy repülőtere. A pankowi házacska fölött repülőgépek zúgtak a nap minden órájában és fertályójában, a tégeli reptér felé szálltak. Szív néha kiállt a házacska elé, és bámulta őket. Éjszakánként meg őrjítő zúgással szálltak el a kerület fölött. Mint akik a halált viszik. Egyszer azt mondta Szívnek Balog Jocó, hogy az lenne a legjobb megoldás, ha Szív valahová elutazna.

Miért, kérdezte Szív meglepetten.

Jót tenne az írásművészetednek, mondta Balog Jocó.

És hová utazzak, kérdezte tűnődve Szív.

El, mondta Balog Jocó.

Mégis mennyire el?

Minél messzebbre, bólintott komolyan Balog Jocó, és Szív ebből az eltökélt szigorból arra következtetett, hogy Balog Jocó ezt az ajánlatot nem feltétlenül kritikai észrevételnek, hanem inkább baráti segítségnyújtásnak szánja. Hát tessék, jól van. Most elutazott. Csakhát idegen földön, idegen világban annyiféle veszély leselkedik az emberre. Például olyasmit iszik, amit otthon soha, és ebből hihetetlen problémák adódhatnak. S ahogy most ezt elgondolja Szív, azt azért mindenképpen meg kell jegyeznie, hogy annyira rossz nem volt az Apfelkorn. Annyira. Mennyire is? Az eset után Szív mégiscsak úgy döntött, többé ilyen típusú italhoz nem folyamodhat, egyszerűen a méltósága, a férfiasága tiltja ezt, s ebből az elhatározásból pusztán annyi következett, hogy akkor majd más alkoholokhoz kell folyamodnia, jobb minőségű Kornhoz, konyakhoz, orosz vodkához, borókapálinkához például, mert hiszen törjék csak az utat a hülyék, ha járt sztráda mentén is ballaghat az ember. Az Apfelkornt illetően Szív komolyan tévedett. Mert egyszer még rá kellett fanyalodnia, és bizony akkor öt, de az is lehet, hogy hat pohárral ivott meg belőle, de erről legyen szó később.

A kicsiny Weinstube – a Bürgerpark előtt néhány méterrel – meglehetősen olcsó árfekvéssel bírt. A helység szelleme épp úgy tükrözte az ember nagyságának fényességét és árnyoldalát, miként Szegeden a Kölcsey utca ivója, a kedvesjő Körúti söröző vagy a Bolhás kocsmák, kint a telepen, ahol Szívek laktak. Kelet-Németország Magyarország meglehetősen közeli rokona volt e nyugtalan század második felében. És egynémely kiskocsmák és kerületek, közök és báltermek a nagy német összemosódásban is konokul őrizgették a közelmúlt relikviáit. Honecker tata néha feltűnt a sarkon, s rosszkedvűen motyogva el sétált egy újonnan felhúzott kínai restaurant előtt. Az ember szórakozottan baktatott Pankow valamelyik dübörgő sugárútján, mígnem egyszerre ellenállhatatlan vágy fogta el, hogy följelentsen valakit. Kicsit így volt ez még otthon, Magyarországon is. A honvágy egyik fajtája tehát kizárva. S ahogy Szív igyekezett egy második pikoló sörrel kimosni magából az Apfelkorn édesen aljas ízét, eszébe jutott az a férfi a vonatról, a fásult arc, a sehová sem néző szemek, a dobverő ujjak, az elnyűtt ruházat.

Ez pedig még az odaúton történt.

Szív vonattal utazott, éjszaka. Míg Berlinbe értek, három határon zakatolt át a vonat. Néhány éve volt már Szlovákia is és volt Csehország is. A férfi ült az ablak mellett, nem nézett sehová, nem cigarettázott, nem evett és nem ivott, voltaképpen semmit sem csinált, csak ült, meg-megzökkenő vállakkal, de mozdulatlan arccal, és mégis minden vámos, határőr és policáj őt találta gyanúsnak. Hosszan vizslatták gyűrött paszportját, újra és újra átlapozták, átvilágították, elvitték és visszahozták, haragos kérdéseket tettek fel neki, kivezették a peronra, ordítottak vele, és aztán csönd lett. És a fásult arcú visszatért. Mindig visszatért. Ázott kutyaként rázta meg magát és visszaült a helyére. A vonat nagyot sípolt, döccent és elindult valahol Szlovákiában vagy Csehország mélyén. Ez a gyűrött arcú is idejött, Berlinbe – akár csak Szív –, és most nyilván itt, ebben a hatalmas városban lófrál valahol, betér néhány helyre, megpróbálják kirúgni, elküldeni vagy leszállítani, de nem lehet. A csudába is! Csak nem sikerült elúzni az Apfelnorm kellemetlen ízét. És akkor Szív – midőn jócskán megtaszította a Weinstube ködjében egy ismerős imbolygású váll – arra gondolt nagy merészen, hogy hát voltaképpen nem is olyan nagy baj, hogy van nyomorúság. Sőt! Az ember lelkének kiszolgáltatottnak, megvertnek és megalázottnak kell lennie, alapvetően és eredendően, csakhogy legyen remény, hogy lázadni és felemelkedni, visszaszólni lehessen. Hogy tehát mindig magasabbra. És a határ, no nem a csillagos ég, de éppen csak az almafa ága. Szív figyelmesen bámulta az apfelnormos pohárkát és közben azon tűnődött, vajon nagy marhaság-e, amit az imént elgondolt. Aztán fellázadt, jó szokása szerint, mert szeretett lázadozni. Ha marhaság, ha nem, gondolta dühösen, az egészből annyi, és csak annyi következik, hogy kérnie kell még egy Apfelnormot. Nem azért, mert jó, hanem azért, mert rossz. És ez teljesen világos tényállás volt.

Nem járt túlságosan jól Szív a winkelhauseni Gold Brand nevű konyakutánzáttal sem. Helyi specialitás volt, akár Svájcban a lila borjú vagy délen a harmonikás hegyi ének. Pedig igen sokáig válogatott az alkoholneműek között, és valójában nem maga miatt tette. Őszintén szólva egy kissé túlzásnak is gondolta a baráti törődésnek ezt a jócskán időigényes megnyilvánulását. Aznap Balog Jócó is Berlinbe érkezett valami alkalmi színtársulattal, előadás céljából. Szív neki vette a töményt. Balog Jócó repülővel szállt idáig, és most itt tiport valahol a városban, Szív feltételezése szerint jócskán az éjszaka mélyebb rétegeiben, egyre nehezebb állkapoccsal, megdöntött fölső testtel, erősen cigarettázva, félalkoholosan. Annyit azért sejtett Szív, hogy ha éjjeli fél kettőkor megissza ezt a hülye konyakot, őszintébben fogalmazva elissza Balog Jócó elől, akkor vásárolnia kell majd valami mást, mert hiszen egyszer mégis csak föl kell tűnnie a barátjának. Hiszen csak a férfiak képesek mindenre egymásért. S amikor másnap este, voltaképpen ez előző állításra apellálva, a főszerkesztő barátját tárcsázta valami ostoba és önző, habár őt akkor kétségbeejtő ügyben, a fő-

szerkesztő csalthatlan érzéssel fölszólította Szívet – mielőtt bármilyen gond, probléma avagy segélykiáltás aprólékos taglalásába belekezdték volna – valljon csak arról töredezmesen, milyen borital álldogál az asztalán. Mert van ott bor, ne is tagadja Szív. Szív nem tagadott. Ráemelte tekintetét a zöld, ormótlan palackra és hallgatott csöppnyit. Talán még a torkát is megreszelte. Nem. Egészen biztosan köhintett néhányat, mielőtt válaszolt volna. Majd nagyon halkán mondta a kagylóba.

Bolgár kadarka.

Tulajdonképpen jobb lett volna, ha nyomban megszakad a vonal. A vonal azonban nem szakadt meg. Csak hogy most meg a másik oldalon hallgattak. Köhintett néhányat a főszerkesztő is, és ez az adott helyzetben olybá tűnt Szívnek, mintha egész Magyarország köhécselt volna odaát.

Ez azért túlzás, mondta aztán a főszerkesztő.

Jóval visszafogottabbnak tetszett a hangja, mint néhány pillanattal előbb, amikor őszintén megörült a Berlinből hazatelefonáló Szívnek. Szív nem magyarázkodott. Ő maga is túlzásnak érezte, hogy a közeli kisboltban mindössze kétfajta vörös bor, egy másfél literes olasz kiserelés, illetve ez a bolgár kadarka volt fellelhető. A rendes ember ilyenkor továbbáll, a pénzét el nem fésztegeti. Az idő múlásától sakkban tartott ember azonban kétségbeeshet, hogy esetleg úgy törhet rá a hideg berlini őszéj, hogy nő, gyerek és barátok mind nagyon messze, ráadásul még bora sincs, nos az ilyen ember mérlegel csöppet, átgondolja a helyzetet, és... és... választ. A csudába, dehogyan is választ. Amit tesz, azt jobb híján teszi. Nem az olasz pezsgőbort, hanem a bolgár kadarkát emeli a kosarába. Tudja az ember, jól egyáltalán nem választhat, legfeljebb a rosszabb választást kerülheti el. Különbözik is Szív eredendően vonzódott a hibákhoz és a tévedésekhez. S a bolgár kadarkát se tekintette egyébként, mint a világ egy nagyon különleges, éppen ezért érdeklődésre számot tartható tévedésének. Attól mentse meg az Isten Szívet, hogy ne hibázhasson többet!

Szív máskülönben egyre jobban szerette Berlint. Két napja éppen belépett a Bürgerpark előtti kicsiny temetőbe. Miközben az idő,... nos hát az időről jobb nem fogalmazni. Szőke fátyol Isten nyakában, vasárnap délután. Olyan színű volt az idő, mint néhány napja a winkelhauseni Gold Brand az asztal végén. A színek mindig szépek. A tartalommal van baj. A bürgerparki temetőcske bejáratánál fehér hajú, roppant öreg néni álldogált nagyon lila kabátban. Egyfelől vigasztalanul sírt. Könnyei végigcsorogtak ráncoktól barázdált, szép arcán, másfelől viszont csokoládét majsolt. Szívet – ott a temető bejáratánál – egész egyszerűen lenyűgözte az életnek ez a ritkán és csak súlyos pillanatokban feltáruló konstellációja. A varázs akkor tört meg, amikor a néni – ráadásul és mindezek tetejébe – sántítva indult a Weinstube irányába. Szív akkor azt gondolta nem kevés kiábrándultsággal, hogy ez már – sajnos – túlzás. Úgy érezte, mintha egy ragyogóan induló mondatra talált volna, amely mondat azonban kínos gellert kapott egy ártatlannak tetsző kötőszó miatt.

Aznap délután apró sárga emberkék cigarettával kínálták. Vietnamiak. Szív gyermekkorában több alkalommal is összeállított úgynevezett vietnami segélycsomagot. Nagy divat volt az adakozás államilag garantált és irányított formája a hetvenes évek elején. Ha pedig egy kisgyerek megunta az uzonnaira kapott undorító mézesvajas kenyeret és igen helyesen eldobta, hát a tanító néni gyakran odalépett hozzá, és alaposan megszidta, látod, Ernő, micsoda csúf dolgot csinálsz, miközben Vietnamban éheznek! És a leforrázott gyerek elbámulhatta a kukába dobott mézesvajas kenyeret, és arra gondolhatott nagy és fájdalmas büntudatok közepette, hogy a vietnami napközisek és tanulószobások tényleg hogy megennék ezt is. Szív is csinált segélycsomagot vietnami gyerekeknek. Tett bele virágos szegélyű szalvétát, lendkerekes, majdnem új játékautót, no és persze ruhákat, és kockás, bolyhos takarót is, és most, ahogy bele nézett a kicsi sárga ember arcába, arra gondolt, milyen jó volt, hogy ő írhatta rá a posta dobozra, hogy Hanoi, és hogy talán éppen ez a csempész-cigarettával kereskedő ember kapta az ő csomagocskáját a lendkerekes kisautóval, a kockás pléddel és a kinőtt ruhákkal. Ebben a pillanatban feltűnt egy rendőrautó, és a kicsi sárga ember futni kezdett, fürgén átslisszant a téren, és már el is tűnt. Egyszer meg kellene kérdezni egy vietnamitól, tűnődött Szív, szereti-e a mézesvajas kenyeret.

Aztán meg arra gondolt Szív, ahogy hazafelé bandukolt, a pankowi körtefához, hogy azért mégse lenne jó, ha ez az egész berlini füzet arról szólna. Miről is? Bakó haláláról, természetesen. Hogy Bakó András utolsó hónapjai és napjai kitüntetett figyelemmel lesznek exponálva, ez már biztosnak látszott, holott igazságtalan volt mindenképpen. Szív Bakóhoz az utolsó öt évben került igazán közel, s egyszerre látott egy fölszabadult, majdhogynem elégedett embert, mert sikeres lett Bakó és elismert, hanem mindeközben Szív látott egy továbbra is rettegő embert, aki hosszú évtizedek alapos és kimerítő, ám tárgyaltalan szorongása után már egy rettenetesen konkrét dologgal hadakozott. A testben növekvő halállal. Bakó egyszer riportot akart íratni Szívvel, azzal a Szívnek már meglehetősen derogálónak tetsző kívánsággal, hogy Szív leplezze le a diszkóhajót. A diszkóhajó a Tiszán ringatózott, éppen a Közművelődési Palota oldalában, és mert igazi, hamisítatlan diszkóhajó volt, éjelente hangosan zenélt, boros kólákat és kólás viszkiket ittak rajta a fiatalok, hangosan kiáltoztak és kitűnően érezték magukat. Volt ott minden, egészen korszerű és örökérvényű dolog is, dodózás, gyömöszkölés, meggondolt és meggondolatlan nemi reláció, modern tánc, milliós üzletkötés, de még egyszer késelések gyilkosság is. Bakót azonban csak a zene érdekelte. Pontosabban ez kergette őrületbe, mert a Tisza homokszínű vize – jaj, dehogyis szőke – Bakó lakótelepi ablakához vezette a monoton taktusokat, föl az ötödik emeletig, és az érzékeny és kiművelt Bakó majd megőrült ettől, ezért aztán akkoriban többször könyörgött Szívnek, hogy leplezze, jaj leplezze már le végre a diszkóhajót, mert az egész lakó-

telep szenved miatta. Sőt, emelte föl az ujját Bakó, talán a város is szenved. Mitöbb, tette hozzá Bakó András némi morfondírozás után, az egész világ szenved egy ilyen diszkóhajótól.

A brazilok is, kérdezte halkán Szív.

A japánok is, bólintott Bakó.

A lakótelep azonban egyáltalán nem szenvedett, mert a lakók egyik része éppenhogy a diszkóhajón tartózkodott, a másik része pedig korántsem volt annyira érzékeny a zajokra, hangokra és a zörejekre, mint Bakó. Szív egyáltalán nem leplezte le a diszkóhajót. S nem csak azért, mert akkoriban már méltóságon alulinak tartotta az ilyen leleplezéseket. Hiszen Balog Jocó sem leplezte le a diszkóhajót, akinek Bakó szintúgy könyörgött, nem egyszer, és nem kétszer, és talán még meg is fenyegette. Szív nevetett. Balog Jocó is nevetett. Jaj, Bandi, egy ilyen diszkóhajót képtelenség leleplezni. Bakó idegesen turkált a szakállában, nagyokat hümmögött és közben kilocsolta a vörös bort. Olykor odaállt a radiátor mellé – mesélte később, a halál napján Bakóné, amikor Szívék és Balog Jocó meglátogatták az özvegyet –, odaállt a radiátor mellé Bakó, és csak azt várta, mikor kezdi a kattogást. És addig volt rossz neki, míg kattogni nem kezdett. Mert ha már kattogott a radiátor, akkor volt valami a világban, de amíg nem, addig csak várni lehetett és félni és szorongani.

Az utolsó hónapokban eljárt Bakóhoz a Doki is – Szív legjobb barátja –, és nem a metszések és vágások, meg a kémiai beavatkozások oldaláról, hanem az úgynevezett lelki oldal felől igyekezett segíteni. Ezért aztán Dokinak mesélte el Bakó, milyennek is képzelet a gyógyulást. Feküdt Bakó az ágyon és azt mesélte lelkesen, hogyan fog meggyógyulni.

Egyszercsak fölébred Bakó.

Lassan nyitja a szemeit, óvatosan.

Hoppszla hopp, hiszen hát reggel van, kora tavaszi nap, csípős tavaszi napocska szórja a sugarakat, hanem azért még deresek az ágak, a harmat hideg és gyöngyözik a fűszálak oldalán. De már fénylik a csiganyom is! Édes Istenem, drága jó Istenkém, hát akkor most meggyógyultam, mondja Bakó. Az ég tiszta és kék, akár a szűzen írt versikék. Olyan kék az ég, hogy a tusmadárka is átröpülhetne rajta. Vízfestékkék ömlik a szemünkre. Kimegy a ház elé Bakó és jól esően nyújtózkodik. Teli tüdővel szívja a friss levegőt. Hogy gőzöl a lehelet. Szétnéz Bakó. Ez a ház, a kert nyilván csak Szekszárdon lehet – gondolta később Szív –, ahol Bakóék családi háza volt, és ahová olyan sokszor hazamene-kült Bakó, ha elege volt a szegedi porból, az értetlenségéből és a diszkóhajóból. És most itt áll, és szívja a friss tavaszi levegőt. Az ám! Azt érzi, hogy egészen meg van gyógyulva. Aztán mint gazda, körbe tekint. Dunsztos üvegeket lát az ablakpárkányon, télről maradt vizes uborkákat. Hogy maszatol az üvegekben a kaporzöld, a sárga kenyérhaj. Boldogan ugat a kutya, boldogan rázza a láncot. Szemben meg a kert, kertecske. Friss és hideg fekete föld. Asófejnyi buckák.

Nyilván még ő ásta fel tavaly. Most majd lehet veteményezni, kapálgatni, öntözgetni. Mit vessek apuskám? Mit ültessen anyuskám? Állt Bakó a kertecske előtt, báméskodott, és egyszerre azt vette észre, hogy mozdul a föld, szertegörög a puha göröngy, és a földet, jaj a földet átüti egy féreg.

Pontosan így.

Egy féreg, kérdezte Szív.

Ez volt a gyógyulásképp, mondta Doki és bólintott.

Bakó életének utolsó előtti éjszakáját Szív Ernőnével és Balog Jocóval töltötte. Ők vigyáztak rá, bent a kórházban, a külön szobában, ahol egyedül fekhüdhetett Bakó, pedig volt ott még egy másik, szabad ágy is, és ez igen nagy kegy volt, különös kiváltság. Az emberek ekkoriban egymás mellett haltak meg a kórházi ágyakon. Reggel arra lehetett ébredni, hogy már nem él a szomszéd. Habár, mondta később Bakó Andrásné, Bakó a haldoklás közben is a fenébe kívánta különszoba kiváltságát,

legyen már vége, motyogta,

hánynom kell ettől az egészszől, motyogta,

vigyetek haza, motyogta,

otthon akarom bevégezni, motyogta.

Csakhát ez nem volt lehetséges. Bakót többé nem engedték ki a kórházból. Ki tudja, miért. Pénzbe kerül az ilyesmi, orvosi elvek, plusz adminisztráció, mifene. Nem élünk Amerikában. A kórház előtt, éppen Bakó ablaka alatt, villamosok is zörögtek. Bakó Andrásné elmesélte, hogy amikor egyszer egy villamos elcsattogott, Bakó kinyitotta a szemét, és azt mondta, villamos. Szív Lacika – gondolta erre Szív – meg azt mondogatta minden kétlábú emberi lényre akkoriban, lett legyen az kislány, mamika, vagy alkoholista bácsi, hogy baba. Baba, mondta Szív Lacika, talán mert ki kellett cserélni a pelenkáját.

Villamos, mondta Bakó András és haldoklott.

És amikor Szív Ernőné és Balog Jocó bent éjszakáztak nála, az utolsó előtti éjszakája volt tehát ez Bakónak, Szív Ernőné megtörölte a beteg homlokát és azt kérdezte tőle,

jól esik ez, Bandika.

Bakó szeme megrebbent, ami azt jelentette, hogy jól esik a simítás, mert már sem beszélni, sem többet jelezni nem tudott. De hogy legalább ennyi. Megtörlik az ember homlokát, és az jó. Onnan azt mondani, hogy jó. Hogy jól van, rendben van. S akkor az éjszaka közepén egyszerre furcsa csönd ömlött szét Bakó kiváltságos magánszobájában. Balog Jocó és Szív Ernőné egymásra pillantottak, nem szóltak, de mindketten arra gondoltak, hogy akkor most vége, hogy kész, és Szív Ernőné az is átfutott, hogy Úristen, milyen egyszerű ez az egész, de Bakó András hirtelen fölsóhajtott, egy pillanatra kinyitotta a szemét, és nem engedett a halálnak. És még a keddi napon is ő győzött. Győzött? Micsoda butaság ilyet mondani. Szerda reggel pedig Bakó Andrásné az

embere fülére erősítette a fülhallgatóját és bekapcsolta neki a zenét, Mahler negyedik szimfóniáját. Ezt a zenedarabot különösképpen szerette Bakó. A szimfónia alatt szállt el belőle a lélek, tíz óra előtt néhány perccel. Gustav Mahler zenélt neki, miközben elvitte a nagy néma diszkóhajó.

Bakó Andrást szép őszi időben temették.

Azon a napon, amikor erre gondolt Szív, Berlinben ugyancsak ragyogó volt az idő, s ő, szokása szerint végigdolgozta az egész napot, a kávé illatú reggelt, a lassan magára találó, majd egyetlen pillanat alatt semmivé váló délelőtöt, a selymes hangulatokkal kérkedő kora délutánt, végigdolgozta Szív az október hónapnak eme legszebb óráit, amikor az ősz tündököl, meleg fényfoltokat pamacsol tűzfalakra és a villamos sínek menti kőbuckákra, lecsalogatja a komor felöltőket és a bolyhos kardigánokat, kicsit ripacskodik is, mintha lenne más mondanivalója az elpergő, zizegő levelek rettenetén kívül. Aztán délután négy óra felé a Bürgerpark zöld gypén már hideg estharmat csillogott. A közelgő est egyetlen hatalmas leffentéssel lenyalt minden langyosságot, szétprüszkölt minden kis fényes reményt. Berlin kihűlt. A színjátéknak vége volt. Szív újra és újra csak Bakóra gondolt. Hogy Bakó se úgy halt meg, ahogy szeretett volna. Butaság. Meghalni sehogyan sem akar az ember, legfeljebb, ha van még alkalma rá, néhány kívánságot lefektet elébb, mintha az életéhez, személyiségéhez, úgynevezett szabad akaratához tartozna, hogy ne egy közkórház klóros fehérségében, hanem otthon érje a vég, hogy úgy fogadhassa a végső pillanatot, ahogy neki tetszik. Hogy ne idegenek között, de azokkal az emberekkel, akik végigkísérték az életét. Hogy ne kórházi rácsok között, szigorúan lekötvé, buborékoló infúziós palackkal a homloka fölött, de a saját címén, a saját szobájában, a saját ágyában és a saját ablaka alatt, honnét annyiszor bámulta a hajnal derengését, a paplanos ködöt és a lassan permetelő esőt. Szív tévedett. Amióta jobban ismerte Bakót, mindegyre azt gondolta, hogy barátja azok közé a sokat vert renitensek közé tartozik, akik olykor kérkedve, néha szorongva, máskor meg fölényes magabiztossággal minden alkalmat megragadva ugyan tagadják Isten létezését, ám akik a lelkük mélyén, ahol nincsen igaz és nincsen hazug, ahol nincsen szép és nincsen csúf, ahol csak valami embertelenül pontos és kérlelhetetlen ragyogás tombol, nos hát ott, a lelkük mélyén mégiscsak fejet hajtanak egy nagyobb, Istennek nevezhető akarat előtt. Szív tévedett, és erre csak a temetés fényes, kora őszi napján döbbsent rá végérvényesen. Szív megrettent a felismeréstől. Mint ahogy rettegett és iszonyodott az utolsó két évben Bakó is. S ha a költő az első nagy műtétjét, nem kevés alázatról téve tanúbizonyságot még jogos büntetésnek is fogta föl, a másodikat már túlzásnak tartotta, gyakorta arról hümmögött dühösen, néha meg mélységes lemondással, hogy ő, aki olyan rosszul és bűnösen élt eleddig, most megjavulna, de lám, csak nem hagyják, nem engedik megjavulni. Nem akarna pedig sokat. Egy-két könnyebb sétát, másodosztályú vonatutat, büntelen sört, óvatosan az ajkak

közé engedett felest, a felhőtlenséget. Szív a maga esetlen és körülményes módján egyszer mégis az ellenkezőjéről próbálta meggyőzni Bakót, hogy tudniillik aki ilyen sokat és ilyen intenzíven beszél Istenhez, aki ennyi maskarát és gúnyát ölt rá, aki ennyi metaforába és látványos megszemélyesítésbe gyömöszöli, nos hát az mégiscsak hívó ember valamiképpen, annak kell lennie, ám Bakó majdhogynem megvetően rázta a fejét, hogy sajnos Szív nem érti az egészet, és Bakó Andrásné, aki szintúgy velük üldögélt akkor a kicsiny dolgozószobában, ugyancsak rázta a fejét, hogy nem, nem, ez valóban súlyos félreértés, Szív ebben a dologban jócskán téved. Szív azonban eltökélt volt. Egyáltalán nem akarta elhinni, hogy tévedhet. Azt gondolta, valahol majd a végén, vagyis hát akkor, amikor az emberről leválik minden földi hívság, vágy és remény, düh és ellenérv, amikor egy kifeszített cérnaszál ragaszkodásához tartozik mindaz, amik voltunk, vagyunk és lehetnénk, szóval majd ott, a végén Bakó egyszer csak anynyit mond, hát persze, hát hogyne, barátom:

Igen, hiszek.

Hahiszen az a cérnaszál. Hiszen olyan könnyen meg lehet halni. Az ember hajlamos elfelejteni, hogy az élete az első perctől az utolsóig folyamatos és kérlelhetetlen veszélyben telik, hogy ha jól belegondolunk, hát nem az a kérdés, valaki miért élt ötven vagy száz évet, hanem éppen ellenkezőleg, miért nem halt meg ekkor és akkor, úgy ám, ha valamin, hát akkor ezen lehet csodálkozni. Hogy úgy meghalhatunk, mint a pinty, egyszerűen és hipphopp, és ha aztán sírnak is értünk kicsikét rokonok és barátok, ez a sírás és ez a gyász semmiség a világ forгатagában. Bakó sűrű negyvenhét esztendejében is mennyi életveszély lehetett. És – ki tudja, miért – éppen egy ilyen aljas betegség lett előírva neki, ez lett kiszabva rá, amire az orvostudomány csak hümmög, hogy ugye a rák, vagyis hogy egyszer csak egy kezdetleges sejtecske, egy a sokmillió közül bennünk úgy dönt, hogy szaporodni és sokasodni kezd, és ez a sejt ott a testünkben nem beszél senkivel, nem szól egy árva szót sem a többi, egészségesnek mondható sejthez, következőképpen a szervezet védelmi rendszere sem veszi észre, és ezek a kezdetleges sejtek csak sokasodnak, sokasodnak és... és... de nem, elég legyen. Ebből is csak azt akarta kihozni Szív, hogy milyen esetleges és sorsszerű, hogy egyszer elindul egy ilyen... ilyen folyamat, miért indul el, hogyan, kinek, minek az intésére, felszólítására, jaj Istenem.

Igen, barátom, hiszek, mondja majd Bakó András.

Ezt a beismerést várta Szív, nem reszketve és nem eltökélten, de visszafogott bizakodással. Arról persze nem volt Szívnek tudomása, hogy életének utolsó hónapjaiban Bakó András beszélt-e a temetéséről Bakó Andrásnénak. Megszabott, kikötött-e néhány dolgot. Hogyan kell majd megtörténnie. Mi legyen akkor, és mi ne legyen. Nem tudott erről Szív, mert Bakóval nem lehet a halálról beszélgetni, olyannyira akart élni még.

Bár Szív végül elitta barátja elől a winkelhauseni konyakot, azért találkozott Balog Jocóval Berlinben. Pedig még Kohl kancellár is közbeszólt. Éppen első randevújuk időpontjában, úgy este nyolc felé mondott hosszú és optimista beszédet az Alexanderplatzon, hová legalább tízezer ember gyűlt akkor, elégedettek és elégedetlenek, füttyögők és lelkesen tapsolók, és persze Szív nem lelte Balog Jocót, csak annyit konstatált némi meglepődéssel, hogy egyáltalán nem tart a rohamrendőrök nyugodt falanxa mellé állni. Csak másnap találta meg Balog Jocót, abban a podewili kisszínházban, ahol lengyel programok és kiállítások tülekedtek napok óta, és ahol Balog Jocóék is prezentáltak egy előadást. Mindezt nem is taglalná Szív, mert mondandója szempontjából éppenséggel érdektelen, csakhat éppen ott, a podewili kultúrház egyik kicsiny termében látták Tomek Wendland Confessió című művét is. A kicsiny szobát apró, tenyérszerű gyászjelentésekkel tapétázta ki a művész. A szoba közepre ember méretű, számtalan lyukkal ellátott dobozt helyezett, amely doboz terébe egy villanykörte lógott bele lassú, meg-megújuló himbálással. S mert a teremben szigorú, halálos sötét uralkodott, csak a dobozból kicsapó, villanásszerű fények világították meg az elhunytak falra ragasztott neveit, vagy éppen csak egy-egy évszámot, kereszt- vagy vezetéknevet, nyilván a végső búcsúzás közhelyszerű lengyel mondatát és mondatrészét, vagy éppen egy fekete tustulipántot, kicsiny koszorúrajzot, s mindezt tényleg csak egyetlen pillanatra, nos tehát ott és akkor, a halál híreivel kitapétázott fekete szobácskában, mondhatni egy műalkotás szívében, Balog Jocó és Szív is egyként Bakóra gondolt, és Szívnek az is az eszébe jutott, hogy néhány perce még egy marihuánafüstös lebujsban ültek, és Balog Jocó azt mondta, hogy itt Berlinben végigsírta a próbákat, és hogy neki most rosszabb, ha Bakóra gondol. S még valamit tartozik Szív megvallani, mielőtt újra a szekszárdi alsóvárosi temető ama fényes szeptemberi kora délutánját idézné. Hogy voltaképpen neki ezt a berlini füzetet egyszerűen és magától értetődően esik jól fogalmaznia. Mintha a lassú hullámokban hömpölygő mondatok, a rutinszerű, máskor meg magukat felkínáló írói megoldások és váratlan rátalálások megszeretnék önnön ritmusukat és tehetetlen nyugalmukat, s megszeretnék ama visszavonhatatlan távolságot is, amelynek az, úgymond, áthidalásával pedig éppenhogy küszködnek. Hogy nem lesz a földből ég, és az égből sem föld, nem lesz, ami nem lehet. Istenem, ha vagy, engedd, hogy a stílus vigye el a balhét. Az a szeretet, ami elviszi a balhét. Meg kell vallania Szívnek, hogy itt és most nem annyira Bakó Andrásról, a barátjáról, hanem a halál stilisztikájáról van szó. Az igazi stiliszták hiú emberek, és a végletekig azok. S ha Szív a halál stilisztikáját emlegeti, ez is csak annyit jelent – körülbelül és hozzávetőlegesen – hogy ha a kezével ír, akkor a szemével nem látja, mit olvas, és ha a szemével olvas, akkor a kezével nem tudja, mit ír, és hogy ez a gyász, voltaképpen. Megoldatlanság, szakadék. És Szív nem tudna gyászolni, ha nem írna, mert nem tudná, hogy ez az, viszont ha ír, nem gyászolhat őszintén és egyszerűen. Ez a gyász, voltaképpen. A gyász ez.

Ez a mondat.
 És ez.
 És ez is.
 És voltaképpen.
 És hozzávetőleg is.
 Körülbelül, ahogy az Isten is.

Rettenetes érzés volt a barátját felravatalozva, kiterítve látni. Nem is hogy holtan, hanem hogy felravatalozva. Mintha egy másik, Bakótól idegen történetben zajlott volna a szertartás. Pedig mégsem. Hát nem. Először a polgármester beszélt a napfényáztatta szekszárdi alsóvárosi temetőben, szabadon és szépen, ám amikor egyszerre csak arról szólt, mintegy közbevetőleg, hogy Bakó Andrást soha sem érdekelték a címek, a rangok és a kitüntetések, nos akkor Szív hirtelen balra kapta a fejét, a mellette álló költő, aki később úgyszintén beszélt, jobbra kapta a fejét, minekutána a pillantásuk találkozott, és ez, nem több, elég volt. Mint két rokon, aki pontosan tudja a harmadik rokonról az igazságot. A halál napján, este, Szív, Szív Ernőné és Balog Jocó meglátogatták Bakó Andrásnéét. Beszélgettek, boroztak, aprósüteményt ettek, Bakó fiatalkori képeit nézegették. És még nevettek is.

Bakó szakáll nélkül.
 Bakó katonaruhában.
 Bakó egyetemistaként.
 Bakó a tanár.
 Bakó trapéznapdrágban.

Aztán arról is szó esett valamiképpen, hogy Bakót egyházi közreműködés, pap nélkül temették el.

S ahogy azon a hideg október közepi napon Szív Ernő a Vineta utca felé villamosozott, eszébe jutott, hogy egyszer Bakó András megnyert egy költői versenyt. Mondjuk, nem volt Bakónak nehéz dolga. A borról kellett költeményt írni. A borhoz értett valamelyest Bakó. Habár annyira mégsem értett hozzá, mint mondjuk a zenéhez, az orosz irodalomhoz vagy a háborgáshoz és a kedélybetegségek eltökélt gyakorlásához, hozzávetőlegesen értett a borhoz Bakó, úgy is lehetne mondani, volt tudomása arról a nagyon fontos tapasztalatról, amit Szív Ernő Vladimir Holan egyik versében olvasott, amely tapasztalat összegezve körülbelül úgy szólt, hogy a bor mélyebb, mint a pohár. Szép és fontos gondolat. Bakó nem értett különösképpen az alkoholokhoz. Nem az ízek és nem az aromák okozta harmóniáikért, szép és gyengéd érzésekért járt Alkohol kisasszony egzotikus kertjébe. Olykor szinte bünt követett el azzal, ahogyan ivott. Legkritikusabb időszakaiban például narancslével hígított vodkát vett magához, és ez igen nagy elvetemültségre vallott, hah, a narancsos vodka, azt gondolta Szív, nahát az majdnem olyan kínos ügy, mint a vörösboros kóla, amit az ordító diszkóhajón isznak a szórakozó aranyifjak, vagy pél-

dául a limonádés sör, amit meg itt lehetett fogyasztani Berlinben, már akinek volt gusztusa hozzá. Ebben a kritikus időszakában, úgy öt-hat évvel ezelőtt hívta meg először Bakó Szívéket, és előzőleg vett a mézes boltban egy üveg jó minőségű orosz vodkát. Nem, mégsem vodkát vásárolt. Valami fehér méreg lötyögött a sztolicsnajas üvegben, valami iszonytató lötyty, hogy talán még egy második világháborús orosz tank is robogni tudott volna tőle. Bakó dünyögve öntötte a mérget a mosogatóba, és komolyan meg volt sértődve. Ezekben az időkben kezdődött Magyarországon a hamisítási láz, egyszerűen nem akadt olyan dolog az országban, amit ne hamisítottak volna, felesleges fölsorolni, mi mindent, az égvilágon mindent. Szív olykor azt gondolta, hogy már őt magát is hamisítják. Van jó néhány hamis Szív Ernő az országban, az egyik Sopronban flörtöl, a másik Mátészalkán kalandorkodik, a harmadik meg Baján falja a halászlét. Mit lehet tenni. Amikor Bakó a költői versenyt megnyerte, már komolyan beteg volt. Mindenképpen túl az első nagy műtéten, a hosszabb, a fájdalmasabb beavatkozáson, amikor a professzor úr öt órán keresztül igyekezett kiszedni a testéből a daganatokat. Hiába. És talán már a második műtéten is túl volt, ami csak egy rövid óráig tartott, a professzor úr felnyitotta Bakót, a testébe nézett, felsóhajtott, aztán azt mondta a másik orvosnak, meg az asszisztenseknek, varrják össze a testet, nincs mit tenni, és lassan kiment a műtőből, és megmondta a tényállást a folyosón várakozó Bakó Andrásnének is, és amikor Bakó Andrásné elővette a borítékot, tett egy elhárító mozdulatot és nem fogadta el a pénzt. Néhány hét múlva Bakó egészen meg volt sértődve a professzor úrra, mert fájdalmak gyötörték, mert nem érzett javulást, akkor minek vagdosott meg újra, dünyögött, hohó és ráadásul azt a sok pénzt is elrakta, és Bakóné nem mondhatta meg neki, hogy nem rakta el a pénzt a professzor úr. Bakó ezekben az időkben nyerte meg a borról szóló költői versenyt, amiért nem pénzt kapott. Ugyan mi más is lett volna a díj, mint bor. Tokaji bor méghozzá, egy egész hordónyi. Nahát a tokaji bort nagyon szerette Bakó. Szív Ernő is szerette a tokaji bort, az aszút, a furmintot, a muskotályt meg a szamorodnit, akármelyik fajtát szerette Szív, mert Alkohol kisasszony egzotikus kertjének legnemesebb élvezetei közé tartoztak ezek a nedűk. Különben Szív se értett komolyan a borokhoz, hiszen hát megkísértette volna magát bolgár badarkával berlini tartózkodásának első súlyosabb napjaiban. Egyszóval Bakó rettenetesen boldog volt, hogy nyert egy egész hordó tokaji bort. Ábrándozni kezdett. Hogy mekkora is egy hordó. Hány liter. Lehet, hogy ötven liter. De ha a versenyt kiíró intézmény ad magára, akkor lehet száz literes is az a hordó, száz liter tokaji aszú, az már igen, csettintett Bakó, húzkodta a szakállát, és olyan boldogan bámult Szívre, hogy a barátja azt gondolta, bizony érdemes költői versenyeket nyerni. Elfeledkezik az ember búról, bajról, kedélybetegségről és nyomorúságról. Igen, igen, nyerjen csak költői versenyt az ember, hogy az élete jobb legyen. És Bakó boldog volt, és azt bizony-

gatta Szívnek, hogy talán már holnap szállítják is a bort. Szív bólogatott, igen, az is lehet, hogy már holnap kora délelőtt csöngetnek, hogy kérem szépen itten a hordó tokaji Budapestről. Csakhogy nem érkezett meg a hordó sem kora délelőtt, sem délután, sem pedig másnap és harmadnap, de még a negyedik napon sem. Bakó gyilkos tekintettel húzkodta a szakállát. Újra fájdalmak gyötörték, kedélye csapnivaló volt, azt hajtogatta, hogy nem tud többé írni, nincs értelme az egésznek, úgymint meghal, vagy öngyilkos lesz, ő ezt a szenvedést nem csinálja tovább.

Miért, minek így szenvedni!

Így megalázva!

Zacskóval az oldalán!

És sokat mondogatta ezt, mert hagytak időt neki. Eltelt egy egész hónap, és nem hozták a hordónyi tokaji bort. Ez egyszerűen szörnyűség volt. Bakó már igazán dühös sem tudott lenni. Mélységes szomorúsággal levelet fogalmazott. A levélben megírta, hogy mivel súlyos beteg, nem áll módjában felutazni Budapestre nyeregyéért, a hordó tokaji borért, úgy hát tisztelettel kéri a költői verseny kuratóriumát, küldje le, juttassa el neki azt a hordót Szegedre, a Molnár utca négy, ötödik emelet cím alá. Bakó megmutatta Szívnek a levelet. Szép levél, okos levél, bólogatott Szív, csak még a hordó szót kellene benne kurziválni. És Bakó kurziválta a hordó szót, és postára adta a levelet, és újra reménykedni kezdett. Azt dünnyögte Szívnek, hogy postafordultával nyilván megjön a hordó, vagyis még ezen a héten. Bakó megint jobb állapotba került. Másnap verset írt, és azt mondta Szívnek, ha meggyógyul, akkor például utazni is fog, mindent összevetve jobb ember lesz, nem molesztálja majd feleslegesen Bakó Andrásné, türelmes lesz a kislányához is, többet olvas majd, és ha hiszi Szív, ha nem, de újra prózát is fog írni. Amde a bor nem jött meg azon a héten. És a következő héten sem, és Bakó újfent szörnyű állapotba került. Minden látogatójának elmondta, hogy nyert egy hordó bort, száz liter aszút, de a kuratórium, vagy ki, mégsem küldi neki el, pedig jól tudják, hogy súlyos beteg. Ő persze felutazna Budapestre a hordóért, akár gyalog is elmenne érte, akár házáig gurigatná Szegedre, a Molnár utca négy szám alá, de még az ötödik emeletre is felcipelné, hanem ilyen állapotban ez képtelenség, következésképpen ez a helyzet őt mélységesen megalázza, úgy költőileg, mint emberileg borzasztó helyzetbe juttatja, Bakó rázta a fejét, dühösen húzkodta a szakállát, egyszerűen nem érti, dünnyögte, miért kell ötven, de az is lehet, hogy száz liter hordó aszú borral kecsgetetni az embert. Eltelt jó néhány hét és Bakó újabb levelet írt. Azt mondta Szívnek, hogy a következő héten megjön a bor, ő ezt most érzi, soha nem szoktak, úgymond, előérzetei lenni, de ez most komoly, és eközben lázasan csillogott a szeme, egészségesnek és erősnek látszott, tevékeny volt és roppant elszánt, és másnap újra verset írt. Ám a hordó bor nem érkezett meg a következő héten, de még a következő hónapban sem. Bakó állapota aggasztó

lett, éjszakánként nem aludt, nyögdecselve forgolódott, verseket nem írt, nappal meg aluszékony lett, ha pedig nem aludt, kötekedett és kiállhatatlan volt. És egy vigasztalan őszi napon, talán november volt, éppen egy évvel korábban, ahogy most ezt Szív elgondolja a pankowi villamoson, szóval tehát Szív éppen Bakónál volt, délután ötfelé lehetett, már esteledett. Bakó arról beszélt, hogy nem sokáig bírja már. Nem is látja értelmét ennek az egésznek. Újra eszébe jutott a hordó bor, és akkor Bakó azt kiabálta, hogy ha ezek mégis idepofátlan-kodnának a száz literes hordóval, az egészet visszaküldeti, mert neki is van önbecsülése, önérzete, mert ami sok, az már sok. S akár egy rossz mesében, egyszerűen csengettek. A kapucsengő szólt, utálatos és zavaró hangon, jaj hogyan is tud berregni egy lakótelepi csengő. Bakó a szokásos gombnyomással kinyitotta kaput. És vártak. Senki sem jött. És akkor Szív elindult lefelé az ötödik emeletről, és nyomban meghallotta az egész lépcsőházat betöltő zihálást, valaki lassan, nehézkesen haladt felfelé a lépcsőkön, nagyokat sóhajtott, néha megállt, újra elindult, és Szív valahol féltávon, a harmadik emelet magasságában találkozott az illetővel, azzal az emberrel, aki Bakóhoz jött. Idős és alacsony férfi volt, ismeretlen. Rekesznyi bort cipelt, félliteres tokaji aszúkat, tizenegynéhány palackot. Noch dazu még egy kicsiny fahordót is, amin első pillantásra látszott, hogy dísz, vagyis látszott rajta, hogy üres. Csak egy hordó. Egy díszhordó. És Szív segített neki, elvette a rekesznyi bort, a tizenegynéhány palacknyi tokaji aszút, és felvitte az ötödik emeletre. Az ajtóban ott állt Bakó András, és retentő dühös arcot vágott. Szív látta, kitörni készül. Hogy megaláztatása egész történetét kéri számon mindjárt ezen az emberen. De aztán nem szólalt meg Bakó. Sőt mosolyogni kezdett, úgy tett, mint aki boldog a tizenegynéhány félliteres tokaji palack miatt, sőt még hálálkodott is, kedélyeskedett, amitől az alacsony és idős ember komolyan zavarba jött, feszengve bicegett Bakó előszobájában, rövidebbik lábát ide-odarakosgatta, aztán a kávé sem elfogadva köszönt, s lekacsázott az ötödik emeletről. Útközben meg-megállt, gyöngyöző homlokát törölgette, s azt dünnyögte az őt kísérő Szívnek, hogy nem érti, miért nem terveztek liftet egy ötemeletes épületbe, miért nem gondolnak az olyan szerencsétlenekre, mint ő. És mire Szív visszaért Bakóhoz, a költőt egy nyitott palack mellett találta. Már ivott néhány kortyonyit. A szeme csillogott, arca ki-simult és a csúnya és üres díszhordót simogatta.

Szép, kérdezte Bakó.

Nagyon, mondta Szív, és amiként elgondolta, aznap este ő is kapott egyet a tizenegynéhány félliteres tokaji palackok közül ajándékba. Nagyon finom, igazán első rangú bor volt, mélyebb a világ legnagyobb poharánál is. S ahogy egy rossz mesében, néhány hétig Bakó is boldog és elégedett ember benyomását keltette.

Szív gyakran sírva fakadt ezekben a hetekben. Egyszerűen az eszébe jutott Bakó András, és könnyezni kezdett. És ilyenkor figyelte magát, és bizony –

minek is tagadni – megnyugvással töltötte el, hogy tud sírni, nem kevés elégedettséget érzett, hogy képes az érzéseit így is kifejezni. Az egyik október végi késő délutánon otthon üldögélt s unatkozott. Bekapcsolta hát a televíziót. Éppen dokumentumfilmet vetítettek a Falról. Hogyan épült, hogyan ölt, hogyan dőlt le. Archív felvételek, melyek a Chekpoint Charlie-ban is láthatók voltak akkoriban, a feldúrt, munkagépektől hangos Friedrichstrassén. Bemutatták az eufóriát, az ünneplést is az összefirkált Falon. És ahogy Szív nézte ezt kivételes eseményt a televízióban, újfent sírt. Lassan csorogni kezdtek a könnyei, sokáig nem álltak el, és néhány nap múlva az évtizedek óta Berlinben élő magyar hírlapírónak azt bizonygatta, hogy hát mégis csak a szabadság a legfontosabb dolog a világon. Hangulatos kiskocsmában üldögéltek, nem messze az Alexanderplatz holdbéli sivárságától – és persze vodkát ittak.

A szabadság a legfontosabb dolog a világon, bólíntott a hírlapíró, és fizetett Szívnek egy újabb vodkát. Másnap Szív levelet kapott a feleségétől. Rózsaszín boríték, és azok az ismerős, jobbra dőlő, apró betűcskék. Azt írta, többek között Szív Ernőné a férjének, hogy a nem szabad kifejezést kénytelen a legtöbbet elhallgatni Szív Lacika;

nem szabad, Szív Lacika,
ezt sem szabad Szív Lacika,
hagy már abba, Szív Lacika,
fejezd be szépen Szív Lacika;

tulajdonképpen fantasztikus, írta Szív Ernőné, hogy ennyi nem szabad után mégis csak felnőtt az ember. Szív mosolyogva éppen arra gondolt, hogy hát persze, mi másért nőne fel az ember, mint hogy egyszer ő is azt hajtogassa,

ezt sem szabad, kislám,
és azt sem szabad, kislányom,

amikor megnyitotta a Weinstube ajtaját. Délelőtt volt. Ragyogó ős, minden, ami múlni készült, vérzett, pompázott, noch dazu finom másnaposság is lengett a légben, mint az elszabadult fátyol. Csakhogy mindez a kéretlen szépség kint rekedt az utcán. Nem is Weinstube volt az a kocsmá, egyetlen saroknyira a Bürgerparktól, ott Pankowban. Parkklausé volt az egység neve, hol először az életében Szív almalikórt ivott. És nem utoljára. Szív mindennap betért ide egyszer, nem többször, ez afféle napi programnak számított. Három egymásba nyíló helység, először a kicsiny álldogáló részleg, aztán oldalt a rendszeren igen bűdös étkező termecske, hátul meg a biliárdterem. Meg egy félhomályos korridor a toaletthez.

A szabadság a legfontosabb dolog, gondolta Szív, miközben kérte volna a szokásos két cent vodka, pikoló sör párosítású emberi léptékkal megszabott, túlzásoktól mentes összeállítást, ám a fekete hajú, igen szimpatikus arcú csapos addigra már kihelyezte a pultra az italokat. Nocsak, nocsak. Szív elmosolyodott, mert nagy meleget érzett. Itt téblábol ebben az építkezésektől földült,

idegen városban és néhány nap múltán máris akad ember, aki számon tartja, gondol rá, és ismeri is valamelyest! Szív elérzékenyülve bólított, lehajtotta a vodkát, utána gyorsan benyelte a sört, és persze azért sietett ennyire, hogy hálából újabb adagot kérjen, hanem aztán... aztán mégsem kért semmit. Megrázkódott, libabőrös lett. Rosszul esett a vodka, és még rosszabbul esett a sör. Szív újra összerázkódott, zavartan, köhécseelve köszönt és ment. Mint akit megaláztak. De aztán el is felejtette az egészet. Aznap keményen dolgozott. Sokat írt és elégedett volt magával. Több oldal szép mondat, számtalan gondolat, mennyi kidolgozásra váró ötlet, nahát az ember ilyenkor megérdemeli a fekvés előtti, könnyű éji sétát fel a Grabeallén, csak hogy újra betérhessen a Parkklauseba, s ihasson valami szívének kedveset. Késő este volt, zárás előtti bölcsesség uralta a Parkklause. Mindössze néhány lassú, szépen lerészegedett ember düllöngélt a söntés részlegében. Szürke, paplanos cigarettafüstben vitakoztak, ja, nein, doch, vielleicht, na ja, warsainlich. Aber! A fekete hajú férfi kibólított a söntés mögül, és mosolyogva rakta a pultra két cent vodkát és a pikoló sört. Ügyesen habfogó papírt húzott a sörös pohárkára. Szív meg bámulta a kompozíciót és valami nagy hideget érzett a szíve körül. S ahogy újra a nyílt és barátságos arca pillantott, egyszerre megértette, hogy alattomos veszély leselkedik rá, körmonfont attak tárgya lett, vagy – ha úgy tetszik – pokoli szakadék szélén áll, végleg megsemmisülni készül, és ez sem volt elég, mert bizony mást is megértett e néhány pillanatban Szív, azt tudniillik, hogy ez a veszély nem csak őt illeti, de a helybeli világrend fenntartóit is fenyegeti, Jürgen urat, aki csak Jagermeister iszik itt, a nyugdíjas Hansi bácsit, aki meg csak barna sört, a fiatal Wilhelmet, aki meg nagy vodkát, Margit nénit, aki meg csak almalikórt kér, sőt ezeket a ismeretlenül ismerős – mert hiszen részeg – kelet-németeket is itt az októberi éjfél hullámaiban, őket is veszély fenyegeti, mert amikor belépnek a Parkklause ajtaján, ez a nagyon szimpatikus és inkább szláv arcú férfi csak bólított, és szó nélkül rakja a pultra a Jagermeister, a barna sört, a nagy vodkát, vagy az almalikórt, mindenkinek mindig ugyanazt, és akkor itt, ebben a nem-hogy kellemetlennek, de fölöttébb kedvesnek tetsző gesztusban maga az Ördög nyilvánul meg, mert – jutott Szív a végére a gondolatsornak – ha a legfontosabb dolog a világon a szabadság, akkor az Ördög célja sem lehet más, csak hogy attól fossza meg az embert, és ezt nem másképpen teszi, minthogy rossz és embertelen szokásokhoz kötözi – hah, mit kötözi?! – láncolja, és ezek a szokások tudatlanságba és állati szintre kényszerítik a lelket. És akkor Szív mélyet sóhajtva és mosollyal viszonzva a felszolgáló még mindig kitarított mosolyát nagyon halkán és nagyon elszántan azt mondta, elnézését kérem kedves uram, de most inkább barna sört szeretnék inni. A másik arca előbb rumpiros, aztán likőrsárga lett, enyhén rángatózni kezdett a szemöldöke, ám aztán gyorsan visszaparancsolta magára a legkedvesebb mosolyát, és Szív pillanatokon belül megkapta a barna sörét, és ez annyira jólesett neki, hogy egy újabbat meg kellett inni.

A következő nap Szív a boltból jövet tért be a Parkklauséba. A fekete hajú férfi rámosolygott, talán még a foga is kivillant, s ebben a mosolyban Szív most már megérezett valami idegen, fenyegető ízt is. Bámulta Szív a vodkás poharat és sört, amit már oda is helyeztek eléje. Mély lélegzetet vett, ahogy szokta. És Szív a homlokát ráncolva azt mondta, sőt mutatta is az ujjával, hogy most inkább egy nagy adag brandyt szeretne.

Brandyt, kérdezte a pincér.

Nagyot, sóhajtotta Szív, mint akinek fáj ezt mondani. A mosoly lehervadt a pincér szimpatikus arcáról, merev tekintettel nyúlt az üveges pulthoz – és brandyt töltött. Szinte kilökte a poharat. Szív ivott, krárogott és köszönt. Érezte, ellenségesen bámulnak utána. Hiába csapkodott szürke felhőrongyokkal fenn az északi szél, Szív jókedvűen dúdolt az utcán. Egy Honecker bámult rá megvetően a sarkon – maradt néhány ezekre az időkre is Berlinben – Szív füttyentett és intett neki. Ragyás arcú iskolás gyerekek cigarettáztak a buszmegállóban, rátévedt a kerékpárútra, csaknem elütötték, dühösen rákiabáltak, azért is visszamosolygott. Annyi a világ, amennyi! Huh, de rossz a német konyak, huh de cudar! Otthon Bachot hallgatott, és Ivo Andrićot olvasott. Aztán Annie Lennoxra cserélte a csembalófutamokat, gyorsan lefogalmazott néhány mondatot, könnyűeket, mint a tollpihe, fújdogálta őket a szobában, azok meg csak szálltostak, mintha szabad lelkecskék lennének az égben.

Szív ezekben a napokban hallott egy nagyon szép Stasi-történetet is. Ez a kelet-német románc pedig úgy kezdődött, hogy a Stasi beszerzett egy nőt – legyen Corin a neve – akinek a feladatul egy férfiú – mondjuk Hansi – megfigyelését adták. Munkatársak voltak egy tervező vállalatnál, nincs ebben semmi különös. Vajon hány kelet-német nő figyelte ezekben az években a mit sem sejtő kelet-német férfit?! Milliónyi. Corin is teljesítette a feladatot, szorgalmasan írta a jelentéseket Hansiról. Hónapokon és éveken át megírta a maga néhány flekkjét, mint egy megbízható tárcaíró, akkor is írt Corin, ha fájt a feje, ha influenzás, ha depressziós volt, de még akkor is, amikor az égen teli Hold vigyorgott, ám egyszer, ahogy az egyik szokványos jelentést fogalmazta, már-mint hogy Hansi mit is mondott éppen Lukács Györgyről, a világhírű magyar filozófusról, Corin megremegett és kiejtette kezéből a tollat. Corin akkor még a Grabeallén lakott, kicsi garzonban, a negyedik emeleten. Az ablakhoz tá-molygott, s a függönyön át sokáig bámulta a kietlen, éji utcát. Lassan megértette, hogy elveszett. Beleszeretett ebbe a férfibe. Szerette a mozdulatait, az illatát, szerette, ahogyan ránéz Hansi, felvonja a szemöldökét, s ő, Corin visszanezhet, miközben oldalra billentheti a fejét. Corin arra gondolt, ha eljönne az idő, hogy nem írhatja jelentést Hansiról, hát ő abba belepusztulna. És Corin visszalépett az asztalához, a papír fölé hajolt és megírta a jelentést. Ezúttal szebb, árnyaltabb és finomabb mondatokkal fogalmazott, mint ahogy korábban, nem a szürke és kötelességtudó porosz stílust használta, körülbelül úgy

írt, ahogy egy spanyol vagy egy török jelenti fel a szomszédját, az ellenségét, a haragosát, odaadással, virágzó körmondatokban, földtől az égig röptetve a szenvedélyt és a lélek tüzét. És azon az estén már az ágyban fekve arra gondolt Corin, hogy másnap a tervező irodában újra látja a férfit. Milyen más is lesz! Megremegett és lassan a combjai közé engedte az ujjait. Hiszen még az NDK-ban is voltak csodák. Másnap Hansi váratlanul úgy – azaz tehát félreérthetetlenül – mosolygott Corinra és meghívta egy hangulatos kreuzbergi kisvendéglőbe. Úgy szeretkeztek aztán, mint akik évek óta csinálják, mégsem tudnak betelni a másik testével. Nedvek, vér, testgőzök, egymásba illett minden. Corinnak legalább négy orgazmusa volt, de az biztos, hogy a második után elvesztette az eszméletét néhány pillanatra. Három hónap együtt járás után összeházasodtak és olyan boldogok voltak, mint a Tavasz a jüterborgi kaszárnnyák felett. Nyaranta a Plattensére jártak, gulyást ettek, csikósokkal viccelődtek a pusztán. Nevetve vitatkoztak a Vencel téren, hogy a Pilsner Urquel sör a jobb, vagy a Wernesgrüner. Hiszen egyszer elrepültek Havannába is, Corin boldogan hányt a rumtól, Hans meg kissé kapatosan, szivarfüst karikákkal játszva kijelentette, hogy Fidelnek ki kellene próbálnia az életet szakáll nélkül is. Corin állapotos lett, gyönyörű kislányt szült Hansinak. Mindeközben továbbra adta a jelentéseket a férfiről, aki most már a férje volt. Megírta Corin a Stasinak, mi Hansi véleménye a Szovjetunió afganisztáni jelenlétéről, a veszélyesen felpuhuló magyar viszonyokról, Ceaușescuról, az arab terrorizmusról, Istenről, a halálról, és Jakob Kellerről, aki a szomszédjuk volt, és macskákat tartott, amiktől az egész lépcsőház búzlott. Hiszen tudjuk, hogyan és miképp van ez. Néhány mondat, amit Corin a jelentéseiben Hansinak tulajdonított, éppenhogy Coriné volt, mint ahogy nem kevés vélemény is. Bizony úgy írt Corin – nem is sejtve mindent – hogy a jelentésekbe kettejük boldog és kiegyensúlyozott életét fogalmazza bele. És amikor elérkezett a szabadság pillanata és a világ lelkesen széthordta a Falat, és nagyon – bizony nagyon – okosan kitárták kapujukat a német archívumok és akinek csak kedve támadt, bemehetett a Stasi egykori birodalmába és elolvashatta, kik és mit jelentettek róla azokban a boldogtalan – mert hiszen nem szabad – időkben, Hansi is tudni akarta az igazságot, és egy szeles tavaszi napra szabadságot kért, reggel megcsókolta az akkoriban érthetetlenül sokat betegeskedő Corin homlokát, nem mondta meg neki, hogy a munkahelye helyett az archívumba megy, és úgy is tett, és ott délelőtt tíztől délután négyig mozdulatlan arccal, rezzenéstelen szempillákkal azt olvasta, hogy a Szerelem elvtársnő nevű ügynök, vagyis hát a felesége, akit Corinnak hívnak, jó húsz esztendőn át mi mindent írt le róla.

Erre a történetre gondolt Szív, pontosabban arra a jelenetre már, ahogy Hans felemeli az arcát, sóhajt és azt mondja az irathalom fölött, hogy a legfontosabb dolog a szabadság.

Szív belépett a Parkklauséba.

Rettenetesen bűdös volt, mint rendszeren. Nem értette Szív, hogy vasárnap kora délután, amikor pedig kevesebben üldögélnek a belső helység abroszos asztalkái mellett – nyútt arcú kelet-berlini házaspárok, reszkető kezű ősnegyedíjasok –, és kevesebben ácsorognak a söntés mellett is, szelíden fogalmazva mi okokból terjenghet ilyen penetráns szag. Rosszkedvűen megvonta a vállát. És ahogy oldalra kapta a fejét, egyenesen a felszolgáló nyíltan ellenséges tekintetébe pillantott. Hogy talán még gyűlölet is lobogott abban a tekintetben. Szív megrettent. Nem a felszolgáló résnyire szűkülő szeme, egymáshoz szoruló, vértelen ajkai, gyűlölködő arca rémisztette. Szív arra gondolt, nagyon jó, hihetetlenül jó dolog lenne most két cent vodkát pikoló sörrel meginni. Semmi más vágya nem volt, csak ez.

Kicsi vodka, kicsi sör, jaj édes Istenem, segíts meg.

A szláv arcú, egyáltalán nem szimpatikus felszolgáló szeméből mérhetetlen gonoszság csapott ki. Szó nélkül kimérte a vodkát és lecsapolta a sört. Egyetlen mozdulattal a pikolós pohárra rántotta a habfogó papírkát. Aztán csak bámulta Szívet, kellemetlen, győztes vigyorral. Szív elveszetten állt. Rázta a fejét, szótlánul, hogy igen, igen, s a keze, jaj a keze, lassan emelkedni kezdett, elvált a testétől s az ujjai a poharakra mutattak. Mutató ujjá néhány centire volt már csak a vodkás poharacskától – eszünkbe juthat akár Michelangelónak az a freskója is, amikor az Isten meg az ember megérinti egymást. Azonban Szív egyszerre eszmélt. A fenébe is az érintéssel. Tudta Szív, hogy ha itt és most meghajol a másik akaratának, akkor elvész. Akkor Szív Ernő nem lesz többé Szív Ernő, egy hamisítvány lesz, kreatúra, egy rissz-rossz rongybaba. Minden erejét összeszedve visszahúzta a kezét, ártatlanul elmosolyodott és Apfelkort kért. Váratlan húzás volt, zseniális lépés. Huh, almalikőr vodka és sör helyett. A felszolgáló arca elnyúlt, bamba tűnődés ömlött végig rajta. Ajka lefittyedt, orrcimpái kitágultak. Csak nézett maga elé. Aztán megrázta a fejét.

Nem értettem, mondta.

Apfelkort innék, ha lehetne, mondta Szív nagyon nyugodtan, és mutatta is, hogy nagy adagot.

Másnap nem tudott felkelni. Egész délelőtt hentergett az ágyban, jobbra fordult, balra fordult, néha öklendezve felült, és csak a két cent vodkára és a pikoló sörre gondolt, talán még láza is volt, mindenesetre verejtékezve nyöszörgött, néha hangosan feljajdult, és ha valaki azt mondja, nem kellett volna öt – de lehet, hogy hat – nagy apfelkort meginni, hát az bizony téved, mert Szív egyáltalán nem volt másnapos, tegnap a szabadságáért küzdött, a kegyetlen harc merítette ki, hiszen ha a kételkedők látták volna a felszolgáló tágra nyílt, döbönt tekintetét a második apfelkorn után, a téboly szikráit a harmadik, a totális megsemmisülés jeleit a negyedik apfelkorn után, ha látták volna, hogy az ötödik apfelkort már örült kacagással nyújtotta át Szívnek, bizony ők se mondhatnának mást, minthogy irtóztató küzdelem volt ez, végzetes, fér-

fias, olyan, amiben valakinek mindenképpen el kellett bukni. És ez az ütközet talán véget sem ért, csak félbemaradt. Leszállt az éj, birtokba vette a világot, s Szív – aki almalikőrben ázó szívvel botorkált haza – nem tudta, győzött-e valójában, mert a győzelmet nem csak érezni, de látni is kell. Látni kell a legyőzöttet, az alázatot, a szolgálai mosolyt. Öt – vagy hat – nagy almalikőr után azonban nehéz bármit is látni. És Szív most félt, hogy mégsem győzött. Tudta, újra el fog menni a Parkklauséba – mi mást tehetne – viszont nem lesz ereje mást kérni, csakis kicsi vodkát, kicsi sörrel.

Délutánra összeszedte magát.

Mi lesz, most, jaj mi lesz.

Fenn az ég, lenn a föld, közte függ az ember.

Hol a szabadság.

Megnyitotta a Parkklausé ajtaját. A délutáni csúcs gomolygó füstfelhőjében nyomban meglátta a felszolgáló szimpatikus, fekete arcát. Alázatos arc volt ez, a legyőzöttek szomorú tekintetével. Szív közelebb lépett, de mert még mindig nem volt egészen biztos a sikerben, kivárt, nem szólt, mire a felszolgáló lesütötte a szemét, talán kissé meg is hajtotta a fejét, s azt kérdezte halkán, hogy mit parancsol az úr. Szív nem mosolygott, mert ki nem állhatta a győztesek gőgös fölényét. Komolyan tekintett vissza, s két cent vodkát kért, pikoló sörrel. Így történt. Talán még annyi tartozna e szabadságharchoz, hogy a további jó egy hónapban, amit még Szív Berlinben töltött, soha mást nem ivott a Parkklauséban, csak két cent vodkát, pikoló sörrel.

Aztán egyik napról a másikra lett igazán beteg. Október már nagyon a végét járta és Szív éppen három hete volt itt. Berlint is elérte az ősznek ama szakasza, melyben az elmúlás végérvényességét már nem csalja el a délelőtti fény, a meleg foltokban remegő muslincahad, a fenyők és a parkok pázsitjának harsogó zöldje, mert ha séta közben az ember az arcát a Nap langyos melegének is tarthatja, akkor is derékig gázol valami alattomos hidegben. Holott a dolgok részvétlennek tűntek a változással szemben. A rohsentali ötvenkettes villamos éppúgy dübörgött végig a Grabbeallén, mint annakelőtte. Abban a nyomorult kiskereskedésben most is csak bolgár kadarkát és olasz pezsgőbort kapni. A sarkokon éppúgy álldogáltak a kicsi sárga emberek, dagadt cigarettás pakkok a hónuk alatt, és ha megláttak egy lassan közeledő rendőrautót, nyomban inaltak vagy más parkoló autók mögé kushadtak, mint egykor Szívék, amikor gyerekként humósat játszottak. Ez már nem ugyanaz a világ volt, s mégis úgy akart benne minden részt venni, mint annakelőtte. A pankowi parkokban kicsi piros gépek fújják össze az avart. És a dübörgés felhallatszott a Majakovszkij körig, hol Szív kicsiny lakhelye állt. Szív egyik napról a másikra lett rosszul, és igencsak csodálkozott ezen. Nem értette, hogyan és mi módon keríthette hatalmába szervezetét a kór. Azt gondolta, nem adott okot a betegségre. Úgy mondta ezt akkor magának, nem szolgált rá, hogy ez az egész ér-

demtelen. S amint töprengett, mindegyre bizonyosabban látta, hogy betegségére – általános elesettségre, karjainak fájdmára, erőteljes lázára, a kellemetlen szúrásokra a lapocka alatt, felpuffadt és vizenyős arcára, s mindenekelőtt légszövének égető, már-már kibírhatatlan fájdmára – nem valamiféle szokványos és hétköznapi magyarázat szolgál. Annak ellenére gondolta így Szív, hogy jól tudta, ez a tünetegyüttes nyilvánvalóan influenzára utal. Nem többre és nem kevesebbre. Úgynevezett vírusos fertőzésre. Egyelőre persze, tette hozzá gondolatban. Mert hiszen a második alvásmentes éjszakán már felrémlt előtte egy tüdőgyulladás komorabb lehetősége is, eszébe jutott, hogy német kórházba kerülhet, német betegek és német orvosok közé, német gyógyszereket kell szednie és németül kell meggyógyulnia. Szív pedig, mondhatni a hazaszeretet minimumaként, mindenképpen magyar kórházba kívánczolt, már ha illetén ellátást kívánt volna az állapota. Szó se volt erről, természetesen. Egyelőre arról volt szó, hogyan és miért lett beteg.

Az utóbbi héten nem ült hosszan köztéri padokon, s ha nem is túl melegen, de figyelmesen öltözködött. Sok folyadékot ivott, melyek között jócskán akadt vitamindús, savanyú és édes, keserű és fanyar is, továbbá az utcák fényesebb és melegebb oldalán sétált, és bizony sokat és igen intenzíven gondolkodott. Nyugodt volt, tulajdonképpen kiegyensúlyozott. Szív mégis beteg lett, holott napok óta nem találkozott emberrel. Nem beszélt senkivel, mert nem hívták, és mert ő sem hívott senkit. S minekutána Szív a fertőzés és a vigyázatlanság kézenfekvő lehetőségeit kizárta, úgy döntött, hogy a betegségére egyetlen ésszerű magyarázat van. Betegsége a magány, a lelken mindinkább elhatalmasodó egyedüllét természetes fejleménye. Semmi kétség, a magány tette beteggé. A negyedik hetét töltötte Berlinben, s úgy vetette bele magát a munkába, mintha soha nem dolgozhatna már az életben, mintha az utolsó lehetősége lenne ez, napi tíz-tizenkét órát írt; evett néhány falatot, megint dolgozott, ivott egy pohárka sört, vagy kettőt, megint dolgozott, elolvasta az újságot, megint dolgozott, s ez így ment három hete. És persze mindennap sétált egy kiadósat, vagy gyorsvasúton átutazott a nyugati oldalra, nézelődött, kicsit berúgott, levelezőlapokat firkált, volt tehát emberek között is, vagyis ez az állítás éppenhogy így nem pontos. Szív ott volt az emberek között, és erről többet nemigen mondhat. Lassan egy hete nem szólították meg, nem kérték a segítségét, nem figyelmeztették, nem is kiáltottak rá, nem ütötték meg és nem simogatták, s ha egy-egy tekintet átsiklott az arcán, azzal a meg nem szakadó lendülettel tette, amelyet Szív is olyannyira ismert már. Az ember úgy figyel az arcokat, ahogy vonatablakból az elsuhanó tájat. A dolgoknak nincs saját magukra vonatkozó emléke, csak folyamatosságukban léteznek, addig a lélektelen másodpercig, míg föltűnnek, s csak azért tűnnek föl, hogy eltakarjanak egy másikat, s hogy őket is eltakarják. Így veszett el Szív arca is a három milliós berlini masszában. És Szív ettől beteg lett. A gyógyszerek mit sem segítettek,

sőt, inkább fokozták a rosszuléteket, szédülést és hányingert okoztak, a fájdalomcsillapítók fájtak, a köhögéscsillapítók köhögtek, a lázcsillapítók tüzeltek a lázat. Szív testében, képzavarral szólva, minden a feje tetejére állt. És akkor Szív megpróbálta elgondolni, hogyan is tesz beteggé a magány. Szívból e három hét alatt lassan, de biztosan eltűnt a részvét. Szív sokat gondolkodott és fontosnak is tartotta a gondolatait. Csakhát egyre kevésbé szerette őket. Már magát sem sajnálta. Híján volt az önszeretet minimumának is, ami pedig – tudjuk jól – az önbecsülés tevékeny része. A magányos ember önző lesz. Van a magánynak egy olyan fajtája, amely beszűkít és lélekteleenné tesz, s mert eltűnik az emberből a szeretet minden alfaja és főfaja, egyetlen tulajdonsága tolakszik a többi elé, az tudniillik, hogy védtelen és kiszolgáltatott, hogy jöhet a legkisebb, a legjelentéktelenebb kór, a legesetlenebb történet, és máris áldozattá válik. Szív beteg volt, de semmi kedve nem volt, hogy az legyen. Szív nem akart áldozattá lenni. Valamit tenni kellett, de mit. Talán valami váratlan dolgot kellene cselekednie, és ekkor arra gondolt, hogy esetleg megebédelhetne egy igazán előkelő helyen, mondjuk Berlin legelegánsabb negyedében, egyszerűen végig ehetné az étlapot, úgy rendelhetne, mint egy gazdag moszkvai, aki először jár olyan helyen, ahol nem vöröscsillag alakú az ég. Csakhogy Szívnek annyi étvágya sem volt, mint egy vlagyivosztoki verébnek. Aztán arra gondolt, hogy venni kellene Szív Ernőnének valami nagyon drágát, valami hihetetlenül szépet. Hanem ez a lehetőség még kétségesebben hangzott. Hiszen nem tavasszal történt-e meg, hogy amikor Hamburgból megérkezett, három pár drágábbnál drágább, szebbnél szebb cipőt helyezett Szív Ernőné várakozó tekintete elé, ám azonmód elkomorult a hitestársi tekintet, csalódottság és keserűség váltotta fel, mert kiderült, hogy az egyik cipellő nagy, a második kicsi, a harmadik pedig egyszerűen nem tetszik. Szív többé nem mert Szív Ernőnének drága dolgot vásárolni. Szívnek a harmadik átvirrasztott éjszaka után, kora reggel, amikor már dübörögtek a falevélszedő gépek, eszébe jutott a tevék zakó. A tevék zakót még Szív Ernőnével együtt látták egy müncheni áruházban, jó egy évvel ezelőtt, egy nagyon forró nyár kellős közepén, amikor még Szív Laticka is Szív Ernőné testében volt. És akkor Szív beleszeretett abba a zakóba. Csakhát az árfolyam, az volt valami rettenetes. Úgy érezte akkor Szív, neki soha a nyomorult életben nem lesz annyi pénze, hogy egy ilyen zakót megengedhessen magának. Rosszul érezte ezt is, mint annyi mindent az életben. Szívnek azóta jobban ment. Berlinben például volt pénze. Nem sok, de azért nem is kevés. Ráadásul azt a tevék zakót itt is látta, felfigyelt rá. És Szív köhögve, harákolva, fulladozva, a betegségtől félholtan megtisztálkodott és ruhát öltött ezen a reggelen. Pénzes borítékot helyezett a zsebébe. Aztán elmetrőzött az Alexander térre, bement az áruházba, és egyenesen a tevék áruk pultjához igyekezett. Nos igen, ott lógott vevőre várva a tevék zakó. Rozsdabarna volt, erős volt, szép volt és nagyon drága volt. Minden passzolt. Az eladó hölgy

nyomban látta, hogy Szív komoly vevő, mert a komolyság gyakorta összetéveszthető a betegséggel. Szív egymás után próbálgatta a zakókat, ám teljesen soha nem stimmelt a méret, az egyik darab nagy volt, a másik kicsi volt, és Szív kétségbeesetten nézett az eladó kisasszonyra, és persze azt kérdezte, hogy áll, és a kisasszony elfintorodott és csak annyit mondott, ez a zakó, kérem, igen bő, és akkor Szív azt kérdezte, mit tetszik gondolni, megvegyem-e mégis, és a kisasszony ingatta a fejét, újra elfintorodott, és azt mondta, ennyi pénzért nem szabad megvenni. Ennyi pénzért egy ilyen zakónak úgy kell állni, mint tevén a púp. Hát éppen erről van szó, gondolta Szív, hogy ennyi pénzért. Rosszul volt. Láza volt, elesett volt. Letette a zakót. Bámulta. Felpróbálta újra. Rozsdabarna, szép, drága és bő. Tényleg lötyögött. Újra lerakta a zakót Szív. Az eladó kisasszony csak a fejét csóválta.

Nem, nem, nem.

És akkor Szív testében nagy hullámokban újra támadni kezdett a láz. Szédülni kezdett, és ő belekapaszkodott a tevés zakóba, és verejtékes homlokkal, láztól csillogó szemekkel azt lehelte, hogy mégis megveszi,

lesz, ami lesz,
ez a zakó kell neki,
majd belehízik, és egyáltalán,
kinek mi köze hozzá,
ez a zakó az övé, senki másé.

És az övé is lett, mert kifizette, és elfutott vele. Rosszul volt, és büszke volt. Hiszen megcsinálta! Kibabrált betegséggel, kibabrált a kórral, az aljas magánnyal! És Szív ballagott hazafelé Pankowba, és tudta, hogy hamarosan meg fog gyógyulni, mert valami szokatlant tett, mert csellel győzte le a magányt, a lélektelenséget és a kiszolgáltatottságot. Hát bizony mégsem. Szív még sokáig nem gyógyult meg. Csak mert a lélek magánynak tökéletesen mindegy, rossz pulóvert vagy háromszáz márkás zakót húznak a testre.

Ennek a történetnek már vége van. Lapszéli jegyzet, kéretlen toldalék csupán az a gondolat, amit a Doki egy nagyon okos pszichiátertől hallott – aki ráadásul nem csak okos pszichiáter, de nő is volt – egy tudományos tanácskozás szünetében. Azt mondta ez az okos pszichiáter hölgy, hogy egy náthás férfinál kínosabb dolog talán nincs is az életben. Amikor egy férfi náthás, vége mindennek. Akkor leül egy kihűlt kőre, és csak bámul maga elé a Világ.

Hanem a normálisan működő országokat meg lehet érteni. Van rá valamicske esély. Magyarországot például – akkoriban – nem lehetett megérteni, és ebből a tényből – gondolta Berlinben oly gyakran Szív – akár erényt is lehetett volna kovácsolni. Magyarország megérthetetlen, amióta csak létezik, és az is érthetetlen, miért létezik, hogy miért nem tűnt már el a szomszédos népek kalvarkádjában. És ha egyszer Magyarország el fog tűnni, ami szerfölött valószínűnek tetszett – már ha az ember vette a bátorságot, és nem gyorsan elpergő

években, de komótosan bandukoló évszázadokban számolt –, úgy az is érthetetlen lesz. Most akkor miért tűnik el, ha eddig volt?! Hogyan is lesz tehát? Szív elképzelte. Néhány évszázad múlva az utolsó magyar – aki csakis férfi lehet – leóvakodik a hegyekből, feladja magát egy ukrán vagy egy későosztrák városka muskátlis postahivatalában. Az ottaniak csak néznek rá, csodálkozva bámulnak elgyötört és fásult arcába, és egyáltalán, mert nem értik, hogy ő az utolsó magyar, ezért aztán riasztják a rendőrséget és a tűzoltókat, fogságba vetik, hogy később – mint valami csodabogarat – egyetemi előadásokra, rosszabb esetben a bolondokházába vigyék. És amikor majd ez az utolsó magyar elhalálozik, a korpusát elégetik, a porjait pedig a Tiszába, a Dunába szórják, esetleg a Balaton helyére hintik. De az is lehet, csak egy polcon felejtik az urnát, hogy majd egy későosztrák halottégető kislánya hazalopja, és a vadkenderes cserépbé öntse. Nem véletlenül támadt Szívnek ez a látomása. Ha lesz utolsó magyar – és persze, miért is ne lenne –, akkor az biztosan olyan lesz, mint Bakó András. Alacsony és szakállas férfi, rendesen kissé szeszes, esetlen, de igen elmés, nagyon tapintatos, komorságra hajló, viszont jó humorú, ámde sértődékeny is. Dehogyan lesz riasztva a későosztrák rendőrség, az ukrán tűzoltóság. Ott toporog majd a későosztrák postahivatal kisasszonya előtt Bakó András és nyomban feledi, hogy ő az utolsó magyar, hogy azért jött le a hegyekből, mert már nem bírta elviselni a nélkülözést, a hideg esőket és a zúzmarás hajnalokat, hogy keserű bogyókon, szarvasgombán és lopott ukrán vodkán kellett tengetnie a napjait, feledi Bakó András, hogy naponta elszavalt egy Vörösmarty-verset, hogy ne felejtse el magyarul, hovatovább fakérgekre írt is néhányat, esetenül toporog a későosztrák postáskisasszony előtt, viszont nyomban és magától értetődően udvarolni kezd, mintha a rengetegben, a vad hegyekben is ezt csinálta volna, finoman és bátran teszi a szépet, talán még egy-két versét is megmutatja, felolvasson valami orosz témájú költeményt az ukrán táviráskisasszonynak, aztán türelmetlenül várja ez az utolsó, a legutolsó magyar – aki egészen olyan, mint Bakó András – a dicséretet, az elismerő fejbólintást, az ukrán táviráskisasszony elhűlő ejhaját, de mindhiába, mert a későosztrák postáskisasszony is csak bámul, egyáltalán nem érti ezt a különös, vagy még inkább zagyva és primitív beszédet, hogyan is érthetné, hiszen nincs magyar nyelv már, évszázadok óta nincsenek magyarok, talán egy-két elvetemültebb példánya ennek a népnek bujkál még a hegyekben, sőt azt is hallani, hogy akik még élnek, Trianonabcugkrucifiksz felkiáltással üdvözlik egymást, de ez egyáltalán nem biztos, a biztos csak annyi, hogy a későosztrák postáskisasszonyra vagy az ukrán táviráskisasszonyra egyáltalán nem lesz hatással Bakó András magyar költeménye, hiába ő az utolsó magyar, és ettől Bakó dührohamot kap, és mert látja, hogy postán van, rögvest felad egy táviratot Istennek, magyarul írja,

nem hiszem, hogy vagy, stop,
de ha vagy, akkor se vagy, stop,
ha meg nem vagy, nem is leszel, stop,
Bakó az utolsó magyar,
aki voltam, stop.

És aztán türelmetlenül várja a választ.

Ez a történet pedig onnan jön, hogy Bakó Andrásné szerint Bakó András még a kórházban, azaz tehát a halálos ágyán is udvarolt a nővéreknek. Szív hümmögött és bólogatott, hát persze, persze, és nyomban maga elé képzelte a dolgot.

Tetszenek, kérdezte Bakó Andrásné.

Bakó András feje alig láthatóan a nővérke után mozdult. Megvárta, míg behúzza maga után az ajtót.

Tetszenek, mondta nagyon halkán.

Cserepes volt a szája, az arca beesett és halottsápadt. Buborékolta a feje fölött az infúzióspalack. A folyosón ételeskocsik zörögtek.

Mondd csak, melyik tetszik, kérdezte Bakó Andrásné, és megérintette a férje homlokát.

Mind tetszik, lehelte Bakó András.

Mindegyik nővérke?

Mindegyik.

Értem, bólintott Bakó Andrásné.

Újra belibent a szobába az egyik nővérke, s rutinosan ellenőrizte az infúziós készüléket. Bakó réveteg – a gyors és szakavatott mozdulatokról minduntalan lekéső – tekintettel követte a nővérke el-s visszarebbenő ujjait, csupasz, szőke pihés karjának határozott, de finom lendüléseit, aztán egyszerre – erőre kapva, már nem is a kezét, a karját vagy a szépen gömbölyödő vállát figyelte, hanem a fehér köpeny kihajtott nyakát, ahol a mellek találkozásának árkocskája jótékonyan felsötétlett, s a domborulatok elhelyezkedése, állaga, illetve a hajlékony és karcsú törzzsel való természetes relációja arról vallott, hogy erős és gömbölyded, nem túl nagy, ámde okos mellek birtokában van a nővérke. Istenem! Mellek, mellecskék. Milyen csodálatos, ha közel vannak! Amikor odajönnek az arcunkhoz, amikor belekéredzkednek a kezünkbe és legszívesebben örökre ott maradnának! És Bakó elnézte ezeket a nem túl nagy, de okos melleket, merengő tekintettel követte őket, sőt a pillantása egy idő után még alább ereszkedett, ott tapogatott már valahol a köldök tájékán, s a fehér kórházi szöveten, a kombiné selymes anyagán áthatolva becserkészte a köldökzsinór pihés eredőjét, azt a drága kis helyet, amiben olyan ezüstösen tud fényleni a férfinyál, és még ez sem volt elég, mert amikor a nővérke félfordulatot véve lehajolt, Bakó fáradt és meggyötört tekintete egyenesen a nővérke tomporára

szegeződött, nem éppen kicsiny tompor volt ez, de láthatóan szelíd és odaadó, bölcs és önzetlen, éppen olyan, amire a fáradt férfi ráfektetheti az arcát, amin megnyugvást lelhet a napi robottól, a kisszerű mindennapoktól, a halálfélelemtől elgyötört férfigomlok, jaj, és szórakozottan elnézte Bakó a bugyika megfeszülő, a köpenyen átütő szegélyét is, amibe a férfi bele tudja akasztani a fogát, aztán egyszerre lehunyta a szemét.

Aranyosak, lehelte.

Szépek, lehelte és haldoklott tovább.

Szív Magyarországot már régen nem akarta megérteni. Berlinben időzött, úgy tehát Berlint, vagyis a németeket akarta megérteni. S azon a hideg, baltikumi szellőkésektől úzótt novemberi napon meg is értette őket, és ezt voltaképpen egy másik népnek, a görögöknek köszönhette. A magyar miniszterelnök könyve ebben az időben jelent meg német nyelven, és a magyar miniszterelnök nem sokkal ezután szaunás házat építtetett az írói honoráriumából. Ez is egy milyen érdekes történet volt. Nem csak mérvadó ellenzéki politikusok, de mérvadó magyar írók lettek a hír hallatán rettentő dühösek, némelyek irigységtől eltorzult, pulykavörös arccal kiabáltak, mások meg a döbbenettől sápadtan suttoztak, hogy lám csak, egyes kiválasztottak, akik pedig nem is mérvadó ellenzéki politikusok, de hiszen még csak nem is írók – éppen csak miniszterelnökök – olyan kiadói honoráriumot kapnak, amiből szaunás házat lehet építeni. Hogy a fészkes fenébe van ez?

Van igazság, vagy csak szó van?

Szív Ernő erre hümmögve azt válaszolta, egyáltalán nem olyan nagy baj az, ha magyar író nem kap ilyen mértékű honoráriumot, mert ha – engedjük csak fel képzeletünk daloló madárkáját a lehetséges fájának legmagasabb ágára – olyannyira meg lenne becsülve, hogy kapna, akkor bizony a magyar író is azonnal szaunás házat építtetne, és egész nap csak szaunázna, és bizony nem egyedül szaunázna, mert a kedves feleségével, a szüleivel, rokonságával, a szeretőjével és más magyar író barátaival szaunázna, de még egy-két kritikus is lenne ottan, amiből éppen csak annyi következne, hogy semmiképpen sem írna a magyar író, vagyis nem lenne magyar író többé. Szauna vagy irodalom. Lenni, vagy nem lenni. Nem is kérdés. Szív Ernőt november első napjainak egyikén hívták meg abba a görög étterembe, ahol Szív a németeket végül megértette. Megnyugtató dolog érteni egy népet. A görög étterem valahol a Ku'damm végén volt, szemben fehér épület terpeszkedett komoran, egy AIDS központ. Tegyük hozzá, azért volt már valamicske elképzelése Szívnek erről az országról, és az országot belakó nációkról. Szív egyszer írt egy Galatasaray–Frankfurt labdarúgó mérkőzésről, ahol egy színes bőrű német játékos belerúgott a török csapatban játszó német játékosba, és ettől a frankfurti török futballbarátok olyan dühösek lettek, hogy nem csak Frankfurtot, de egész Németországot meg akarták verni, és le akarták pofozni még az Odera menti, egészen vétnen

frankfurtiakat is, nemzeti lobogókat égettek, és úgy káromolták a németeket, hogy Allah szép hosszú szakálla is kedvetlenül abbahagyta a göndörödést. Bizony nagy német, igazi európai pillanat volt ez, mondogatta kedvtelve Szív. De igazából még ez sem volt elég, hogy Szív Németországot végérvényesen és megmásíthatatlanul megértse. Jól tudta, hogy a német nép még valami nagyon fontosat nem árult el neki.

Azon a szeles novemberi napon tehát ott ebédelt a görög étteremben. Szív nem gondolta, hogy a város, s hogy az itt élő emberek éppen egy görög étteremben lebbentik fel magukról természetük titkát. Pedig így történt. Szív éppen jó adag salátát tömött a szájába, amikor a bejáratnál föltűnt néhány marok kőműves legény. Németek voltak, ezt látja jól a tapasztalt ember. Mert ugye lehetnek volna törökök, lengyelek, vagy éppen vietnamiak, de egyáltalán nem azok voltak. Valódi német kőműves legények voltak. Szív foga alatt nagyokat recsegtet a salátadarabkák, miközben a tekintetével követte a kőműveseket. Éppen olyanok voltak, mint otthon, Magyarországon. A fiatalok kese hajúak és vékonyak, a főnök dúlt arcú, táskás szemű és sörhasú, bakancsuk hangosan kopogott a görög étterem valószerűtlenül tiszta, fényesen csillogó kövezetén, munkaruhájukról finoman pergett alá a finom sóder és a rajnai homok. Igen jókedvűek voltak. Nevetgélve és viccelődve, egymást lapogatva szolgálták ki magukat. Mindannyian ugyanazt kérték. Nagy görög tányérokra nagy zöld növényeket.

Szív szomszédja elmosolyodott.

Oberzsin, mondták Szívnek.

Padlizsánsaláta, mondta a szomszédja.

Mert a német kőműves legények csak oberzsint ebédeltek. Semmi más. Ittak hozzá egy kis ásványvizet még. Ennyi volt az egész, ez volt az ebédjük. Elköltötték, mentek is. Szív csak nézett, és jólesően borzongott. Az jutott az eszébe, hogy ezek a kőműveslegények talán Kohl kancellár vagy Herzog elnök úr építkezéséről jöttek, mert nekik építenek szaunás házat – no persze aligha magyar kiadói honoráriumából. Mindegy. Ezek a kőműveslegények ebédidőben abbahagyták Németország építését, ettek egy kis oberzsint, és aztán mentek vissza, és építették tovább Németországot, építették a német szaunákat. Oberzsin a hasukban. Teljesen világos, abszolút magától értetődő volt minden. Németország fel fog épülni. Németország értve volt.

Szív természetesen azt a lehetőséget is számba vette, vajon mi történne akkor, ha a magyar kőműveslegényeknek – akik éppen a magyar miniszterelnök szaunás házat építik – délben kiáltana a magyar miniszterelnök kedves felesége – ahogy az ilyenkor szokás a magyar építkezéseken –, hogy

hej, fiúk,

hej édesdrága mester úr,

hej, haj, készen már az ebédke,

és úgy biz' ám, a kerti lugas kockás abrosszal – kincstári szegfűvarratocska a balfelső sarkokban – lefedett asztalán, a csattogó malteros gép mellett már ott buborékolna az ásványvíz, már ott zöldellne és gőzölgne az oberzsin.

Az a kurva padlizsán.

És Szív ekkor felsóhajtott, és tapintatosan nem engedte tovább szárnyalni a képzeletét, leparancsolta az asztmás porba, vissza a realitás tocsogó sarába, mert egyszerűen illetlen dolognak gondolta, hogy azon képzelegjen tovább, mint üvöltene és verekszenek a magyar kőművesek a magyar miniszterelnök félbe hagyott építkezésén, mint tapossák az oberzsint, vagyis tehát a padlizsánt a friss betonba, mint kergetik a magyar miniszterelnök feleségét és gyanútlan családját az Országházig, és onnan is tovább, nem, erre nem gondolhatott Szív, így tehát azt mondta halkán a szomszédjának a görög étteremben, hogy ha lehetséges lenne, úgy szívesen enne egy kis oberzsint is.

Padlizsánt, mondta szomszédja, és bólintott.

Aztán néhány nap múlva Szív valahol az Erotikus Múzeum egyik emeletén téblábolva fejezte be az utolsó magyarról szóló látomását. Nem látomás-ként fejezte be, amiként azt kezdte, hanem komoly és felelősségteljes végig-gondolásaként ama problémahalmaznak, melynek a középpontjában egy rop-pant tragikus kérdés világított, izzott és lobogott véres évtizedek és komikus évszázadok óta, azaz tehát, hogy

mi a magyar.

És ez a kérdés természetesen nem jelentett kevesebbet, sem többet annál, hogy mi nem magyar. Oberzsin vagy padlizsán. Következésképpen, gondolta Szív, ha az iránt tudakozódunk, mi a magyar, nyomban az jut az eszünkbe, mi nem magyar, és ha azt kérdezzük, mi nem magyar, rögvest arra gondolunk, ami magyar, vagyis ez egy ördögi kör, ordító lehetetlenség, mert se azt, hogy mi a magyar, sem pedig azt, hogy mi nem magyar, nem lehetett eldönteni, ki-nyilatkoztatni és megfejteni.

Mi az oberzsin.

Mi nem padlizsán.

Mígnem aztán Szív az Erotikus Múzeum első szintjén, kissé direkt kínai, de viszont nagyon bensőséges japán tusrajzok között – a számtalan erotikusabbnál erotikusabb pózt vizsgálgatva – egyszerre megtalálta a szívének legkedvesebbet. A japán hölgy embriópózt fölvéve gömbölyödött össze, kebleihez húzta a combját, a lábszárát átölelte, miközben a testének hátsó részét engedelmesen fölkinálta, úgymond, az életnek, a sorsnak, a jövődónek, amely lehetőséggel a rajzon úgyszintén nagy műgonddal ábrázolt japán úr élt is, vagyis hátulról hatolt a hölgy testének arra foganatosított, láthatóan forró nyílásába, minek következtében nem láthatta a boldog, a nemi örömtől kiteljesedő, ugyanakkor magába is zárkózó japán hölgy arcát, viszont az se az övét. Van-nak kérdések, melyek úgy kínálják fel a válaszukat, miként ez a szép szerelmes jelenet itten.

Mi a magyar.

Néha egy férfi, aki azt kiabálja, oberzsin.

Néha egy nő, aki meg azt sóhajtozza, padlizsán.

Néha mindkettő egyszerre.

Néhány óra múlva tehát Szív kilépett az Erotikus Múzeum kijáratán és akkurátusan befejezte az utolsó magyarról szóló látomást. Vagyis végiggondolta, hogyan és mint fog megtörténni, amikor föladja inkognitóját az utolsó magyar. Teljesen nyilvánvalónak tetszett, hogy amikor az utolsó magyar – aki épp olyan lesz, mint Bakó András volt – megjelenik egy későosztrák vagy egy újukrán postahivatalban, a hír – mármint hogy megvan végre valahára az utolsó magyar – nyomban elterjed egész Későausztriában és Újukrajnában, hanem még a Vlagyikavkazi Nagyhercegség és a Vietnami Kormányzóság is közleményt ad ki róla, de bizony a dolog nem lesz ilyen egyszerű, mert néhány nap múlva egy ágrólszakadt alak jelentkezik azzal, hogy ő az utolsó magyar, aztán egy újabb, és megint egy újabb figura jön, hovatovább már nők is jönnek, hogy ők az utolsó magyarok, és az év végére, – úgy ötszáz, netán ezer év múlva, amikor mindez majd történik – egyszer csak meglesz az összes magyar, tízmilliónál egy kicsit több, húsznál egy kicsivel kevesebb, a baj talán csak lesz, hogy mindegyik magyar azt állítja majd, hogy ő az utolsó, és már nincs több rajta kívül egy se.

Jól van hát.

Szívnek Magyarország kapcsán Majorkára is illett gondolnia, aki egyszer – Bakó akkor már jócskán beteg volt – pozitív falusi riportra vitte őt. Így tudta meg Szív, mi is voltaképpen egy pozitív falusi riport leglényege, és bizony nem lett boldogabb e tudástól. Pedig milyen költőien indult minden! Autóval utaztak át a lepusztultságában is szép, kietlenségében is izgalmas Kelet-Magyarországon. A szegedi olajkutat felől a tarackos debreceni hantok felé tartottak. Hideg őszi idő volt akkor is – Bakó András ezekben a napokban kaphatta kézhez a tokaji borokat a megnyert költői versenyért, no és a csúnya és üres díshordócskát, ami olyannyira tetszett neki. Szív ült Majorka autójában és kíváncsian fészkelődött, mert még soha sem volt pozitív falusi riporton. Büszke nyírfák, kócos akácok futottak mellettük, és a tanyák is olyan szépek voltak, mint friss tepertődarabkák a konyhaasztalon. A távoli ég boldogan szürkélt odafent, akárha egy ügyetlen gyerekkéz satírozta volna össze. Szív néha Majorkára pillantott, aki meglehetősen rosszul vezetett, ezzel szemben extrovertált személyiség volt, továbbá a hírlapíróknak ama korszerűtlen és kiveszőfélben lévő figurái közé tartozott, akik jobban respektálták a szép mondatokat a színtelen és szagtalan információknál. Hát igen, Majorka még tudta, mi fán terem a Délibáb, hogyan kell vályogot vetni, mennyit kóstál egy igazi kombájn, hogyan kiáltozik a szélkiáltó madár, és bizony azt is tudta Majorka, hogyan kell úgy belépni egy falusi kiskocsmába, hogy a helybeli fröccsös magvetők,

sörös traktorosok és törkölyös majorsági alkalmazottak rögvest a szívükre vonják, és még évek múltán is könnybelábadó szemmel emlegessék, hogy ihaj, csuhaj, járt nálunk egyszer egy újságíró-féle, ami igaz, az igaz, kissé extrovertált volt, de akkor is a mi fiunk volt. Majorka vígan fütyörészett, gyengéd tekintettel nézte a kihalt utat, a szép és reménytelen Kelet-Magyarországot. Egyszerre azonban megdermedt, s mintha alkoholtól sebesült magyar földműves vagy vajúdo fejőslány heverne az út macskahullákkal tarkított szélén, tiszta erőből a fékpedálra taposott. Aztán szinte megbűvölve szállt ki a füstölgő autóból, rázta a fejét, és nagyon mély lélegzeteket vett. Szív óvatosan araszolt utána. Ott álltak Kelet-Magyarország közepén, hideg őszi időben, összefirkált ég alatt. Majorka az út mentén húzódó árokpartot bámulta a fejét ingatva.

Tehén, mondta egyszerre.

És valóban. Az útszéli árokpart túlfelén kipányvázott tehén kérődzött, sötétlett néhány folt az oldalán, egykedvűen rágta a fűvet, egészen nyugodt tehén volt – és tényleg tehén volt.

Fantasztikus, mondta Majorka.

Egy tehén, ismételte.

A homlokát dörzsölte, aztán csinált néhány felvételt. Mert Majorka még fotózni is tudott. És már lépdelt is vissza az autóhoz, fütyörészve és boldogan, és Szív izgatottan követte, és ő is egészen jól érezte magát, őszintén szólva nem is gondolta, hogy ilyen kellemes és üdítő esemény egy pozitív falusi riport. Jó félórát haladtak aztán, amikor Majorka újra fékezett, és jószerivel a még mozgó autóból vetette ki magát, futott néhány lelkes lépést, csakhogy megdermedjen újfent és a távolba bámuljon, ha nem is az ég alá, de legalább kétszáz méterrel odébb. Elhűlve ingatta a fejét, nagy erővel ráncolta a homlokát, a szájával meg csücsörített.

Libák, lehelte aztán.

Hah, mennyi, mennyi liba!

És valóban. Úgy kétszáz méterre a debreceni aszfaltúttól jókora libafarm terült, megannyi ürítő, gágogó szárnyas. Szürke, libaszartól kiégett föld az Alföld őszi halványzöldjében. Hangzavarjukat és kellemetlen szagukat hozzájuk fűjdogálta a szél. Majorka csinált néhány felvételt, és már haladtak is tovább. Majorka szeme úgy csillogott, akár a szentesi halásztavak meleg nyári hajnalokon.

Szív lassanként megértette egy pozitív falusi riport alkotásának megrendítően szép és komoly mibenlétét, hogyan kell csinálni, és bizony nemcsak azt, hogy mit is kell meglátni, észlelni és tapasztalni, hanem a figyelem módját is megértette Szív, és amikor újra fékeztek és Majorka lihegve előreszaladt, a föl-lelkesült Szív fürgén és odaadóan követte és bizony ő szerette volna kikiáltani, kiharsogni, kinyilatkoztatni a látvány drága, édes, egyetlen nevét, de Majorka – végtére is ő volt otthon ezen a vidéken – megelőzte.

Disznók!

Disznók, disznók, ó disznók, ismétелgette.

És valóban. A gázos árokparton természetes anyagoca legelészett, mellette süldők fickándoztak nagyokat sikkantva – nyilván a közelben szürkélő tanyáról szöktek ki. Majorka olyan szeretettel és tisztelettel bámulta őket, mint ahogy az utolsó fröccsös poharat nézzük egy komoly és végzetes este után. Nem is. Majorka úgy nézte őket, mint ahogy az olaszok bámulták a Madonát, aki vért könnyezett a napokban.

Ó Istenem, disznók, lehelte még egyszer Majorka.

Sertések, suttofta utána Szív is.

És nyomban megbánta, mert ahogy Majorka ránézett, no hát abban a tekintetben ott öldökölt a legmélyebb megvetés is, pedig csak egy röpke szemvilanás volt, egy ajakhúzódás, egy szemöldökbillentés, az orrcimpáknak egy semmi megrándulása, és ez úgy fájt Szívnek, hogy szeretett volna porszemmé válni szégyenében, ám Majorka már nem is törődött vele, csinált néhány felvételt, és boldogan ballagott vissza az autóhoz, Szív meg alázatosan és összetörten botorkált utána, nem figyelte már az utat, a szépséges Kelet-Magyarországot, nyomasztó és komor gondolatokkal, ázott kutyaként kuporgott az autóban, nem is mert Majorkára pillantani, és közben azt határozta, hogy soha az életben már nem fogja kimondani azt a szót, hogy

sertés,

soha, soha a moslékos életben, ha kínozzák akkor se, és amikor az autó újra fékezett és Majorka lelkesen kiugrott a kormány mögül, Szív már egyáltalán nem akarta követni, mert arra gondolt, hogy most egy nagyon szép ökor következik, valami csodálatos igavonó barom, netán szűzfehér kecskegida csapat, esetleg a megváltást idéző birkanyc, de Majorka visszanézett rá, és nem csak hogy megengedte neki, hogy jöjjön, hanem szinte kérte is, felszólította rá, és Majorka mindössze néhány métert szaladt az út menti tanya irányába, mert egyszerre megtorpant, s úgy bámult maga elé, mint akit orvul megütöttek, mint akit hátulról szúrtak meg, mint akit elárultak, és Majorka nagyon erősen ráncolta a homlokát, az ajkai elnyíltak egymástól, a feje jócskán előre billent, és Szív, aki kelletlenül követte, már látta is, mit bámul olyan megrendülten Majorka, aki ugye – ne feledjük – pozitív falusi riporton dolgozott éppen, benézett Szív a debreceni út mentén álldogáló tanya takaros udvarára – és azt se feledjük, hogy valamikor kilencvennégy tájéka történi mindez –, és Szív megremegett, újra a barátjára pillantott, de Majorka nem mondott semmit, mert mintha nem tudott volna mit mondani, olyan valószerűtlen, különös és döbbenetes volt a látvány, Majorka elveszetten dörzsölte a homlokát, aztán ő is Szívre emelte a tekintetét, láthatóan azon erőlködött, hogy mégis csak mond valamit, de képtelen volt megszólalni, és Szív nézte Majorkát, aki pozitív falusi riporton dolgozott, a szép Kelet-Magyarországot akarta megírni, az itt élő emberek örömeit és bánatát, küszködéseinek méltóságát, az ésszerűség és a szük-

ségesség jármába terelt elővilágot, szép és különös mondatokkal, természetesen, és mintha most éppen ez vált volna lehetetlenné, és mert Szív látta, hogy segítenie kell Majorkának, és bizony segített is, mert nagyon halkán azt mondta neki,

emu.

Ez bizony egy emu, Majorka, mondta Szív.

És már is bánta is az egészszet.

Szív képeslaptörténeteknek nevezte ezeket a semmi kis sztorikat, anekdotamagnak is kevés esetkéket. A semmilyen német nőt, a májbajos kelet-berlini férfit és a nyomorult ázsiait. Három kis semmi történet, Bakó kedvéért persze. Egy kicsit utazni kellett az első történetért. Heinrich von Kleist emlékműve ugyanis a Wannsee partján van. Szelíden emelkedő utcán örökzöldek betegeskednek arra. Hó esett azonban néhány napja. Talán tegnap. Vagy tegnapelőtt. De már olvadt is. A síremlék mellett látta meg Szív azt a nőt. Azott kis veréb, nem csúnya és nem is szép, olyan... hm... olyan semmilyen. Ez a teremtmény még csak szájalmat, csöppnyi együttérzést sem ébresztett Szívben, s a kíváncsiságnak is csak azt az illékony fajtáját, melyet bármikor el lehet lehelni, akár a gyufácska lángját. Talántán éppen ilyen nő lehetett Henrietta Vogel is, akinek a nevét nem vésték föl az emlékműre, pedig meghalt ezzel a nagyon nagy íróval, hagyta magát elveszejteni, hagyta, hogy gyilkos golyó fúrja át fiatal és kedves testét, előre ment a halálba és megágyazott ott ennek a nagyon nagy írónak, ennek a Kleistnek, és az utókor mégis azt gondolta, mindez, kérem szépen, kevés. A csudába is. Henriette Vogel neve nem kerülhetett föl az emlékműre. Szív azt is hallotta, néha idevonulnak a berlini feministák és tüntetnek. Néhány izmos és szemüveges lány körbeveszi Heinrich von Kleist kicsiny emlékművét előtt és jó hangosan, hogy még a tóparti napozók is hallják, skandálni kezdenek a zöldbe borult fák alatt.

Henriette Vogel!

Henriette Vogel!

Henriette Vogel, kiabálja az egyik feminista, miközben a szemüvegét igazgatja. Szív felsóhajtott. Az a semmilyen nő ott állt az emlékmű előtt és szipogott. Rázkódtak a vállai. Hogy sírt, még ez sem tette valamennyé. Ha Szív elfordította róla a tekintetét, nyomban feledte az arcvonásait, pisze orrának ívét, ajkainak alakját, pillantásának szokványos melegét. Hogy lehet valaki ennyire semmilyen, kérdezte magában Szív s hunyorogva a Nap után kutatott. A parti fák kopár ágai között átderengett valamicske fény.

Vette már valaki a bátorságot, jutott eszébe Szívnek – mintegy zárójelben – hogy megmondja a német nőknek, sajnos egyáltalán nem szépek. Ápoltak, tudnak kedvesek és szenvedélyesek lenni, nagyon jól tudnak ágyazni, de nem szépek. Hajlandók meghalni egy Kleisttel, de akkor se szépek. Engedik, hogy

az öreg és fogatlan Goethe fogdossa a mellüket, mint Bettina von Armin, de akkor se szépek. Összefekszenek Hitlerrel, de akkor se szépek. Férjüket jelentik fel a Stasinál, de akkor se szépek. Alapítanak erotikus múzeumot, de akkor se szépek. Eljönnek tüntetni Kleist sírjához, de akkor se szépek.

Miért nem szépek a német nők?

Az a semmilyen nő szipogott a Kleist-emlékmű előtt. Törölgette az orrát a gombócba gyúrt papír zsebkendővel. Rázkódtak a vállai. Most akkor miért sír ez a nő? Kleist miatt? Henriette Vogel miatt? És akkor az a kicsi, semmilyen nő abbahagyta a sírást és a papír zsebkendőt szorongatva elindult lefelé, elhaladt a betegeskedő örökzöld bokrok mellett, kilépett a Bismark utcára és átment a másik oldalra, a tópart most néptelen és sivár részére, ahol azért üzemelt egy – másik évszakban nyilván igen kellemes hangulatú – kerthelyiség is. November volt, de azért most le lehetett ülni egy sörre. Sült kolbász illatát érezte meg Szív, s nyomban bele is lépett egy jókora mustárfoltba. Az a semmilyen nő már a pultnál állt, éppen Bockwurstot kért, pohár barna sört kortyolt hozzá. S ahogy Szív elnézte őt, egyszerre eszébe jutott az a sajtóházi jelenet Bakóval, ami a dedikálásról, vagyis hát a névről szólt. Az első képeslaptörténet. S mintha csak a nőnek mondaná, hangtalanul elkezdte. Ennek a semmilyen német nőnek mondta el Szív az első képeslaptörténetet.

Tél volt akkor is, ki tudja már, hideg-e, jó tél-e, vagy rossz tél. Mindegy. Ott ültek a Sajtóház fűtetlen nagytermében és boroztak, amikor Szívhez egyszerre odalépett egy ismerős férfi, aki bizony a tegezésig ismerős volt, néha a feleségével ült ott, a sajtóház nagytermében vagy éppen a büfés kistermében, és ha jól emlékszik Szív, fröccsös volt ez az ismerős, kisfröccsöket ivott, ritkábban töménytet, egyszóval most megállt Szív előtt ez az ismerős férfi, és lerakta a könyvet, amit Szív jól ismert, mert hiszen ő írta.

Dedikáljad, Ernő, mondta barátságosan, és mintha még azt is hozzárecscentette volna, baszodalássan édesöregem, mintha kedélyesen meglapogatta volna Szív vállát, csakhogy Szív elsápadt, köhögni és krákogni kezdett, mert nem tudta a férfi nevét, csak azt tudta, hogy tegezik egymást és hogy fröccsöt iszik, nagyritkán töménytet, rumot talán, így hát azt mondta neki, mindjárt dedikálja azt a könyvet, egy perccske az egész, csak még befejez egy nagyon fontos gondolatmenetet itt a barátjával, nézett kétségbeesetten Bakóra, és ahogy az ismerős visszaült az asztalához, és jól hallhatóan azt mesélte a barátainak, hogy mindjárt dedikálnak neki egy nagyon jó könyvet, Szív sápadtan odasúgta Bakónak, hogy egyáltalán nem tudja ennek a nagyon ismerős férfinak a nevét. Bakó beteg volt, de nevetett. Mi lesz most, kérdezte Szív, de Bakó nem válaszolt, csak a szeme csillogott pajkosan. És Szív rettegett, mert egyszer egy nagyon kedves tanárja ment oda hozzá dedikáltatni, és Szív csak nézte ezt a nagyon kedves tanárját, bámult a szemébe, és egyszerre azt mondta neki, tanár úr, bocsáss meg, de nem jut az eszembe a neved. Huh. Ennél borzasztóbb, ir-

tóztatóbb, szörnyűsebbesemény író emberrel kevés történhet. Ennél az is jobb, ha betiltják a művet. Ha visszaadják a kéziratot. Ha csakis rossz kritikát írnak róla. Ha egyetlen kritikát sem írnak róla. Ennél még az alkotói válság is jobb. Ennél az is jobb, ha az író egyetlen sort sem írt még életében. És persze Bakó nevetett ezen. Néha óvón az oldalához nyúlt. És az ismerős férfi már ott is állt Szív előtt, és a tekintete azt kérdezte, kész-e a dedikálás, baszodalással édesöregem, és Szív valamit hápogni akart, de Bakó hirtelen – már ahogy ő ekkoriban hirtelen mozdulatra képes volt – felemelkedett és bemutatkozásra nyújtotta a kezét. És a tegezésig ismerős férfi is bemutatkozott. Bakó nem hallotta jól, úgyhogy a kisfröccsös ismerősnek meg kellett ismételnie a nevét. És Szív fellélegzett és nagyon gyorsan dedikálta a könyvet, és ahogy elment ez az ismerős férfi, gyorsan fizetett Bakónak még egy pohár bort. Aztán talán még egy újabbat is.

Az a semmilyen nő, aki olyan lehetett, mint Henriette Vogel, megtörölte a száját, unottan ránézett Szívre és megvonta a vállát.

Mintha azt kérdezte volna, na és, ennyi az egész.

Ennyi az egész, mondta Szív.

Nem sok, biccentett a nő.

Gyűlölök dedikálni, mondta Szív.

A nő elmosolyodott, és ettől hirtelen nagyon csúnya lett. És jó volt, hogy csúnya lett. Jólesett Szívnek ez a diszkrét, de határozott csúnyság. Már ment is a nő. Üres korsócska lengett a kezében, avar ropogott a bokája körül. Ősz mézelt a homloka fölött. Jaj, de csúnya volt. S ahogy utoljára visszapillantott, Szív egyszerre rádöbbsent, hogy ez az a nő, akinek soha nem volt, és nem is lesz neve. Ő az, aki soha nem fog odajönni hozzánk, könyvünkkel a kezében, hogy dedikálja uram, nagyon kérem.

És aki még egyszer kimondaná, hogy kérem.

Írjon nekem bele valami szépet, nagyon kérem.

Ez a nő nem fog ilyesmiket mondani. Ez a nő nem veszi meg a könyvünket, mert nem szeret minket, ki nem állhatja, ahogyan írunk, érzünk és fogalmazunk. Ez a nő néha kimegy egy sírhoz és sír. És csak ő tudja, miért sír. Ez a nő visszafordult még egyszer, utoljára.

Henriette Vogel férjezett volt, uram, mondta, és elindult a Wannsee irányába.

Szív gyakran látta a Ku'damm hideg kövén azt a sárga kis nemtelen lényt. Koldus volt. Nem is koldus igazából, annál jóval több. Összeégett arcából földöntúli nyomorúság áradt. Pizkosbarna, ujjnyi vastag varratok a haj helyén. Szemei, mint összefogdosott gombok. Valami rossz hasadás a száj helyén. Az angyal ilyen, aki egyszer forró, világi szarba hullt. Szív azon tűnődött, miféle gondolatok járhatnak egy ilyen szerencsétlen fejében. Lát-e például felhőket, Napot és csillagokat, tudja-e, mi a különbség az északi és a déli sörök között

– az északiak persze jobbak –, egyáltalán, férfi-e vagy nő, kíván-e, tud-e vágyakozni, leissza-e magát néha, mondja-e, hogy jó, vagy hogy nem jó, és ahogy ezt mind szenvedve elgondolta Szív ott a Ku'damm mind utálatosabb forgatagában, eszébe jutott egy másik történet is. Neki, ennek a nyomorultnak mondta el, hogyan sírt Bakó hetvenkilenc őszén Kolozsvárott. Ült Bakó egy erdélyi költőnő nyikorgó sezlonyán 79-ben, Kolozsvárott, amikor még... hát szóval amikor még más volt a világ. Ült és zokogott Bakó, aki rettenetesen el tudott keseredni más baján és nyomorúságán. Bakó jó prédája volt az álkoldusoknak és hivatásos koldusoknak. Ha például egy csíkszerdahelyi álkoldus támadta le a szegedi Móra park szélén és indiai akcentussal gyógyszerre szükséges pénz után könyörgött, Bakó zavartan száz forintot adott neki – amikor pedig száz forintból két, három sört is meg lehetett inni – és közben szégyenkezett, hogy nem adhat többet. És ha ez az álkoldus látta, hogy megcsillan Bakó kezében valamicske apró is, hát azt is elkérte, mit kérte, szinte követelte, és akkor Bakó szégyenkezve, elpirulva az aprót is odaadta, miközben más ember még az előző százast is visszavette volna e nyíltszíni pofátlanság láttán. Bakó nagyon szépen tudott szánakozni és együtt érezni. S talán még a magáénál is jobban szorongott a mások bajától, és más nyomorúsága láttán személyesen is felelősnek érezte magát. Ült Bakó 79'-ben az erdélyi költőnő sezlonyán, akit Zsófiának hívtak, és zokogott.

Én... én... én nem tudtam, hogy ti így éltek.

Hogy élünk mi, nézett rá az erdélyi költőnő.

Hogy élünk mi, Bandikám, drága?!

Ennyi, nézett föl a nyomorék a Ku'damm kövéről.

Ennyi, mondta Szív.

A nyomorék kinyújtotta a kezét. Visszahúzta. Szív nem adott neki pénzt, mert Szív nem szokott adakozni. Ment tovább. S földalattival a Potsdamer térig utazott. Dübörgés és csattogás fogadta. A Potsdamer téren akkoriban hatalmas építkezés folyt. Európa legnagyobb építkezését rendezték meg ezen a kietlen, lerombolt placcon. Az építkezési terület piros jövő dobozában pillantotta meg Szív azt a sárga arcú férfit. Kelet-német volt és májbajos. Akkoriban még pontosan meg lehetett különböztetni a kelet-németeket a nyugat-németektől. Ha ballagott az ember valamelyik forgalmas berlini utcán, különösebben nagy hibaszálalék nélkül jelenthette ki, hogy te kelet-német vagy, jobbra, te meg nyugat-német vagy, balra. A kelet-német férfi sárga pergamenarcát a mintaszta fölé emelte. Azt vizsgálta elmélyülten, milyen lesz, hogyan néz ki majd Berlin a következő évezredben. A férfi nagyon beteg volt, és Szív látta rajta, hogy nem éli meg a következő évezredet. Esélye sincs rá. Talántán már a következő évet sem éli meg. Neki mesélte el, hogy Bakó mi mindennel próbálkozott a meggyógyulása érdekében.

Először is akarta a gyógyulást, ami a legfontosabb dolog, ha nagyon beteg az ember. No és persze, komolyan diétázott is. Zöldségeken és gyümölcsökön élt, és nem ivott többé töménytet, rá se nézett a vodkára, az unicumra vagy a füttyülő barackra. Néha likőrt lopott fel a lakásba, de azt is már csak nosztalgiaiból, két deci likőröcske az szinte semmi, életízestető, illúzió, játék. A borról azonban nem mondott le. Azt fogyasztott rendszeresen, továbbra is. De a csapvízzel felhagyott. Csodavizet ivott, s nem csak a szomjúság okán, de kötelességből is. A palackok ott álltak a szobája sarkában felhalmozva. A Dokinak mesélt is, félálomban, félhipnózisban, azt is elmesélte, milyen lesz, ha majd meggyógyul. Istennek egy gyakorló szolgájával is rendszeresen találkozott, a bűnről és a büntetésről, a hitről és a hitetlenségről beszélgettek. És ez jó volt. Bakó nagyon készült arra, hogy meggyógyul. Bakó szó szerint undorodott a haláltól. Borzadállyal gondolt rá. Neki is volt – képletesen szólva – piros jövő doboza. Oda hajolt fölé és nézegette. Egyre ritkábban nézegette. Bakó hasában volt egy szörnyű dudor, és ha még bírja Bakó veséje, ha még elvégzi a kiválasztás arra rendeltetett műveletét, és nem árasztja el a szervezetet mindenféle mérgekkel, akkor az a dudor, mely a betegség utolsó stádiumában már nemcsak tapintható, de látható is volt, akár a járda betonján kitüremkedő fűcsomó, egyszerűen átüti Bakó hasfalát, igen, törülte meg a szemét egyszer Bakó Andrásné, egyszerűen attól lehetett tartani, hogy kitör a testéből, átüti a szöveteket, a bőr rétegeit, és megmutatja magát a világnak, kijön Bakó testéből a daganat, odaburjánzik a szabad ég alá, de aztán mégse jött ki, nem volt rá, hál istennek ideje, mert a vese nem bírta tovább.

Ennyi, kérdezte fölpillantva a májbajos kelet-német.

Ennyi, mondta Szív.

Dübörögtek kint a gépek.

Cirózisom van, mondta a kelet-német.

Értem, mondta Szív.

És különben Dortmundból jöttem, mondta a kelet-német.

Honnan jön az ember. Hova megy. Bakó Andrásné nézte az urát. Egyedül voltak a kórházi magánszobában. Kint a folyosón kórházi egyenpapucs csattogott el, valahol vizitelt a professzor úr. Bakó nem mozdult. Nagyon régen nem vett lélegzetet, s Bakó Andrásné egyszerre azt gondolta, hogy bevégeztetett, hogy készen van, hogy vége van. Nagyon lassan felemelkedett, fáradtan és elgyötörtén a férfi fölé hajolt, hogy lecsukja Bakó tárva maradt szemét, hogy lezárja a retinákra fagyott földi világ árnyképét. De Bakó még élt. Hirtelen hördült ki belőle a bennszorult levegő, kitört a tüdejéből, szinte megsütötte Bakó Andrásné arcát. És Bakó újra zihálni kezdett, mert nem akart meghalni, és azt mondta halkán és nagyon érthetően, hogy

jaj, de utálatos,

jaj de szörnyű ez az egész,
jaj csak lenne vége már.

Hideg volt a pankowi kisházban. Nyirkos levegő bent, kint nyálkás köd, saras hó, kerítésre szállt, meg-megnyikorduló varjú. Szív abbahagyta az írást. Lassanként úgy érezte magát, mint valami élősködő. Ahogy tárgyként, témaként kezelte a barátját, a testét és a lelkét, mérhetetlen szenvedését. Ahogy leírta az élet peremére sodródó, a halál szakadékába készülő tehetetlen embert, tudatának elhomályosulását, utolsó napjait, perceit itt, az életben. Miért. Minek. Kinek. Vajon Szív, miféle érzéssel fogadna egy hasonlatos eljárást, hogy egy barátja vagy egy ismerőse megírná, kifogalmazná, hogyan ágytálazzák, hogyan nyúlnak, vágnek és piszkálnak a testébe. Hát biztosan nem örülne neki. Akkor hát miért nem az élő, a tetterős és tevékeny emberről beszél Szív? Arról a Bakóról, aki az életében talán csak egyetlen embert akart megverni, azt a bitangot, aki a kislányát molesztálta a rókusi temetőszarkon. Bakó biciklipumpát tett a táskájába és napokig azt várta, hogy találkozik azzal a szeméttel és szétveri a fején a pumpát. Vagy miért nem ír Szív arról a Bakóról, aki Bulgáriába utazott? Aki Jerevánba repült? Vagy arról a Bakóról aki egy téli reggelen pestre készült, hát a korai vonathoz fel is húzta a vekkert. Még sötétben kelt, felöltözködött, lesétált a kihalt trolimegállóba. Az utca is kihalt volt, sehol egy teremtet lélek. De Bakó várt. Tehette. A troli nem jött. Bakó idegeskedett, hogy lefogja késni a hatos gyorsot. Taxit fogott, és az állomásra vitette magát. És aztán egy darabig szótlánul nézte, hogy fél kettőt mutat az óra, az állomás nagyórája. Vagy miért nem ír Szív arról, hogy Bakó és a barátnője, aki később Bakó Andrásné lett, egyszer, egészen pontosan 1968 nyarán lestopoltak egy teherautót Szolnok felé. Csakhamar útitársaik is akadtak, egy cseh párocska, akik éppen Várnába tartottak. Bakóék ott, a teherautó platóján hallották egy kistrádióból, hogy az oroszok bevonultak Csehszlovákiába. Először nem is tudták, hogyan mondják meg a cseh párocskának, akik egyetemisták voltak, láthatóan nagyon szerelmesek, és Bulgáriába utaztak, mert a cseheknek nincs tengerük. Aztán megmondták. És a prágai kislány sírni kezdett, mozdulatlan szemeiből valósággal ömlött a könny, és Bakó barátnője, akiből később Bakó Andrásné lett, egy szelet görögdinnyét nyújtott oda a kislánynak, aki sírva majszolta a dinnyét, utazott Bulgária felé, és a magocskákat egyenként köpögette a szerelme tenyerébe.

Szív kilépett a pankowi házacska elé és egyetlen haragos legyintéssel elzavarta a kerítésre telepedett varjút. Aztán visszament és a paksaméták halmai közül előkereste azt az interjút, melyet néhány éve készített Bakóval. Az egyik ismerőse azt mondta, igen rossz interjú. Egy másik ismerőse meg könnyezett, amikor elolvasta. Szív megvonta a vállát és rosszkedvűen betűzni kezdte:

A szerkesztő úr arra kért, készítsek interjút Bakó Andrással, a költővel. Mi sem könnyebb, gondoltam, Bakó András a barátom, hetente találkozunk,

ismerem a hétköznapijait, gondjait, bajait, titkait, rejtett és kevésbé rejtett vágyait... Az interjú Bakó barátom dolgozószobájában készült – Szeged, Molnár utca, ötödik emelet – ködös, november végi napon. Hideg volt és kilenc óra néhány perc. Amikor elkezdjük a beszélgetést, Bakó András költő négykézlábra ereszkedik, és vadul turkálni kezd az ágya alatt.

– Ha jól emlékszem, korábban nem ilyen pozitúrában adtál interjút. Ez egy új divat? Vagy valami modern szokás?

– Csak a bort veszem elő, kedves barátom. (fölpillant) Itt, az ágy alatt tartom, vagy a polc mögött. Mert mindennek van helye a világon. Különben is, ez az egyetlen ital, amit ihatok. (föltápáskodik, kissé ingerült).

– Szóval el kell dugni?

– Egyáltalán nem kell eldugni.

Bólogatok, ezalatt ő üveget bont, tölt a poharakba.

– Most pedig folytasd azzal – mondja – hogy olvastad Vörös tanár úr egy nyilatkozatában, hogy Juhász Gyula után én vagyok Szeged legnagyobb költője.

– Biztosan ezt kellene kérdezni?

– Biztosan. (tűnődve) És akkor én szerényen azt mondom, hogy ez így talán túlzó, mindenesetre eszembe jutott egy történet Juhász Gyuláról... (lelkesen). Ez pedig úgy szól, hogy amikor Juhász Gyula hazakerült Szegedre Szakolcáról, nyomban beadott egy kérvényt telefonvonalra, hogy végre tudjon beszélgetni a barátaival, Babitscsal, Kosztolányival, és az angyalokkal... (tűnődve)... És várt türelmesen. Az első világháború alatt azt mondták neki, momentán sajnos nem megy, katonai vonalakra van szükség. A kommün alatt újra próbálkozott Bojtár elvtársnál a postaigazgatóság főnökénél, de csak ikszedik volt a proletárlistán, várakoznia kellett. A francia megszállás alatt ékes franciasággal írt kérvényt, hogy ugye Szeged meg van szállva, pontosabban föl van szabadítva, mármint ő mégis csak magyar költő, és ha nem túlzó az igény, hát olykor szívesen elbeszélgetne a literátor barátaival az éteren keresztül. A francia tiszt úr, civilben pedáns hivatalnok, visszaírt, sajnos nem megy a dolog, mert a vonalakra az Antante-nak van szüksége... (bosszúsan)... Telefon tehát nem lett. Juhász egyre többet betegeskedett, miközben Horthy fehér lova is megdöglött. Akkor Juhász Gyula újra kérvényt írt az új postafelügyelőnek, egy bizonyos vitéz Vojnovszkynak telefonügyben... (villogó szemekkel)... Vitéz Vojnovszky visszaírt, hogy bizony meg kellett volna gondolni azokat a balos verseket a kommün alatt egyfelől, másfelől meg abban az utcában, ahol ő, mármint Juhász úr lakik egyelőre nem vezetnek vonalakat – legfeljebb a kézpénzfizető vállalkozóknak. Szegény Juhász még az öngyilkossága előtt is próbálkozott – hasztalan. Akkoriban pedig József Attilával szeretett volna beszélni, hallotta, igen nagy bajok vannak vele. Ekkor már a polgármesterhez, az alpolgármesterhez, a főjegyzőhöz is fordult, de valahogyan senki nem tudott

segíteni rajta... (nagyon szomorúan, mintegy teljes átéléssel)... Úgy is halt meg, hogy nem lett telefonja.

- Szegény, szegény Juhász.

- Neked nem azt kell mondanod, hogy szegény, szegény Juhász, hanem meg kell kérdezni, hogy ez a történet tényleg Juhász Gyuláról szól.

- Kérdezem: ez a történet tényleg Juhász Gyuláról szól?

- Egy nagy fenét!... (teátrálisan a fejéhez kap)... Énrólam! Csak így könnyebb volt elmondani... (Cinkosan kuncog, eltűnődik)... Na, jó lesz így?

- Jó lesz.

- Vagy nem ilyen történetekre gondoltál?... (gyanakodva)

- Én azt gondoltam, sétálva is beszélgethetünk. Merthogy ez a te időd. Kőd van, és nyálkás, csontig lihegő idő.

- Csakhogy én ilyenkor nem sétálni szeretek, hanem az írógépnél ülni, és alkotni. Például most van új írógépem. Szép?

- Szép. Drága volt?

- Azt például tudod-e, hogy a legkorszerűbb magyar költők közé tartozom?

- Valóban?

- Valóban. Én voltam ez egyike azon néhányaknak, akik írógépen kezdtek verset írni. Rájöttem, ha az ember azonnal írógépbe ír, sokkal szebb a versírás képe. És ez befolyásolja magát a művet is. Művészi fegyelemre tanít.

- Van, aki ezzel szemben igazán nagy számítógépes, például Zalán Tibor, de azért a verset csak kézzel írja. Hogy ez egy szentség, kézzel írni, személyesnek lenni.

- Én már húsz éve géppel írok, és mégis elég személyes vagyok.

- Tudod, ki volt az első magyar író, aki először kezdte komolyan használni az írógépet?

- Babits.

- Én úgy hallottam, Móricz.

- A költők nagyon soká kezdték használni az írógépet. József Attilától például rengeteg kézirat maradt fenn. Nekem nincsenek kézirataim... Különbösen is kezdek szorongani. (Tényleg szorong, kortyol a borából) Jövő héten megyek be a kórházba kezelésre. Tudod, a szokásos hó eleji kezelése.

- Tudom. Fáj?

- Nem fáj. Csak unalmas. Jönnek a nővérek, és elmennek. Meleg van. Mellettem egy öreg bácsi, állandó szomszédom, Szokolt hallgat...

- Amikor a második műtéted után kijöttél, azt mondtad, ha meggyógyulsz, leleplezed Istent. Az üzelmeit. A gonoszságait. Az igazságtalanságait.

- Hát nem azt is csinálom?! És tudd csak meg, valóban üzelmekről van szó. Ha ugyan nem a Sátán csinálja... Néha mégis azt hiszem, rosszul állok ehhez az egészhez. Isten az nem úgy van, ahogy az ájtatos mamikák hiszik. Úgy

van, hogy nincs. És úgy nincsen, hogy van. Állandóan róla beszélünk, hozzáfordulunk. Csakhogy lehet-e szeretni? Nem lehet... (büszkén)... Én nem akarok leborulni senki előtt. Isten előtt se.

Újra négykézlábra ereszkedik, miközben vadul turkálni kezd az ágy alatt.

- Most akkor mit csinálsz?

- Keresek egy másik üveget... (fölnéz, eltűnődik)... Sajnos én nem tudok hinni... (az üveget megtalálta, rámosolyog, föláll, vizsgálhatja az ablakfény-nél)... Amellett, tudom, hogy jogosan büntet ezzel a betegséggel. (elkomorodik) Sokat bűnöztem. Nem voltam jó. A második menetet azonban nem tartottam jogosnak. Ez... minimum... igazságtalan. Merthogy változtam annyit... Ezt már elengedhette volna, ezt a... megaláztatást.

- Szerinted miben változtál?

- Azelőtt sokat kiabáltam itthon. Botrányokat csináltam. Nem nagyokat, nem vertem meg senkit, de kiállhatatlan és ingerült voltam. Most többet törődök velük. Leültem például a fiammal tanulni is... Mondjuk, egy kicsit elkéstem velem, már régen nem én vagyok a példaképe... (szomorúan turkál a szakálában).

- Miért, voltál az?

- (dühös) Na jó, soha nem voltam a fiam példaképe. Például az is biztos, hogy egyetlen soromat sem olvasta. Nem baj... (látszik rajta, hogy különben baj)... Majd később. Egyszer. Majd rájön ő is, hogy... (elhallgat).

- Mindenesetre türelmesebb lettél.

- Sokkal türelmesebb. Általában mindenkihez.

- De hát te korábban is arról voltál híres, hogy inkább mindenkitől kétszer is bocsánatot kérsz, mielőtt rápillantasz.

- Akiket utálok, azoktól nem kérek bocsánatot.

- Sok embert utálsz?

- Vannak néhányan.

- Költők?

- Szerkesztők... meg költők is, és a telefon... na hagyjuk.

- Közérzet, amúgy?

- Én azt hittem, hogyha elmennek a párttitkárok, akkor itt leszünk valakik.

- Mire is gondolsz pontosan?

- Arra, hogy szavunk lesz. Hogy megkérdezznek, kikérik a véleményed. Hogy az irodalomnak presztízse, méltósága lesz. Hogy például nem kell könyörögni egy nyomorult telefonért, ha az ember, teszem azt... jó költő... ráadásul írószövetségi titkár is... (nagyon heves)... És amiért még igen haragszom, például a városomra! Na akkor ezt is elmondom! Román írók jártak nálam a Kincskereső szerkesztőségében, temesváriak, testvérvárosi kapcsolattartás végett, mifene. Kértem a helyi vezetést, fogadják őket, vagy ha azt nem, hát egy

ebédet álljanak. Nem, mondták, erre nincsen keret. Rendben. Én vettem meg a több kiló húst, te pedig a bort. Hány litert is vettél?

- Ötöt.

- Igen, annyit,... emlékszem már. Nem lett elég.

- Nagyon sajnálom.

- Most már késő. Szóval Pászka Imre barátom, megfőzte a birkát, azt is mind megettük. Azért olyan megalázó, hogy... Ah, én hatalmat nem akartam soha. Akkor négy éve indultam volna a képviselő választáson a körzetemben. (szenvedélyes) Azt hiszed, nem futottam volna be?

- Igen, azt hiszem, nem futottál volna be.

Meglepődik, idegesen babrál a szakállával.

- (sértődötten) Hát jó, komoly ellenfeleim lettek volna.

- És például milyen színekben indultál volna?

- Mondjuk... SZDSZ-MDF közös jelölt lettem volna... akkoriban.

- Mostanában többet írsz.

- Ez ment meg... (gyanakodva figyel)... Kérdezem is a barátaimtól, nem rosszabbak-e az újabb új verseim. Eddig megkíméltek. Úgyhogy azt tervezem, ha tényleg sikerül meggyógyulnom, és újra embernek érezhetem magam, felülhetek egy buszra vagy vonatra, és elutazhatok Pécsre vagy Debrecenbe, nos akkor tartok egy hosszabb szünetet. Mert újra meg kell ismerkednem az élettel. Olvasni is akarok, újra. Ez egy ideje nem nagyon megy. Látod, most gyakorlatilag be vagyok zárva... ha ti nem jönnétek állandóan, mert hál istennek rengeteg látogatóm van... akkor... el is terjedt, hogy én egy iszákos pali vagyok.

- Ez terjedt volna el?

- Mert ha látogató jön, leküldöm a lányomat, hozzon bort. Hiszen úgy illik. A vendéget kínálni kell. Lenn, a boltos meg azt hiszi, mindet én iszom meg. Örület. Napi négy-öt palack. Most is vagy ötven üveg álldogál a spájzban.

(Egészen pontosan harminchét. Kimentem és megszámláltam, továbbá kettőt találtam még a szobában, illetve még néhány ott zöldellt a polcok mögött is. De azok között lehetett teli is.)

- Egyéb segítség?

- Angyalok vannak. Angyali erők működnek a világban. Egy férfi számára a nőknél működnek, a nő számára a férfiben ezek az erők... En is angyal vagyok valamilyen módon, és az Ilia Miska is az, sőt... (figyelmesen rám néz)... még te is az vagy.

- Szerinted ezt kifejthetem otthon is?

- Bennem van egy rész angyal, meg egy rész ördög... És van egy másik szempont is. Hogy miféle erők vannak. Elmondom. Láttad a televízióban a műsorunkat? Amikor Ilia Miskával, Kalmár Marcival, Temesi Ferivel és Pataki Ferivel beszélgettünk.

- Láttam.

- És jó voltam?
- Nagyon.
- És azt mondtam már, milyen szobrot szeretnék?
- Úgy érted, magadról?
- Úgy értem.
- És még az életedben szeretnéd?
- Természetesen elég, ha a halálom után leplezik le.
- Gondolom, egészalakos bronzszobrot szeretnél, valahol egy árnyas szegedi parkban álldogálna, zavart tekintetét az ég felé függesztené, miközben szenvedélyesen a melléhez szoritana egy bronz telefonkészüléket.
- Ostoba ember!... (ingerülten kortyol a borából, megkönnyebbül)... Van itt Szegeden, a Stefániánál ez a Dankó Pista szobor. Hiszékeny és tökéletlen emberek folyton letörték a hegedűjének a nyakát, mert azt hitték, varázsereje van. Szerintem különben a cigányprímások tördösték le, hogy olyan virtuóz módon bánjanak a húrokkal, mint Dankó Pista. De ezt nem rasszizmusként mondom... Történt, hogy egyszer Kalmár Marci szobrász barátomat megfogták a rendőrök, mert épp a szobornál, a hegedűnyakkal babrált. Azt hitték, ő tördeli, és nagyon boldogok voltak, mert már a belügyi jutalomra gondoltak. Pedig a Marci csak éppen vissza akarta ragasztani az új hegedűnyakat, amit eská ő faragott ki.
- Neked viszont nincsen hegedűd, amit törögetni lehetne.
- Neked tényleg elmondom, milyen szobrot szeretnék... (figyelmesen néz)... De meg mered írni?
- Szerintem megmerem írni.
- Szóval az én szobrom is ott álldogálna a Tisza parton, csakhogy háttal a víznek. Faun képében ábrázolnának... (eltűnődik)... ekkora... hímtaggal... (ilyen nagy halat fogtam című mozdulat)... Azonban ezt a hímtagot minden héten letörnék. És akkor Kalmár Marci kiküldené a tanítványait, drága kislányokat, akik előtte gipszből megformáznák és kiöntenék a... testrészt, márványba faragnák, lecsiszolnák nagy-nagy szeretettel, és akkor óvatosan visszragasztanák... Ez lenne Szegeden a leggyönyörűbb szobor.
- Dankó Pista hegedűjének nyakát a varázserő miatt törögették. De a te szobrod hímtagját miért is?
- Csakhogy a szobrász lányok újrafaragassák.
- Érteni vélem a problémát. Viszont úgy tudom, Kalmár Marcinak vannak fiú tanítványai is. Esetleg úgy alakulhat, hogy...
- Ezt a kényes munkát csak lányokra bízom... (igen heves)
- Szerintem ez a művészi szabadság korlátozása. No de mindegy. Azt akarom még mondani, hogy elég hosszan beszéltünk, nem lesz több hely a hírlapban. Abba kellene hagyni.
- Hagyjuk abba?

- Egyelőre.
- Egyelőre abba hagyhatjuk.
- Valami szép végszó?
- Legyen az a végszó, hogyha egyszer mégiscsak lesz telefonom, mindenkit fölhívok.
- Jó, legyen ez a végszó. Csak még egy utolsó kérdést. Ha mindenkit fölhívsz, ki állja majd a számlát.

És Szív néhány nappal a hazautazása előtt el kezdte sorolni a dolgokat. S persze ezt is egy történet miatt tette. Ah dehogy is. Nem volt ez már történet, annak kevés volt, inkább afféle egyszerű metaforája annak, hogyan is gondolkodott némely helyzetben Bakó András, és miért is mondhatta Szív nyugodt lélekkel, hogy Bakó nem ért különösebben a szeszes italokhoz, hogy nem az ízékért és a harmóniák kínálta élvezetekért jár Alkohol kisasszony egzotikus kertjébe. És akkor Szív csak úgy, rendszerezés és különösebb megfontoltság nélkül kezdte sorolni a dolgokat, amiket Berlinben látott.

Például a moabiti börtön, hogy itt raboskodott Honecker is, sárga és széles épület, Nyugat-Berlin úgymond legnevezetesebb börtöne. A Köztársasági palota. Ha Herzog elnök úr itthon van, leng és csattog rajta a nemzeti zászló. Aztán a Schanburg utca. És bent a központban Európa egyik legelegánsabb áruháza, a KDV, amit a rossz nyelvek szerint csak azért építettek a nyugat-berliniek, hogy megmutassák a világnak, milyen gazdagok, nagyok és erősek tudnak lenni, és ahol valóban hegyekbe volt rakva a magyar Pick szalámi és úgy szintén dombokba volt emelve a lazacszerű, pirosan tündöklő sonka, és a zöldséges osztályon illatozott a manióka gyökér, és édesburgonyát lehetett is válogatni, valamint cayotent, illetve volt ott dudhi Kenyából, és volt töpörödött vizigesztenye, aztán a kokoma fűszergyökér Kenyából, gyömbér meg ízes banáncsúra, továbbá carambole a távoli Malaysiából, mellette pedig babaco Ecuadorból, pitahaya Kolumbiából, és volt cherimojas, ami egyszerű alma káposzta volt, és volt granadil és faparadicsom, és a halosztályon kicsi homár, meg nagy langusztatorzsek jégbeáztatva, mindenféle nyershalak, no meg rákszirom, és restaurantban ott ebédelt a helybeli Wolstansbürger meg a japán üzletember, kagylólevest kanalaztak, lazacvariációt vagy tonhalsztéket rendeltek aztán, és közben beruházásokról és árfolyamokról tárgyaltak. No igen, a Potsdamer tér piros jövő doboza. A Moszkva-Berlin kiállítás. Egy új film plakátjai mindenütt, A halálcsináló jön. A halálcsináló jön. A halálcsináló jön. Grunewald. Az árnyas Königsalle. Gazdagok, gazdagság, hihetetlenül kék ég, akvarellzöldet legelésző báránnyelűk, meg leszakadt szürke esőfelhők, kicsiny villák, fehérek, gazdagság, gazdagok, egy teraszos szárd étterem, ahol, mondják, kitűnő a szardínia. Egy szociális otthon, öregasszonyok a balkonon, kibontott hajjal. A Savignyplatz sarkán az a kisvendéglő, ahol piros lábaskákban lehetett pörköltet kapni. A Brandenburgi kapu ócskapiaca, orosz kitüntetésekkel, Szokol rádiókkal.

Legyen elég.

Elég legyen.

Hogy mire fel is volt mindez?

E rengeteg dolgot csak azért sorolta Szív, mert egyszer Guinness sört vitt a nagybeteg Bakónak, aki már nem ivott töményet, legfeljebb titokban likőrt, de még titokban sem evett húst, csak zöldséget, és csodavizet ivott, hogy meggyógyuljon. Szív odahelyezte Bakó elé a Guinness sört, ami, egyesek szerint a legjobb sör volt a világon, ami persze egyáltalán volt biztos, mert akkor mit tarthatunk a belga tízfokos sörökről, a ferences barátok kikísérletezte bajor sörökről, az északnémet sörökről, a kanadai sörökről vagy a szent inkvizíció szenvedélyét is segítségül hívó spanyol sörökről, ah, mindegy is, ott állt Bakó előtt a Guinness, ő meghúzta az üveget, szívott az orrán, a szakállába túrt és csak nagy sokára szólalt meg.

Olyan ez is, akár a Bak. Hát nem?

Aki ivott már Bak sört, illetve fogyasztott Guinness sört is, tudhatja, miről beszél Szív. Bakó soha nem volt tárgyilagos, amit talán az bizonyít a legjobban, hogy képtelen volt sétálni. A tárgyilagos emberek nemcsak hogy tudnak sétálni, hanem mesterei is ennek az időtöltésnek, művészettel és odaadóan csinálják. Órákon, napokon keresztül, olykor egy egész életen át. Bakó viszont akkor is sietett, ha nem volt különösebb dolga, himbálva és gyorsan járt. Társát, ha éppen akadt neki, folyamatos lökdöséssel ösztökélte a haladásra, úgyhogy jobb volt Bakóval ülni valahol és iszogatni. Bakó az utcán, a szabad ég alatt kiszolgáltatva érezte magát, szorongott.

A pankowi kertben kint megroskadt a novemberi hó. Szív felemelte a fejét, hunyorogva bámult kifelé az ablakon. Csönd volt. Néha a Grabeallén elhúzott a villamos. November vége volt. Lassan utazik haza. És akkor visszagondolt arra a napra, a halál napjára. Szív ezt az egészet hallotta valakitől. Nos igen, hogy kitől is, nyilván megmondhatná, szépen ideírhatná, hanem ez már olyan mindegy, mintha valóban megtörtént volna, mintha igaz lehetne mindaz, ami volt. Éppen olyan mindegy volt, mint a víz, amiben már lemosakodtunk. Szóval azt hallotta Szív, hogy Bakó András búcsúztató szövegét, azt a néhány sort, azt az egylendületű hírlapi flekket, amelyben legalább annyi kötelességtudat munkált, mint amennyi fájdalom, és amely a halál másnapján jelent meg a helyi újságban, bekeretezve, dőlt betűkkel szedve, úgymond kurziválva, egy szóval ő ezt az egyflekket már megírta korábban. Vagyis annyira készült a búcsúztatás kizárólagos szerepére Szív, mondták neki, hogy egy este odaült az íróasztalához, és leírta a mondatot:

Meghalt Bakó András.

Hogy talán leírta még egyszer.

Elhunyt Bakó András.

S így is próbálgatta.

Elment Bakó Andris.

És így tovább.

Pedig Bakó András még élt. Igaz, a halálán volt. Igaz, alig volt már tiszta pillanata. Igaz, magatehetetlen volt. Igaz, néha felült az ágyában, s a testéből lógó csövekkel együtt elindult, ám hogy hová, azt talán csak a lelke tudta volna. Akárhogyan is, de élt és lélegzett még Bakó. Néha azt mondta a villamosnak, hogy villamos. Zenét kért. Azt mondta, hogy a nővérke szép.

Aranyos a nővérke.

Melyik nővérke aranyos?

Mindegyik nővérke aranyos.

És talán tudta még Bakó, hogy ősz van, és szeptember van, hogy kint az utcán merő szeszélyből csapkod az eső, aztán a fény lassan és körülményesen szárítgatja a rossz aszfaltot. Tudhatta ezt Bakó, mert élt. Legyen elég ennyi. És ő – hallotta a hírt Szív Ernő – mégis annyira magának akarta a búcsúztatás drámai szerepét, hogy egy este leült az íróasztalához, ráncolta kicsit a homlokát, tornáztatta az ujját, ivott egy kis esti kávé, és leírta:

Meghalt Bakó András.

Vissza kellett pergetni négy hónapot. Szív Hamburgból érkezett haza, még ennek az évnek a tavaszán, de odafönt, hová már nem ér el az emberi homlok, a fák ágai a nyár érett húsába kapaszkodtak. De csak odafönt. Embermagasságban hideg volt. Jó egy hónap távollét után tért haza Szív. A könyvnapon találkoztak Bakóval, a Dugonics téren. Erősködött a szél boldogtalanul, hidegen és fényesen. Egy nagyon sovány és nagyon sápadt embert ölelt meg Szív a zenélő szökőkút mellett, és ez a változás egészen megdöbbenetette. Bakó összement és gyenge lett, mint egy üres papírlap. Márciusban még erősnek tűnt, pirospozsgás volt az arca, akkor még, ahogy mondani szokás, súlyánál volt, terveit és a vágyait sorolta, tudott dühös és mogorva, szeretetre méltó és esendő lenni. Élt. Most meg mintha kihűlt volna benne valami. Mintha valami nagyon fontosat elvettek volna belőle. Május, igen, ez volt az a hónap, amikor a halál gyorsítani kezdett Bakó szervezetében. S ha most visszagondol Szív, könnyen utána számolhat, hogy mindössze három hónapja volt Bakónak az életben. Három egész hónap, és a szeptemberből valamennyi. Bakó András dedikált a Dugonics tér forgatagában. Forгатag? Na jó. Lézengetek a könyvnapon néhányan. Tolla éppen nem volt Bakónak, így hát kölcsönként valakitől. Egy nagyon szép s láthatóan nagyon drága golyós írót adott neki. Szív már nem emlékszik rá, hogy ki, mindenesetre Bakó ezt a szép és drága tollat azon mód beejtette a szökőkút rácscái közé, s egészen úgy tetszett, ez a toll elveszett, ennek a tollnak annyi, s bizonyára így is lett volna, ha nem tűnik föl a könyvheti ácsorgók gyér népségében Majorka, ha nem hasal rögvest a rácshoz, nem ügyeskedik egy fémpálcával, hogy végül diadalittasan kiemelje az írót, és be-

vallja, hogy nem csak a diadaltól ittas, hogy csak azért sikerült neki a művelet, mert istentelenül másnapos, hogy tiszta fejjel és rezzenéstelen kezekkel ilyen mélységből egy ilyen tollat kiemelni képtelenség lenne, és akkor ezen nevettek, Bakó is heherészett, miközben az oldalára tévedt a keze, ahol egy zacskóban végződött a teste. Fújt a hideg júniusi szél. Szív Ernőné ekkor látta utoljára az utcán Bakót. A dedikálásnak vége lett. És akkor elmentek a Botond nevű étterembe, négyen, mert Szív Lacika is velük volt. Drága, de nagyon kellemes belga sört ittak, és Bakó fizetett. Vitakoztak ezen egy kicsit, mármint hogy ki fizessen. Vannak emberek, akik úgy élnek az életüket, hogy lényegesen többet fizetnek, mint amennyit nekik fizetnek. Bakó ilyen ember volt. Többet itták az ő borát, az ő sörét, és többet itták az ő pálinkáját, mint amennyit ő ivott mások kontójára. Mindenesetre akkor egy korsóval és egy pohárral ölték meg ott, a Botondról elnevezett étterem fényes teraszán, közben Szív Lacika szendergett a távoli napsütésben, Szív meg, aki néhány napja érkezett haza Hamburgból, arról fecsegett Bakónak, milyen érzés is a felhők fölött repülni, minisztériumi elsőosztályon persze, ahol az alig órák út alatt négyszer kérde meg a légikisasszony, parancsol-e a kedves utas egy konyakot. Bakó bólogatott.

Felhők fölött konyakozni, motyogta, s közben az oldalára tévedt a keze, és ott is maradt. Aztán a sör elfogyott, pukkogtak a habbuborékok a korsók alján. Bakóval nem lehetett a halálról beszélni. Legfeljebb annyit dünnyögött olykor, – komorabb pillanataiban –, hogy ha nem sikerül ez és ez a műtét, ha nem hoz eredményt ez és ez a beavatkozás, ha nem távolítják el az oldaláról ezt az undorító zacskót, akkor ő magától elmegy, akkor ő majd megoldja az szenvedését, akkor ő majd maga vet véget ennek az egésznek, mert az képtelenség, hogy így éljen, zacskóval az oldalán, megalázva és kiszolgáltatva, nyomorék módon, évekig. Bakó soha sem beszélt úgy a közelgő halálról, mint valami elkerülhetetlen és végérvényes eseményről. Nem békélt meg, az utolsó percig sem. Egyszerűen nem volt kapható a lélek békéjére, úgymond. Azon az utolsó nyáron még a fogait csináltatta. Akkor is az utcán találkoztak, szokás szerint véletlenül, egészen pontosan a Széchenyi tér trolimegálló oldalán botlottak egymásba, és Szív nyomban elkísérte Bakót a fogröntgenes kis irodába, ami egy belső körudvaron nyílt, valaha talán legényszoba volt, két egymásba nyíló parányi helység, s míg Bakó morogva és bosszankodva újra és újra visszament a fekete szobába, mert rendre elmozdult a röntgenkép, és ismételni kellett, Szív elnézte az udvar csorba kövein heverő kövér macskákat, félig nyílt, álmos tekintetüket, lassú mozdulataikat, s amikor Bakó végre elkészült, elmentek a Boszorkányba, és ittak egy pohár fehér bort, ki tudja már, talán a legutolsót együtt. Szív fent, Pesten hallotta meg a hírt. Sírt egy kicsit. Aztán az első vonattal hazautazott, vissza Szegedre, ahol a szerkesztőségben már várták a búcsúztató cikket. Szív akkor és ott írta meg, a halál napján. Nem előbb és nem később. Igaz persze az is, hogy a helyi hírlapon kívül további három

más helyen is el kellett a barátját búcsúztatnia. Azt mondta később Bakó Andrásné, hogy Bakó voltaképpen megfulladt.

Szív faltól falig járkal pankowi kislakásban. Hideg van kint, mint az Isten hátsóudvarán, ahol az ítéletre kész lelkek gyülekeznek. Piszkos és elfáradt, rossz fényel játszó hó az udvaron, hasas kukák, fedelüket emeli már a szeméthalom. Valami tétova történés leng a körtefa ágai között, nem is a szél az, csak az akarna lenni. És ahogy visszalép az összelehelte ablaktól Szív, egyszerre meglátja Bakó Andrásné, ahogy az asszony ott ül azon a szerdai napon a kórházi ágy mellett, szinte rágörnyed a kórházi székecskére, miközben tartja Bakó András kezét. Valami aprócska zaj is hallatszik. És Bakó Andrásné egy röpké pillantást vet hátra, mert halkán, szinte bocsánatkérően tárul az ajtó, éppen csak egy emberi test méretére válik el a kipárnázott kerettől, és a nyíláson át valóban belép egy aggódó ismerős, egy másik nő, és akkor Bakó Andrásné visszafordul és tartja tovább az embere kezét, és egyszerre csak azt látja, hogy a férfi már halott.

Nem mondja Bakó Andrásné, hogy Istenem.

Nem mondja, hogy jaj.

Nem mondja, hogy hát akkor szervusz, lelkem.

Nem mondja, hogy bocsáss meg.

Nem mondja, hogy megbocsátok.

És nem mondja, hogy akkor most mi lesz.

Bakó Andrásné a férfi mozdulatlan arcába mered. De hiszen csak annyi volt az egész, mint ahogy felsóhajtunk. Annál is kevesebb. Odanézőnk egy emberre, és azt mondjuk, Bakó András. Odanézőnk, és már nem mondunk semmit. És akkor most hol van, ami volt. Kérdezni, ami nincs? A férfi karjának alsó felén szirmoznak már a hullafoltok. Bakó Andrásné azt figyeli, hogy kiszaladt Bakó testéből az összes vér. Istenem, milyen fehér a bőre. Hogy meg-ritkult a szakálla. Távolról és fehéren fénylik a homloka és a nyaka egyetlen hatalmas árnyék a meredt áll alatt, és a szemével egészen úgy néz, mintha megnyugodott volna. És ahogy ott feküdt, még mindig melegen, de már a lelkétől elválasztva a férfi, Bakó Andrásné egyszerre csak arra gondol, hogy ez az ember nem megnyugvást lelt, nem csak átlépett azon a kapun, melynek túloldalán már nincs szó szenvedésre és öröme, hanem... hanem más történt vele.

Micsoda történt Bakóval, kérdezi Szív megtorpanva a pankowi kislakásban. De aztán nyugtalanul járkálni kezd újra. Cigaretára gyújt. Ott a bíborlik boros üveg is az asztalon, összefirkált könyvek és gyűrött jegyzetek és persze Bakó egy derűsebb változatú fotójának társaságában, ott várakozik bizony a bolgár kadarka. Bocsáss meg, Világ. Dönt az üvegből Szív. Issza, mint a vizet.

Micsoda történt Bakóval, kérdezi újra Szív és már sír.

S mert gyorsan újra felhajt egy csurranásig telt pohárral, hát bosszúsan, a könnyei fátylán keresztül bámulhatja, hogy alig kotyog valamicske az üveg alján. De az is az eszébe jut gyorsan, hogy van tartalék Kadarka, hej, Bakókám, néz a fotóra, szerencsére van. Már jön is a konyhából, s remegő ujjakkal bontogatja a következő üveget.

Bakó Andrásné, mondja Szív halkán.

Bakó Andrásné ráemeli a tekintetét, egyenesen a szemébe néz, hosszan és komolyan, de mintha nem is annyira a válaszon, hanem inkább azon tűnődne, hogy ha majd innen, a kórházi szobából kilép, miként lesz lehetséges élni tovább, nézni félfelhős égre, nyúlni egy pohárért, villamosjegyet lyukasztani, számlát lerendezni, kávért kortyolni, látni vessort és újra látni, igen, mintha ezeken tűnődne Bakó Andrásné, de mert ahogy Szív tartja a sajátjával és nem engedi az özvegy tekintetét, megérzi azt a ki nem mondott néhány mondatot, melyek nélkül ez az egész füzet egy fabatkát sem érne, hát viszi magával Szív Bakó Andrásné tekintetét, és az akkor is vele van, amikor összepakolja a holmiját és búcsút int a pankowi kisháznak, és akkor is amikor felszáll a dérvirágoktól összekarcolt hajnali vonatra az egyik berlini külkerületben, és akkor is, amikor kikészíti az útlevelét és a szendvicseket meg a dobozos söröket, és vele van Bakó Andrásné tekintete akkor is, amikor átzötyögnek a cseh, aztán meg a szlovák határon, amikor ott kanyarog a vonat mellett a jeges Duna, és aztán, végül, ahogy a vonatról lelép a Keleti-pályaudvar összeköpdösött, mocskos peronjára végre meghallja a szavakat.

Mi történt vele, kérdezi tehát halkán Szív.

Nehéz csomagok a kezében, talpa alatt Magyarország.

Ki mondta, hogy ártatlanul születünk, kérdezi az asszony.

Ki mondta, kérdezi Szív.

Ki mondta, hogy az ártatlansághoz szenvedni kell, kérdezi Bakó Andrásné.

Ki mondta, kérdezi Szív.

Én mondtam, válaszol halkán Bakó Andrásné, s már a halottat nézi újra.

Hát ez történt, kérdezi Szív. Csomagjait leengedi, cigarettára gyújt, vonatok jönnek és mennek télből a télbe.

Igen, ez történt, mondja Bakó Andrásné.

Hát akkor most visszakarta az ártatlanságát, mondja még, és már újra a mozdulatlan arcot nézi, azon a szerdai napon, valamivel délelőtt tíz óra előtt.

DANYI MAGDOLNA

Sanzon egy hattyúról s egy tavirózsáról

*Sohasem szeretted. Mégis mi vonz hozzám?
Húsz éve már, hogy először láttuk: Nyíló
tavirózsát a park szennyes kis tavában,
a büszke hattyút, amint körbe-körbeúszta.
Szépen tudott úszni, a rózsza nem félt tőle.
Meg sem érintette, hullámot kavart csak, s
kérdeszgette egyre. Akárha valami hajnali
fuvalom harmatozta volna gyöngye virágtestét,
húsos leveleit. Egy hattyú és egy rózsza,
miről beszélgethet? Pedig beszélgettek.
Szirmai a rózsza össze nem is zárta.
Lebegtette őket az állott vízű tóban.
A harmathullásban. Ingott hófehéren, levelei
védték. A furcsa kérdéseket sorra válaszolta.
Miért is ne? Egy hattyú? Kérdezhet akármit.*

*Sohasem szeretted. Mégis mi vonz hozzám?
Tizenhat éve már, hogy másodszor láttuk.
Egy tisztáson álltunk. Vagy inkább pázsiton?
Néztük őket szólan. A nyíló tavirózsát s
a hófehér hattyút. Egy hattyú és egy rózsza,
miről beszélgethet? Pedig beszélgettek. A
hattyú kérdezett, a rózsza válaszolt. Miért
is ne? Egy rózsza? Azt mond, amit akar. Te
akkor azt mondtad: Szeretni nem tudnál. –
Le is út, fel is út. Szólt a tavirózsza, s
a hófehér hattyú értetlenül nézett. Miféle
rózsza ez? Szeretni akarna! A szépség neki
kevés? Ilyen tavirózsát! Ezek a virágok!
Miféle népség ez? -----*

*Sohasem szeretted. Mégis mi vonz hozzám?
Tizenhat év alatt miért nem feledted el?
Hattyúk s tavirózsák, ne emlékezzenek!
fehéren és büszkén ússzanak a vízben. Ma*

*annyi idős vagyok, mint voltál, akkor régen.
Nyíló tavirózsát, büszke hattyút erre, nem
igen már látni. A parkban a kis tó, ő, bizony,
kiszáradt. A medre még megvan, s a fák is
körülállják. A reményt fel nem adják. Sohasem
szerettél. Mégis mi vonz hozzám? S hogy én
miért szerettelek? Azt sem tudom meg már. S
hogyan szerettelek-e? Arra sincs felelet. Az
elmúlt évek során itt nagy inségek dúltak.
Aszály sújtott mindent. S még ha csak ez lett
volna! A hattyú elrepült. A rózsza, ő elhervadt.
Ez a rózsák sorsa. S ő ezt nem tudta éppen.
Hogy víz nélkül nem élhet. S hát ez lett a veszte.*

*Sohasem szerettél. Mégis mi vonz hozzám?
Egy hattyú s egy rózsza? Mit kezdhet egymással?
Nos, legyünk barátok. Miért is ne lennénk?
Egy büszke hattyú s egy hófehér rózsza! Már
csak egy tavat kell keresnünk. Ha lehet,
tisztább vizűt. Ha lehet, abban a szép parkban.*

Palics, 1996. május

HOLDAS GYÖRGY: A „HATALOM” (1986)

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Ablakomból

*Át a zörgő Széne uczczán
Társzékér döcög tuczai-szám!
Oh, naponta mennyi téma:
Lóganyé, pocseta, széna!...
S mily sekély poéta-véna!*

Kolozsvár, 1874. augusztus 5.

Boriskához, futólag

*Oh, ne hidd Borbála, Borcsa,
Szép Boriskám, Borsikám,
Hogy a költés sava-borsa
És a költő-sors vidám...
Nem! Nem jut rám csak a korcsa:
Fogy az ihlet sava-borsa,*

*Hisz hiába koptatom
Verseimre tollam...
Izzadok, káromkodom:
Azt az illen-ollan,*

*Mert potomra pusztitom
Érted itt a tintát!
Többet érne, hogyha most
Csókolnálak inkább!*

Sáromberkén nyaralván, 1877 augusztusában

Billet doux Boriskának

*Bori, nézd, úgy tülekednek!
Kóbor betük e füzetben,
Mint az ebek a füzesben –
Üzekednek!
De ne vedd ezt üzenetnek!*

Szintúgy Sáromberkén vakációzván,
1877 augusztusának majdnem a végén!

Bácsi-torok!

*Regét költök rólad, híres Bácsi-torok!
Táj-leíró vers lesz. Címe: „Bácsi-torok!”
Első sora így zeng: „Íme, Bácsi-torok!”
Bérekesztem itt, mert ríme már csikorog!*

Magyar-Vistára menet, 1888. augusztus 10.

Csáky bácsi arczképe

*Csáky bácsi méla bajsza
Csáléra áll, s néha hajszra!
Bajsza alján két nagy ajka:
Három csibuk fityeg rajta...
Csak pipázgat, s bárba már agg:
Úgy pöfékell, mint a gyarak!
Kis szobában él pipálva:
Füstölög, mint kormos élet,
Megrepedt vén, régi kályha.*

Székely-Keresztúron, 1889 augusztusában

Orpheusz suttogása

*A kéz egy asphodélos
Vad árnyékát letépte:
Szavak mögül kiárad
Lélek s tudás setétje:
Áramlik, mintha réten
A szél, a lét, a Léthe:
Tücsökhang súlytalan leng,
Mint árnyak néma lépte.*

Mykene – Argos, 1908 júliusában

Un parnassien (Le dernier des derniers)

*Kávéházak teraszán,
Zöld rakpartok kövén ül:
Elmélázó moszat... Már
Nem írogat – de vénül!
Dilettáns kis poéta:
A vers belőle gúnyt űz.
Lírája lenge pernye:
Nem perzselő, nem új tűz!
Költőnek úgyse tartja
Vásárhely, Pest, Kolozsvár,
Nagyvárad, Kassa, Karcag...
Parnasszusért cserébe
Nem jár csak macskaszarzag.
Parnasszus helyett néki
Elég a Montparnasse...
Parfóm, húgy, macskaszarzag.
C'est tout. C'est mon Parnasse.*

Párizs (Montparnasse – Le Dôme),
1912. júliusának vége felé (talán 27-én)

GÖMÖRI GYÖRGY

Hajnali ihlet

*Korareggeli álmok, hajnali ébredések-
mennyire adósotok vagyok!
Az éjszaka: szénfekete, lágy tó,
hív, húz, magába ránt és ringat hangtalan.
Szélcsend van, semmi nesz, csak egy távoli
repülőgép mint hogyha búgna.
Ilyenkor a Gondviselőre
bízom lelkemet. Már amennyi belőle
még lassan kihúnyó öntudatomban benne leng.
Hiába álmodnék azután csodaszépet,
az lesz csak belőle, mint Babits
sebtében lejegyzett kétsorosából: zöngemény.
...De a violaszín hajnalban új-meg-új
szókapcsolatok sarjadnak, villamos
szikrák sercegnek a fejben, és íme,
csoda: formát ölt s egyszerre
alkalmi Pallaszként életre pattan a vers is.*

Előzetes egy antológiához

*Örülj szívem,
s ne táncolj már a gúzsban,
repass szívem,
ott vagy hiszen
a dicső hatszázhuszban!*

*A zord jelen
(-talan, -telen)
nem hagyott lenn a búsban;
neved ragyog:
helyet kapott
a végső hatszázhuszban!*

Újra nekrológ

*már annyi nekrológot írok
hogy szinte nekromán leszek
életkedvemet felemésztik
parányi halál-termeszek*

*azt még csak el lehet viselni
ha nyolcvanon túl mennek el
akiket ismertünk szerettünk
– mindenkit vár mene tekel*

*de amikor lesújt a villám
s elvisz egy ötvenéveset
(nem öreg még! nem is idős tán)
aki nem is volt nagybeteg
elnémulunk akkor s a csöndben
a szívverésünk hallani
morajlanak a kinti ködben
a nemlét kék hullámai*

*amiken túl – így hitte Wiktor –
van élet még van túlvilág
de sohasem vesszük magunkra
többé a régi test-ruhát*

*megszoktuk már meg is szerettük
s ha le kell tenni? üsse kő
nekromantikus szódagállyal
virít a „kincses temető”*

1996

JÁNOSHÁZY GYÖRGY

Előadás után

*Az elcsépeelt darabnak vége régen,
színész, közönség elment már, sötétben
tátong a nézőtér – de a szakadt,
poros függöny valahogy fennakadt,*

*s az üres színpadon magányos árnyék
hajlong, az elmaradt tapsokra vár még,
és észre sem veszi, hogy odalenn
nincs egy hüvelykenyi emberfia sem,*

*csak bentlakó patkányok háborúznak
pár falatért a széksorok alatt;
eszébe sem jut, hogy a fennakadt*

*behemót függöny bármikor kicsúszhat
a Sors markából, s egy kő súlyú bojt
úgy agyoncsapja, mint posztós a molyt.*

Holtvágányon

*Rozsdázó holtvágányra félretolva
alszik a kiérdemesült vonat,
nem hull szilaj szikrája, mint a polyva,
mindegy neki hajnal, dél, alkonyat.*

*Mellette száguld el a duhaj élet,
a hipermodern mammutmozdonyok;
az övében tűz és füst már nem éled,
vastestében élő szív nem dobog.*

*De öröklét ez inkább, mint halál:
élvezi a megérdemelt nyugalmat,
nem árt neki többé se hó, se harmat.*

*Fapadjain gazdátlan macska bál,
és egy lélekkel nap- s éjszakahosszat
ócskavas-mennyországról álmodoznak.*

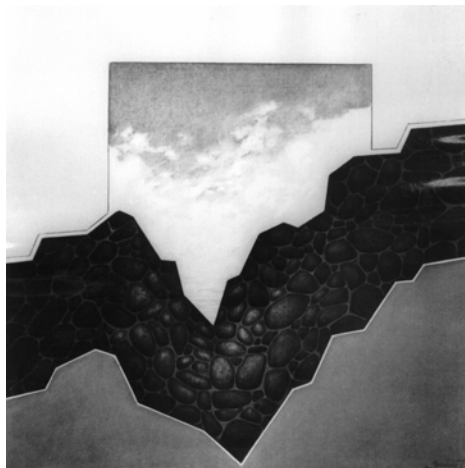
Burleszk szonett az elmúlásról

*Az órában sántán döcög az inga:
gém, melyet célba vett egy fránya flinta;
szived, a szorgos kis szivattyú-himba,
úgy nyekereg, mint szétpüfölt marimba.*

*Elkókadtt rég a rétek kankalinja,
a nyárból sem maradt, csak száraz inda;
kopott zakódból kifakult a minta,
kopott tolladból kifogyott a tinta.*

*Mohó szájad tátog csak egyre, mintha
végbúcsuja előtt a csalafinta
életből még egy utolsót nyalintna –*

*de pálcájával üstökön legyint a
Fekete Angyal, s gúnyjal rád kacsintva,
füledbe súgja: Gyerünk formalinba!*

SZAKÁCS IMRE: GÖRGETETT KÖVEK (1995)

BAKOS ANDRÁS

Megszállás

Egy falumbeli asszony néhány évvel ezelőtt, egy vasárnap délelőttön belépett a falu templomába, odament a pap mellé, aki egy hokedlin állt, és a mellékoltáron lévő sószobor lábát törölgette; és azt mondta a papnak, mosolyogva, hogy úgy érzi, megszállta a szentlélek. A pap, hallva ezt, lelépett a hokedliről, de olyan szerencsétlenül, hogy kifecamodott a bokája. Az asszony megkérdezte, mit tegyen, a pap pedig csupán annyit tudott mondani, hogy ha az újszülött világra jön, az asszony nyugodtan hozza el, meg fogja keresztelni. Ezután semmi érdekes sem történt: az asszony az eset után is szorgalmasan járt a misére; nem volt terhes.

Később ez a nő azt mondta anyámnak, amikor találkoztak, hogy *bárcsak beszélhetnék egyszer a fiaddal*. Amikor ezt anyám elmesélte, épp egy kéthetes kirándulásra indultam. Csónakomon végigjártam a folyó felső szakaszát, horgászással, főzéssel töltöttem az időt, és a csónakra kifeszített ponyva alatt aludtam. Amikor hazaértem, és beléptem az üres lakásba – közben az itthoniak is elmentek valahova –, a felmosott kövek hűvösségével együtt a kamrában maradt almahéj erjedésének szagát is megéreztem, és azt is, hogy itteni életem nem ott folytatódik, ahol két héttel ezelőtt abbahagytam.

Ez így is történt: mióta itthon vagyok, sok, korábban gyakran emlegetett emberről nem hallok semmit. Az asszonyról sem beszél senki; pedig régen ennyi idő alatt többször is okot adott arra, hogy szóba kerüljön. Am úgy döntöttem, nem kérdezem meg senkitől, mi van vele, mivel nem tudok és nem is akarok fölkészülni egy olyan válaszra, mely valamiképp velem kapcsolatos lenne.

Álom egy lóról

A gulyásnak, aki az utcánkban lakott, volt egy nagyon szép, fehér lova, amelyet azután sem adott el, hogy felhagyott a marhaórzéssel. Ötéves koromban ezt a lovat mindenáron meg akartam venni; hónapokig kiürült mézesflakonokban, műanyag mackókban gyűjtöttem az aprópénzt, a gulyásnak azonban váratlanul meghalt a felesége; hirtelen sok pénzre lett szüksége, így nem várhatott addig, míg össze tudom gyűjteni a teljes árat. Amíg a ló ott volt, majdnem mindennap átmentem hozzájuk. A gulyás, amint a melléképület

ablakán át meglátott, kilépett az udvarra, bejött velem az istállóba, a hónom alá nyúlt; fölemelt a ló hátára, majd szinte azonnal le is vett. Ezután rendszerint estig beszélgettünk a melléképületben.

Tegnap éjjel a lóról álmodtam: a házsor végén, a villanykaró mellett álltam, és egy szürkésfehér, gomolygó felhő képében láttam meg. Lassan közeledett a ház felé, néhány méterrel a gyeptől lebegve. Amikor bevágtatott az udvarunkra, futni kezdtem. Attól féltem, hogy mire hazaérek, eltűnik.

Végigszaladtam az udvaron, és a ház mögött, a palatető színben találtam rá. A báránypok szénáját ette, amit a téli esők előtt hordtunk be. Leültem mellé a földre, hátam a falnak támasztva, nyújtott lábbal, és azt álmodtam, hogy elalszom. Akkor nem tudtam, hogy mindez nem ébren történik velem; mint ahogy az is, hogy ott, a földön ülve felébredtem, és nem láttam magam mellett a lovat. Körülnéztem, aztán megnyugodtam: a földet ugyanis faltól falig betértette a széna. *Tehát mégis itt van valahol*, mondtam, és kezem a malteros falnak támasztva fölálltam.

A padlőváza története

A polgárőrök versenyén fölfigyeltem a súlyzóra, mely a futballpálya szélén, a fűben hevert; mellette a színes korongok. A polgárőr-csapatok a pályán vándoroltak, egyik versenyszámtól a másikig; a súlyzó volt az utolsó versenyszám.

Miután a szervezők többször is megpróbálkoztak a rúd felemelésével, és egyikük sem járt sikerrel, én is odaléptem; ráfogtam, fölvettem, és a fejem fölé löktem. Ezután két újabb korongot húztam a súlyzóra, majd további kettőt; ezt, vagyis a száz kilót is sikerült kilökni. A szervezők mosolyogva néztek. Egyikük mondott valamit, ami úgy hangzott, hogy „heszte könnyű”. Aztán, mintha ott sem lettem volna, leszedgették a külső korongokat és folytatták az emelgetést.

A versenyzők ezután érkeztek meg; mindegyikük mosolyogva, pontosabban önirónikus mosollyal lépett a rúd mögé. Ám amikor lehajoltak a rúdhhoz, arcuk megkomolyodott; a sikeres vagy sikertelen erőlködés után ismét mosolyt erőltettek arcukra. Mindezt a büfésátor ponyvája alól néztem végig. Amikor a legerősebb versenyző, aki négyszer is próbálkozott, föladta a küzdelmet, vettem magamnak egy pohár hideg barnasört, és órákig el sem mozdultam a helyemről.

Késő este azonban, az eredményhirdetésén, amit a sátrak előtt rendeztek meg, a verseny fő szervezője váratlanul az én nevemet is bemondta a mikrofonba; arra kért, menjek oda mellé. Szavait hallva sokan felémfordultak, olya-

nok is, akiket még életemben nem láttam, így nem tudtam, honnan tudják, ez a név enyém. Fölálltam, odamentem, a fő szervező pedig átadott egy okker virágokkal díszített, hatalmas, sötétbarna padlózást. E díjat, mint mondta, versenyen kívüli teljesítményemért, a száz kiló felemelésével érdemeltem ki.

Ez a fordulat annyira meghatott, hogy könnyezni kezdtem.

ASSZONYI TAMÁS: BAROKK (1993)

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

1997. ÁPRILIS

43. SZÁM

CS. VARGA ISTVÁN

Radnóti Miklós: Nem tudhatom...

*Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőbuzám itt e lángoktól ölelt
kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.
Belőle nőttek én, mint fatörzsből gyöngye ága
s remélem, testem is majd e földre süpped el.
Itthon vagyok. S ha néha lábambhoz térdepel
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az uton,
s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
a házfalokról csorgó, vöröslő fájdalom.
Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály;
annak mit rejt e térkép? gyárat s vad laktanyát,
de nekem szöcskét, ökeröt, tornyot, szelíd tanyát;
az gyárat lát a látcsón és szántóföldeket,
míg én a dolgozót is, ki dolgáért remeg,
erdőt, fűttyős gyümölcsöst, szöllőt és sírokat,
a sírok közt anyókat, ki halkan sírogat,
s mi föltről pusztítandó vasút, vagy gyárüzem,
az bakterház s a bakter előtte áll s üzen,
piros zászló kezében, körötte sok gyerek,
s a gyárak udvarában komondor hempereg;
és ott a park, a régi szerelmek lábnyoma,
a csókok íze számban hol méz, hol áfonya,
s az iskolába menvén, a járda peremén,
hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én,
ím itt e kő, de föltről e kő se látható,
nincs műszer, mellyel mindez jól megmutatható.*

*Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkezünk, mikor, hol és mikép,
de élnek dolgozók itt, költők is bűntelen,
és csecsszopók, akikben megnő az értelem,
világít bennük, őrzik, sötét pincébe bújva,
míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujja,
s főtt szavunkra majdan friss szóval ők felelnek.*

Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.

1944. január 17.

RADNÓTI MIKLÓS
(1909–1944)

Közvetlen környezetében is sokan fatalistának látták, mert sorsa elöl szökni nem akart. Egyéni sorsát megválthatatlannak tudta. A kívülről „fatalizmusnak” látszó elszántság legmélyebb értelme a mindhalálig másokért is vállalt „bűntelen és vétlen” szenvedésben, áldozatvállalásban rejlik.

Magyartanárom, dr. Bánhegyi Jób emlékezetére
– születésének 100. évfordulóján.

Radnóti Miklós *Nem tudhatom...* című verse a magyar műveltség, a nemzettudat alaprétegéhez tartozik: része valóságunknak. Időtálló, a múlt időben újulni tudó eszmei és esztétikai értékeinek tudatosítása nemzedékek feladata. Vizsgálódásomat csupán első megközelítésnek tekintem. A *szerező–mű–befogadó* dinamikus kapcsolatát szem előtt tartva végzem elemzésemet a hermeneutikai *megértés–értelmezés–alkalmazás* hármas alapelve szerint. Értékfeltáró célkitűzéssel a megértés folyamatában megértettek a jelen szituációjára is vonatkoztatom.

Teljesen objektív, interpretációs beállítottságtól független, vagyis elfogulatlan szövegértelmezés nem lehetséges. A szöveg „újraírása” mindig a befogadó, az elemző beállítódásaitól, érdekeitől, értékszemléletétől függ. Személyiségünk, azonosságtudatunk határozza meg válaszainkat. Ezért is törekszem a „szöveg szándékának” tiszteletben tartására. Állításaimban, asszociációimban, a különböző jelentés- és jelentőség-tudatosításaimban a személyes és szubjektív befogadói, jelentésadói szerepet igyekszem határok között tartani. Interpretációs kísérletemben a *kérdés-felelet* elv alapján kialakítható dialógusviszonyt „*a mű mint eredeti válasz – jelenlegi kérdés – új megoldás*” összefüggésben próbálom megjeleníteni.

Nem létezik megfellebbezhetetlen, örökérvényű és egyedül hiteles interpretáció. A szoros olvasat azonban az átgondolt szövegértelmezésben hathatósan segítheti a vers lényeges mozzanatainak feltárását. Azoknak a kutatóknak a nyomán járok, akik a szöveget nem végpontnak, hanem kiindulópontnak és legfőbb verifikációs alapnak tekintik.

1. a. A *Nem tudhatom...* különös, ellentmondásos történeti, politikai, társadalmi időszakban, súlyos erkölcsi, szellemi-lelki válság közegében született meg költői válaszként. Ezért jogosult a történeti-diakronikus és a jelenbeli szinkronikus vizsgálódás. Szükséges például a vers eredeti és utólagos jelentőségének tudatosítási folyamatában meglévő különbözőségek okainak, motívumainak feltárása.

A vers által meghatározott, abból levezethető hatásoknak, valamint az irodalmon belüli elvárásoknak és a befogadók esztétikai tapasztalatainak múltbeli és jelenkori horizontja elválik egymástól. A keletkezés idején sokan értetlenséggel, fenntartásokkal fogadták a verset. Később pedig, a 60-as és 70-es években olyan gyakran szavalták ünnepeken, versmondó versenyeken, hogy félni lehetett attól, hogy költői mondanója beleszürkül hétköznapijaink világába, szépsége megkopik, unottá válik. A vers időtálló, korokon túlmutató eszmeiségének, mélyről sugárzó esztétikai értékeinek érdeme, hogy kiállta az idő, a mindent kikezdő filozófiai rossz próbáját.

A *Nem tudhatom...* hosszabb művészi érlelődés, kristályosodási folyamat eredménye. Az időpontokat mindig gondosan jelölő költő dátumozása bizonyítja, hogy a Bálint György emlékének szentelt *Ötödik ecloga*, valamint a Dési Huber István emlékére idéző *Nem bírta hát...* megírása közötti időszakra tehető a vers külső keletkezéstörténete. (Az Új Magyarországon jelent meg 1945. július 10-én, majd pedig a *Tajtékos ég* című kötetben 1946-ban.) Folytatásként, néhány hónapos perióduson belül, olyan fontos verseket találunk, mint a *Zsivajgó pálmafán*, *Sem emlék, sem varázslat*, *Töredék*, *Hetedik ecloga*. A belső keletkezéstörténet, érlelődési folyamat döntő motívumának a költő Naplójában is elég részletesen rögzített, egyre súlyosbodó munkaszolgálatos tapasztalatait, keserű, csak ritkán vigasztaló élményeit tekinthetjük.

Számos angol, francia, német, olasz, román, orosz fordítása ismeretes, de azerbajdzsán, bolgár, eszperantó, hindi, kazah, lett, litván, spanyol nyelvre is lefordították. (Csak a Razglednicák, Erőltetett menet, Sem emlék, sem varázslat jelent meg több nyelven.) Az angol, német, orosz fordításban is a „*Nem tudhatom...*” helyett csupán a „*Nem tudom...*” szerepel, leegyszerűsítve ezzel a eredeti címadás sokrétű jelentéslehetőségeit, gyengítve igazi jelentőségét.

1. b. Különös történeti, erkölcsi–szellemi konstellációban szólalt meg a vers. 1943 végén már majdnem egészében készen volt, de csak 1944. január 17-én került pont a végső változatára. Számos visszaemlékezés szól arról, hogy Radnóti baráti körben, vészterhes időben, 1943 „különös, vad, kétségbeesett” szilveszterén felolvasta költői vallomását. Baráti körét, hallgatóságát „legitimáló közösségnek” is tekinthette volna, ha barátai abban a helyzetben képesek lettek volna a költőéhez hasonló „orientációs műveletre”. Ortutay Gyula, Major Tamás, Tolnai Gábor, Kovács Margit és mások is nyilatkoztak – egymástól kissé eltérően – a vers fogadtatásáról. Abban azonban megegyeznek, hogy a költő lelkes, szenvedélyes versmondását nem fogadta osztatlan elismerés. (Ortutay Gyula szerint az egybegyűltek megrökönyödve fogadták a verset: „*Ni csak ez a hazaffyas vers! Mit akarsz ezzel, Miklós?*”)

Általában zavart, értetlenséget, fenntartásokat váltott ki első hallgatóiból. Ennek fő oka aligha lehetett a vers esztétikai konvencióinak többértékűsége. Más motívumkör akadályozta a költői szándék elfogadását és a vele való azonosulást. Radnóti nem gondolhatta, hogy a költői üzenetét, szándékát elfogadni nem tudó, tőle eltérően gondolkodó barátait – a közös érdeklődés és szimpátiatényezőik révén – racionális érveléssel meggyőzheti.

Sokan csak később értették meg, hogy az emberi és állampolgári jogaiból kitagadott költő ebben a versben perelte vissza hazáját. Az „*igazra tanú*”-ként hitet tesz nehéz hűségéről, nemzeti elkötelezettségéről. Tudván tudja, önmaga példájával bizonyítja Babits igazát: „*...sorsom a hazámnak sorsa*”. Szelíd sóhajként a József Attila-i fohász rejlik kimondatlanul is a vers mélyén: „*S mégis magyarnak számkivetve, / lelkem sikoltva megriad – / édes Hazám, fogadj szívvedbe, / hadd legyek hűséges fiad!*”

A vers értékcentrumba a hazaszeretet, amelynek érvényességét sokan megkérdőjelezték, de az antifasiszta szellemi ellenállás költői éppen az igazi haza és patriotizmus legitimációjáért szálltak síkra. A helyreállítás erkölcsi bátorságával szembesültek a kor minden negációjával. Azért van az ide vonatkozó verseikben annyi tudatosan vállalt bensőséges érték, azonosuló szeretet, áhítat, nemes pátosz, szín, zene és felfénylő szépség.

A tragikus értékvesztés időszakában, a vers keletkezésekor a helyes befogadást, értelmezést több alapvető politikai-társadalmi probléma nehezítette. Ekkor már az országot sokan nem tekintették hazájuknak. Az *igaz és hamis*, az *érdemes és nem érdemes*, a *hasznos és haszon nélküli* kérdések eldönthetősége is kétségessé vált az adott társadalmi-politikai helyzetben. Sokan úgy látták, az lenne a legjobb, ha a háborúba sodródott, a fasiszta Németországgal szövetséges Magyarország, magyar haderő mielőbb vereséget szenvedne. Ebben a pár hónap múlva bekövetkező német megszállás és nyilas hatalomátvétel előtti időszakban Radnóti hitvallását a hazáról sokan nem tudták és nem is akarták vállalni.

Pomogáts Béla írja monográfiájában a *Nem tudhatom...* költőjéről: „*A nyelv, a hagyomány és a közösségi tudat jussán tudta magyarnak magát, morális köteléknek és jognak érezte a nemzeti közösséghez való tartozást.*” A közös sors vállalásával „*tudhatta igazán és*

teljesen magyarnak és hazafinak magát”. A *Nem tudhatom...* arra is példa, hogy „az esztétikai érték és a benne kifejezésre jutó morál együttesen adhat tartós rangot és evokatív erőt. (...) Radnóti igaz hazafiságát és nemzeti elkötelezettségét tanúsítja.”

Kétségtelen, hogy az elégikus indíttatású és alaphangú, de végső kicsengésében nemes pátoszú költemény inspirációja nem annyira a korból, a magyar társadalmi valóságból fakad, mint inkább egy csodálatosan tiszta és etikus lélek tergerszem-mélységű belső forrásaiból.

Radnóti kezdetben félig katonai, majd idővel egyre inkább fogolyállapotú munkaszolgálatos időszakára 1940-től – kisebb-nagyobb megszakításokkal – haláláig, 1944. november 9-ig tart. Ezért volt sok barátja számára érthetetlen, hogy miért éppen ekkor vall a származása miatt diszkriminációval sújtott költő a hazáról ilyen mélyes és bensőséges szeretettel. Az anya és gyermek, a fa és az ága elemi összetartozásához hasonlítja kötődését lángoktól ölelt kis hazájához. Az *Ómagyar Mária-siralom híres figura etimologica-ját* – „világ világa, virágnak virága” – rejti bele a rímbe: „messzeringó gyermekkorom világa. Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága...”. (József Attila *Kertész leszek* című versének zárószöve: „... ha már elpusztul a világ, / legyen a sírjára virág.” Utassy József pedig *Magyarország!* című versében folytatja e nemes tradíciót: „Világ Világa / Szerelmem Kápolna-virága, / Nekem / Édes Egyetlenem, / Hazám, / Te Drága!”) Radnóti az egyetemes szeretet jegyében, a pusztító barbárság, a fasiszta hübrisz, a „zoológiai fajörület” ellenében minden emberi értékért, a szűkebb és tágabb otthonért, az őt megtagadó hatalom ellenében hazája, népe jövőjéért aggódott.

2. a. A versnyitány asszociációk, sugallatok egész sorát indítja el az olvasóban.

Az egész vers kompozícióját megszabja a „*nem tudhatom*”-ra adott válasz. A 7. verssorban sorzáró rímhelyzetben, a 8. és 9-ben pedig sorkezdő pozícióban hangzik el háromszor nyomatékosított formában a „*tudom*” bizonyossága. A költő összegező lírai számvetést végez. Számba veszi mindazt, amit biztos tudásnak, bizonyosságnak és értéknek tart.

Fodor András a tehetsége csúcspontjára érkezett költő életének, pályájának szimbólumát látja az *Meredek útban*, amely „... a magyar költészet legnagyobbjaihoz, legértékesebb hagyományaihoz való elszánt emelkedését is jelenti”. Radnóti művészetében nemcsak az a fontos, amit a vers textusa tartalmaz, de az is, amit a kontextus sugall, sejtet, sőt az is, amit tudatosan elhagy. Figyelembe kell vennünk azt is, ami az olvasó tudatában, szívében a versre rezonál. Különösen fontos ebben a vonatkozásban a költészet képes szava, nem tárgyiasító beszéde, a teoretikus fogalmakon túlmutató sugárzása is.

T. S. Eliot fogalmazta meg: „Egy vers igen különböző dolgokat jelenthet különböző olvasóknak (...) a költemény nem kevesebbet, hanem többet jelent, mint amennyit a köznapi beszéd hordozni képes. Egyszóval a költészet többre vállalkozik, mint amennyi prózában közölhető...” Vállalva az értelmezés személyességét, nem szeretnénk parttalaná tágitani Oscar Wilde nézetét: „a műben az van, amit az olvasó beleérez”.

Radnóti a „*nem tudhatom, de azt tudom*” értelemszerűen ellentétező formulából kihagyja a *de* kötőszót. Ez a megoldás így is Juhász Gyula *Milyen volt...* című versének háromszori „*nem tudom már*” lemondó gesztusát juttatja eszünkbe, amelyet ellenpontoz a „*de azt tudom*” bizonyossága, feleselő szólama. Juhász Gyula életének egyik döntő problémáját igyekszik művészetében feloldani. Remekművet alkot szerelmi kudarcélményéből, az idővel enyhülő, de soha meg nem szűnő fájdalomból. Végső

következtetése: Anna emléke, a hozzá fűződő viszonzatlan szerelem a költő életéből, létéből kitörölhetetlen, tőle elvehetetlen, vagyis mindörökké az övé (Kiss Ferenc).

Radnótinál a másokkal folytatott költői dialógusviszonyban a „szülőházam” a sugárzó centrum. Jelentősége több, mint amit jelentése az első olvasásra elárul. Jelentés-tartalma, milyensége a későbbi szövegösszefüggésekből derül ki összetett gazdagságában.

Az első 10 sor középtáján, a hatodik sor elején egyetlen tömör, majdnem tőmondat rögzíti a költői léthelyzetet, a vers lírai hősének alapszituációját: „*Itthon vagyok.*” A költő ezt a távlatnyitó megállapítást fejt ki.

Az otthonosság bizonyítékaiként nem nagy szavakat mond, hanem mindennapi életünk apró, de fontos tényeit sorakoztatja fel érvként. A természetben otthonos, szépségszomjas költő szerette a parányi dolgok világát. A magyar költészet csodálatos botanikus vonatát – Balassi, Csokonai, Fazekas, Tóth Árpád stb. – folytatja: „*S ha néha lábamhoz térdepel / egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom.*”

Takács Etel joggal hangsúlyozta, hogy mondattani szempontból is tudatosan szerkesztett ténymegállapítás: „*tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton.*” A „*kik*” nem kérdő szó, hanem vonatkozó névmás. A mondat értelme: „tudom, hogy merre, hova mennek azok, akik az úton mennek.” Az otthonosság, az odatartozás bizonyítéka, ha az ember az úton haladókról azt is tudja, hogy „*kik*” űk, és „*merre*” – kikez, kikhez – „*mennek*”, mehetnek.

Az ismétlődő „*tudom*” harmadszorra a fokozást érzékeltetve, korjellemzően, a szavakkal talán ki sem fejezhető háborús szenvedésekre, áldozatokra vonatkozik. Picasso méltán híres képeit, elsősorban a *Guernica*-t asszociálja expresszív, döbbenetes erejű színesztéziával: „*s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon / a házfalakeről csorgó, vöröslő fájdalom.*” (Eluard *A guernicai győzelem* című versét Radnóti fordította magyarra, *Aludj* című versében is fontos összefüggésben említi: „*...biába mondod, messzi az! / Sanghaj, vagy Guernica / szivemhez éppen oly közel, / mint rettegő kezed...*”)

2. b. Itt zárul le a vers második gondolati egysége, és kezdődik a tipográfiai szempontból el nem különülő második rész, amely egyetlen összetett, művészi körmondat, költői érvelés és bizonyítás. A *Második eclogá*-ból ismert *repülő* és a *költő* kétféle látása, kettős perspektívája egymástól a *lent* és a *fent* ellentétéként különül el: „*Ki gépen száll fölélbe, annak térkép e táj.*”

A vers a magyarság és emberiség százados hagyományainak szellemében szólítja meg olvasóját, „értelmezi” befogadját. A költő otthonos a haza szellemi, tudati térképén: neki nem „*térkép e táj*” és tudja, „*hol lakott Vörösmarty Mihály.*” (A Velencei-tó melletti Pusztanyékról, a szülő- és lakóhelyről van szó.) Radnóti a versben előforduló egyetlen tulajdonnévvel és a „*táj*”-ra visszhangzó keresztnévvel – talán még Babitsot is sejtetően – „*belerímelteti*” a hazába a Szózat költőjét és szellemiségét.

Tudjuk, a Szózatban ugyanaz a *categoricus imperativus*, „*Itt éljed, halnod kell*” fogalmazódik meg magyarul a reformkorban, amelyet Zrínyi Miklós a három részre szakadt országban, nemzeti létünk rettenetes körülményei között latinul hirdetett: „*Hic vel vincendum vel moriendum est*” – „*Itt vagy győznöd, vagy meghalnod kell!*” A Szózat szavaira „*Bölcsőd az s majdan sírod is, / Mely ápol s eltakar*” valamint „*Ez éltetőd, s ha elbukál, / Hantjával ez takar*” visszhangzik Radnótinál: „*nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt / kis ország, messzeringó gyerekkorom világa / Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága / s remélem, testem is majd e földbe süpped el.*”

Mindez a kimondatlan, de látensen a tudatban meglévő asszociációsor új megvilágításba helyezi az ötsoros bevezető rész lezáró, gyermekien tiszta, elemi erejű és létérvényűen igaz vallomását. Radnóti költészetünk szakrális érvényű tradíciója iránt – erkölcsi és művészi értelemben vett – nagybecsülését bizonyítja. Az egymás fényében felragyogó gondolatok hatására asszociáljuk a *Nemzeti dalból* a „*Hol sírjaink domborulnak...*” látomását. Emlékezetünkben szívközelből csendül fel a textus és dallam: „*Unokáink leborulnak, / És áldó imádság mellett / Mondják el szent neveinket...*”

Egyetemessé tágul létszemlélete a fenyegetettség, a haláltudat árnyékában. Kivételes tudatossággal építette be művészetébe a magyar költészet szíve szerinti tradícióit. Vas István szerint „*megszervezte a maga irodalmi életét, tudatosan költői életet élt. (...) amit látott és érzett, mint költői anyagot fogadta magába.*”

Eltanulta elődeitől mindazt, amire szüksége volt, hogy szuverén költői egyéniségét megőrizve tehetségét kiteljesíthesse. Nem szövegszerű átvételekről, nem konkrétan bizonyítható hatásokról, nem reminiscenciákról van itt szó, hanem inkább áttételes, távoli inspirációkról, leheletfinom sugallatokról. Azt a módszert fejleszti tökélyre, amelyről legértőbb és leghívebb barátja, Bálint György írja a Nyugatban: „*... apró hangulati rezdülésekből, egy felrajzolandó sziluettből, egy távoli felbukkanó asszociációból, egy billentyű leütéséből finom és széles érzésskálát tud kiépíteni.*”

Vörösmarty iránti szeretetéhez hozzátartozik, hogy a századelőn – és a két háború közötti időszakban is – a Szózat költője méltóbb helyet foglalt el az irodalomtörténeti értékelésben és a magyarság tudatában, mint később. Jelentősége a magyar lírafejlődésben is óriási. Egyetemessége egész Közép-Kelet-Európában kivételes kor- és sorstűkőr. (1945 után évtizedeken át a Himnuszt is ritkán énekelhettük, a tanévnyitó és tanévzáró ünnepeken is legtöbbször csak lemezzel hallgattuk. Nemzedékek nőttek fel, akiknek a Szózat csupán iskolai tananyag maradt, énekelni nem tudták, dallamát sem ismerték.)

Radnóti „kettős világban” élt. Megszenvedte e kettős valóság minden kínját. Mégsem saját balsorsát, elkeseredését panaszolja. Költészete arra is bizonyíték, hogy a test börtönében megpróbáltatások, szenvedések között is hogyan lehet élni, bízni, a kínból is magasrendű értéket teremteni.

Felülemelkedik a személyes sors szenvedésein, a költészetre koncentrálna. Kívülről és felülről képes szemlélni mindazt, ami vele és körülötte történik. Emberi tragédiáját is költősorsként éli és örökíti meg. Versében a repülőgép pilótája a háborút, a pusztítást testesíti meg. Látóköre távoli és személytelen, ezért „*nem tudja*”, „*mit rejt e térkép*”. Fentről látcsövön át bombázásra ítélt célpontokat lát: „*gyárat s vad laktanyát*”, „*szántóföldeket*”. Míg a költő – a valóságselemek intuitív kiválasztásával –, *idelentről*, a földközeli személyes perspektívából meglátja a „*szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát*” is. Közösségi hűsége jogán észreveszi a „*dolgozót is*”, és felismeri lélekállapotát: a „*dolgaért remeg*”.

Felsorolja, megnevezi a tekintetét megragadó látóvalókat: „*erdőt, fűttyös gyümölcsöt, szöllőt és sírokat, / a sírok közt anyókat, ki halkán sírogat*”. (Az emberi együttérzés, szolidaritás jegyében képszerűen jut eszünkbe Arany János Toldijának ismert temető-jelenete, amelyben a főhős – erőből fakadó – jósága, szelíd embersége karakteresen megmutatkozik.) Az idő- és térmozzanatok váltakozásából filmszerűen, szinte montázs-technikával jön létre a vízió összképe. A közlési folyamatban, az élmény- és hatásfolyamatban a művészi „teremtett világ” jelenik meg.

Egymástól élesen eltér a pilóta és a költő szemlélete a látókörük tartalmát és a látás-meglátás célkitűzését illetően is: „*mi föntről pusztítandó vasút, vagy gyárüzem, / az*

bakterház s a bakter előtte áll s üzen, / piros zászló kezében, körötte sok gyerek, / s a gyárak udvarán komondor hempereg. (A *Második eclogában* a fent hőse, a Repülő és a lent embere, a Költő felismeri a létezés közös keserűségét, nyomorúságát. Szót értenek egymással. A pusztítás rettenete mindkettőjüket fenyegeti. A pilótát gyötrő gond: „...emberként éltem én is, ki most csak pusztítok, / ég s föld között hazátlan. De jaj, ki érti meg...”)

2. c. Radnóti az emlékezet kútmélyéből idézi fel személyes, bensőséges kötődéseit. Az emlékezés-ihletben újraéli a „szív izgalmát”, a diákszerelmek képekbe szőtt élménykörét: „és ott a park, a régi szerelmek lábnyoma, / a csókok íze számban hol méz, hol áfonya”. Teszi ezt a Prousttól is tanult – az *Ikrek havá*-ban megcsodált – mesteri módon: „...az iskolába menvén, a járda peremén, / hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én...”

Ismeretes, hogy Proust hősében, Marcelben Guermantes hercegnő estélyére menet, a palota bejáratánál az emlékezet csodája játszódik le. Igazi kegyelmi ajándékot kap a tudattól, a képzelettől. Amint egy kocsi elől félreugrik, az egyik lábával egy alacsony járdára lép. A bicskló lépés a kövön az átélés teljes erejével idézi fel benne a felébresztett múltat.

Felgyúl benne a teremtő képzelet. Az emlékből a lélek geológiáját követve „visszafejt” az újra átélhető élményt. Az emlékezés képei magukba sűrítik az időt. Itt nem a képek rendeződnek az idő szerint, hanem az idő rendelődik alá a képeknek. Marcel három élményt él át percekben belül: gyermekkorából a Szent Márk tér egyenetlen köveinek egykori látványát, élményét hozza vissza emlékezetébe, testébe, egész izomérzésébe. Elárasztja egykori velencei útjának tiszta hangulata. Majd hűsítőt iszik, amely a balbeci ég tiszta, sós levegőjét juttatja eszébe. A szalvéta tapintása pedig, amellyel a száját megtörli, annak a ruhának a tapintásélményét idézi fel benne, amellyel Balbecben verejtékező homlokát törölte meg az első este. Múlt és jelen érintkezésének határán az idő metaforáiban az időnkívüliséget élvezi. Önmaga időből kiemelt életét, vagyis a művészet csodáját éli át.

Ki ne venné észre Radnótinál „...a járda peremén... egy kőre léptem én, im itt e kő...” gazdag jelentéskörét? Önmagában a kő-motívum nekünk magyaroknak elsődlegesen a Széchenyi-inspirációt is magában foglaló *Föl-földobott kő* című Ady-verset villantja tudatunkba. De itt csak igen távoli és áttételes vonatkozásról lehet csak szó, amelyben meghatározó a különbség. A sugallat eredendően más forrásból származik. Radnóti saját gyerekkori emlékére vonatkoztatja a prousti sugallatot. Analógiásan utalhatunk a *Naplóban* és *Páris* című versében megörökített élményére is: „A Boulevard St. Michel s a Rue Cujas sarkán egy kissé lejt a járda”. (Párizsban szinte mindenütt lejt a járda, mert így alakítják ki, de számunkra, tudatunkban – Radnótinak köszönhetően – meghatározó érvénnyel a „Rue Cujas sarkán” lejt a járda.)

Rendkívüli költői tudatosságát bizonyítja rímtechnikája is. A tisztán összecsengő páros rímek mesteri megoldásokkal érzékeltetik az idetartozás, a meghittség, az otthonosság bensőséges hangulatát. A tudás kétségtelen fölényét, lélektani hitelét konstatálva vonja le végkövetkeztetését, mondja ki a *repülő* és a *költő* tudásának, látóképességének versenyében az utolsó szót: „im itt e kő, de föltről e kő se látható, / nincs műszer, mellyel mindez jól megmutatható.” A költő nemcsak a tudatában őrzi e kő és kőre lépés fénylő emlékét, a lírai emlékezetben újjáélhető élményét, hanem szinte cipőjén is viseli, cipőjén át is érzi a rálépés nyomán a kő-bizonyosságot, szilárd, visszaható erejét.

3. a. A vers művészi élettükörnek, miniatűr lírai biográfiának is felfogható. Radnóti tökéletességre törekszik, a kifejezés diadalára. Nála semmi sem véletlen. Minden-

nek megvan a maga helye, célja és értelme. A költemény a számszerűséget tekintve is tudatosan megkomponált. Harminchatodik életének küszöbén 36 soros hitvallást ír. Az egytömbű, huszonnyolcsoros első részben az *én*, a második részben és a verszáró sorban pedig a másokkal is közösségvállaló „*mi*” szerepel. Az első 28 sor a költő életének, első 28 évének lírai összegezése. Ezt követi az időfolyamatot a jelenkorig vezető hétsoros, többes szám első személyű, nemzeti érvényű *confessio*. Régi prédikátorok, Pázmány, Zrínyi, Berzsenyi, Vörösmarty, Széchenyi, Ady után egy kiérlelődött, mélységes szeretet jogán szól a „bűnösségről”. Elsődlegesen a Himnusz „*Haj de bűneink miatt...*” gondolatát idézi a „*Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, / s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és miképp...*”

Vádlóink bűnös népeknek, fasisztának, utolsó csatlósnak bélyegeztek és jóvátételre köteleztek bennünket, miközben a szomszédos népek antifasisztának, győzteseknek kiáltották ki magukat. Holott az embertelenség végtelen sora – kövessék el azt magyar nyilasok, német fasiszták, horvát usztasák, szerb csetnikek, román vaskardisták vagy szlovák Hlinka-gárdisták – a gonoszságnak csak színében különböző változata.

Radnóti erkölcsi ítéletet képvisel, a történeti valóság felett álló alapelveket. *Himnusz a békéhez* címen már korábban verset írt. Pacifizmusa osztatlan és feltétel nélküli békevágyból, humánumból fakad. Tagadja a népnyi méretű, vagyis kollektív bűnösséget. A magyarság háborúba lépésének okait ismerve, a népet szánandó áldozatnak, és nem megtorlást érdemlő bűnösnek tartja.

A szöveg mögöttes jelentéseinek, üzeneteinek, „titkainak” a feltárása rendkívül fontos. Radnóti ekkor már a lélek szabadságáért küzd. „Vad kényszerképzetek” gyötrik. Léthelyzetéből és alkatából eredően is a „nemet intésbe” szelődött – lázadást választotta (Czine Mihály). Egyetlen lehetőségével él: a szellem fegyverével vívja a maga harcát. Őt nem terheli háborús felelősség, mégis – a Himnusz költőjének erkölcsi felelősségtudatát idézőn – osztozik elkövetett vétkeink terhében. Jól látja ezt Pomogáts Béla: „*A tájban és az emlékek kisvilágában testet öltő emberség, a költészetben kifejezést nyerő igaz magyarság után a dolgozó nép és a jövőndő nemzedék nevében nyújt be fellebbezést a sorshoz*”. Az ártatlanokért emel szót: „*de élnek dolgozók itt, költők is büntelen, / és csecsszopók, akikben megnő az értelem, / világít bennük, őrzik, sötét pincébe bújva, / míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujja, / s fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek*”.

Oktalan dolog lenne a versben másodszer már többes számban előforduló „*dolgozók*” szót szimplifikálni, rajta csupán osztályszempontúan „munkásokat” érteni. Ennek a köteleltség jelentésű szláv *dolg* szóból származó jövevényszavunknak a fogalomkörébe mindenki beletartozik, aki tisztességgel, kézzel és ésszel munkálkodik önmaga és a közösség boldogulásáért.

A költő mindent a lélek tiszta fénykörébe von. Hangsúlyozza a felelősséget a jövő építői, a büntelen költők és kiváltképp a csecsszopók iránt, akik tiszták, óriási, de védtelen értékeket testesítenek meg. Erkölcsi nagyságának bizonyítéka, hogy áldozatnak kiszemelt, megbélyegzett munkaszolgálatosként vállalja a magyarsággal a „bűnösségben” is a sorsközösséget. Versei bizonyítják, mennyire tisztában volt léthelyzetével és annak veszélyeivel. Önmegszólító típusú versben és verskötetecímbe fogalmazza meg költői öndefinícióját: „*Járkálj csak, halálraítélt!*” (1936) *Dal* című versében írja: „*Búbánattól ütötte / járkalok most naponta / hazámban száműzötte.*” (1939. június 7.) A *Töredék* döbbenetes korkép: „*Oly korban éltem én e földön, mikor az ember úgy elaljasult, / hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra...*” (1944. május 19.) A *Nyolcadik eclogában* párbeszédet folytat Náhúm prófétával és keserűen vet számot a korról, amelyben „*az em-*

ber az állatok alja”. A Töredékben pedig leszögezi: „méltó átkot itt úgysem mondhatna más, – / a rettenő szavak tudósa, Ézsaiás.”

Ekkor már újra „őrült sár” az ember, az ég és föld fia. A kor Vörösmarty jalkiáltását a sokadik hatványon visszhangozza: „Az emberfaj sárkányfog-vetemény: Nincsen remény, nincsen remény! Nincsen remény!” Mégis hazaszeretete Ady gondolatát idézi: „Mit tagadjam? – siratom és szeretem. / Mit tagadjam? – talán ez az igazi / S ez is oktan, de legszebb szerelem” (A legoktalanabb szerelem). Adyhoz hasonlóan lélekben Radnóti is őrizte magában „a magyarság fényét, könnyét, tört hitét” a kénytelenül igaz magyarság költőjeként. Vállalása az önépítés, az életterv része, a hűség az emberi méltóság alapja. Ez a megszenvedett igazság hasonlatos Adyéhoz, amely nem vár jutalmat, elismerést: „És különben mindennek vége, / Megállni sorsom tisztessége.” Ugyanaz köti létvérvényűen Radnóti a magyarsághoz, amely megragadta Komlós Aladárt Móricz magyarjaiban, és Vas Istvánnal a Válaszhoz csatlakozáskor ezt íratta: imponált nekem ez a nép. (Kiss Ferenc).

A *Nem tudhatom...* szintézisvers, amelyet kiváló formaérzék, végtelen műgond jellemez. A költő tudja, a költészetben is minden a minőségen áll vagy bukik. A Radnóti-versnek is megvannak a karakterisztikus erővonalai, amelyek meghatározzák a vers irányát. Szilágyi Péter jól látja: „Az érett Radnóti ritmikai arcéle is megrajzolható például az *Il faut laisser...* és az eclogák alapján”. Tóth Árpádtól eltérően, és Babitshoz és József Attilához hasonlóan, Radnóti sem ír hangsúlyos formában legérettebb alkotói időszakában, amikor egyre tudatosabban azonosul az országgal, a nép sorsával. A példák sorában a *Nem tudhatom...* is fontos bizonyíték arra, hogy képalkotása, ritmusérzéke, rímalkotó képessége hibátlan. A tipográfiai szempontból szerkezeti egységként is elkülönülő, 36 (28 + 7 + 1) sorból álló, verstani szempontból is tudatosan megkomponált költemény kétjegyű, hárommorás, emelkedő verslábakból, 7 + 6-os, a negyedik és az utolsó négy sorban pedig 7 + 7-es jambusokból épül fel. Ebben a versben a hagyomány szerepe, az újítás szervezősége, hatáslehetősége a rímtechnikát illetően is különösen fontos. Az önrímhez közelítő rímeket (Tarján Tamás) tudatosan választotta meg, értelmezési lehetőségeiket is gazdagította. Minden bizonnyal a rímek, a rímelés hatáslehetőségeit is „megtervezte”.

A rímváltozatok közül a „nép”-„kép” rímpár a régi magyar irodalom gazdag panaszformula-rendszeréhez kötődik. Imre Mihály behatóan elemezte a *querella* ókori görög és latin, zsidó és keresztény archetípusait, kutatta inspirációikat a magyar *querella*-változatokra, összefüggésüket a nemzeti tudattal a mohácsi csatavesztést követően a magyarországi latin és magyar költészetben. A siratás, siralom egyetemes érvényű, időhatárok közé nem zárt panaszformulája Rimay János *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán és fogyásán* című verse tulajdonképpen a *Querella Hungariae* magyar nyelvű megfogalmazása, amely poétikai szempontból összefonódott egy rímtoposszal. A *nép-szép-kép-ép* rímegyüttes különös helyet vívott ki magának két évszázad magyar költészetében. Rimay tartós kohéziójú szövegállandót teremtett, amelynek értékviszonyai, idősíkjai kulcsszavakat is jelentő egytagú rím��avakban sűrűsödnek. A rímtoposz legerőteljesebb hagyományozója a *Rákóczi-nóta*, amely a szabadságharc utáni kuruc költészet remeke, a 18. század népszerű éneke. Radnóti „nép”-„kép” rímpárja a régi magyarság lírai sirámain, a nemzeti fájdalmat megszólaltató Rákóczi-nótát és rímkompozícióját is sugallja: „Jaj, régi szép magyar nép, / Az ellenség téged miképp / Szaggat és tép! / Mire jutott állapotod, Romlandó cserép. / Mint egy ékes eleven kép, / Voltál oly szép, / Magyar nép!”

Radnóti a közvetlen fasiszta invázió árnyékában fokozottan érezte és sajátjának vallotta a magyarság nemzeti szabadságküzdelseit, függetlenségi harcait is. Tudjuk, a XVI. században megfogalmazott zsidó és magyar sorspárhuzam a XVIII. században újult erővel jelent meg. Ekkor a magyarságot a szerzők már szenvedő kis népnek láttatják, amelyből kivestett a korábban oly fontos nemzeti hivatástudat. A nemzeti büntudat ekkor nagyon felerősödik, Zrínyi és Apáczai kritikai nemzetszemléletének érények és bűnök közti egyensúlya megbomlik, mert a jelent csupán a bűnök és kudarcok uralják. A kifosztottság, szegénység, legyőzöttség, a pusztulás, rossz erkölcsünk, szét-húzásunk, katonai cselekvésképtelenségünk ostromozása lesz domináns. A fenyegetett kis-nép nemzettudata lesz a kortárs költészetben és főképpen a protestáns prédikációs irodalomban is nemzeti önszemléletünk jellemzője. Radnóti önmaga és a magyarság sors helyzetét az 1940-es években rokonnak érezhette a magyar querellát fogalmazó elődökével. Az országra törő fasiszta hódítás ellen oltalmazó szóval védelmezte nemzeti létünk és kultúránk történelmi értékeit.

Leheletfinoman a tudatunk mélyén rejtőző emlékeket, érzelmvilágunk fájó húr-jait is megérinti. Egyénien, a rettenetes korhoz igazodva követi ebben Vergiliust, aki főművében „*megillette a régiséget*”. Vergilius a régi kort itatja át saját korának eszméivel. Radnóti pedig a régi magyarságból szeretné telíteni kiüresedett korát. A nagy költőelőd hitte, hogy a harcok vaskora elmúlik és „*nascitur ordo*”. Béke és új rend születik: új aranykor köszönt a világra. (Venusban, a kék szépség istennőjében, és Apollóban, a fehérmárvány szellemiség istenében bízott.) Radnóti alkotó módon értelmezi példaképének gondolatát: „*sunt lacrimae rerum et mortalia mentem tangunt*” – „*a tárgyakkal könnyeik vannak és a múlandó dolgok az értelemhez érnek*”. Bár ő aligha hihette Vergilius módján, hogy új aranykor (*aurea aetas*) köszönt az emberiségre.

A fájdalom kidalolása és a helytállás példája a Babilon vizei mellett a fogságban is etikai tartást követelő zsoldárokat juttatja eszünkbe. Radnóti eszmeisége azonban a zsoldárosetől is eltér. Szeretete végtelen: a lélek tiszta gyümölcse. Jellemző rá az öröm, békesség, tisztaság, hit, hűség és hosszútűrő szelídség. Távol tartja magától a babiloni foglyok keservét megszólaltató zsoldárosnak átokzsoltárrá változó szavait.

3. c. Tarján Tamás szerint: „Sötét angyal áll őrt a vers felett”. Kétségtelen, hogy a kor felett a Gonosz, a „sötét angyal” hatalma tombol. A természet, szerelem, szeretet, lélek, ima, imádság költője verset ír a *Félelmetes angyallal* folytatott küzdelméről. Egy „elaljasult kor” lírikusaként a *Sem emlék, sem varázslat* „*tudtam, hogy angyal kísér, kezében kard van / mögöttem jár, vigyáz rám s megvéd, ha kell, a bajban*” bizonyosságtól jut el a rettenetes sejtésig: „*tudom, nem véd meg engem / sem emlék, sem varázslat, – baljós a menny felettem; / ha megpillantsz, barátom, fordulj el és legyints, / Hol azelőtt az angyal állt a karddal, – talán most senki sincs.*” Minden szó és árnyalat fontos. A „*talán*” sem csupán a ritmus vagy a szótagszám kedvéért került a versbe. A rettenet, az iszonyatos sejtés ellenére mégis, itt is az egyetemes szeretet, a *megbékélés és kiengesztelődés* elvét vallja: „*szivemben nincs harag már, bosszú nem érdekel, / a világ újraépül, – s bár tiltják énekem, / az új falak tövében felhangzik majd szavam...*” Mindhalálig hitte, hogy „*születőben az ország*”, hogy a jövő szellemi-lelki újjáépítésében szerepet kap az ő költészete is.

Gazdag jelentés- és asszociációsíkokat érzünk a *Nem tudhatom...* verszáró, kérőkönnyörgő motívumában. Ez a fohászkodás – formáját, szemantikai gesztusát tekintve is – egyértelműen a Himnuszt idézi. A Szózatra költőjének nevével emlékeztet, Kölcsey

művét pedig főképpen a zárókéréssel vonja be tudatunk asszociációs köreibé. A Himnusz első szava: *Isten*, a megszólított, akihez a költő segélykérő szóval, „*áldd meg*” fohászodik. A harmadik szó „*a magyart*”, akire mindez vonatkozik. Kölcsey áttekinthette a századokat, a virágzás utáni romlást, pusztulást tudatosítva kér áldás helyett szármalmat a Mindenek Urától: „*Szánd meg Isten a magyart...*”

A *Nem tudhatom...*-ot kezdetétől a végső fázisig olvasva, az egyik szótól, verssor-tól, strófától a másik szóig, verssorig, strófaig haladva jutunk el a verszárlatig: „*Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.*” Jelentéstartalmát, asszociációs körét több kutató és irodalomtanításunk is óvó-védő menedéknak magyarázza. A szóhasználat azonban jelzi (*virrasztás = vigília*), hogy a *verset szakrális* síkon is értelmezni lehet és kell is. Ebben a dimenzióban a „*virrasztó éji felleg*” egyértelműen a *Gondviselő Istent* jelenti. Hozzá fohászodik a költő. Az Úr ugyanis – gondoljunk csak az *Oszövetségre* – lángoszlopban, mennydörgésben, égő csipkebokorban szokott megjeleni. Jelenlétével megszenteli a helyet: „*Szent ez a hely, vedd le sarudat!*”

A felhőben megjelenő, az első embert érintéssel teremtő Atyát láttatja freskóján Michelangelo a Syxtina mennyezetén. Radnóti költői látásmódját követve képzeljük el a fölénk szálló, felettünk lebegő „*virrasztó éji felleg*”-et, amint hatalmas madárként védőn terjeszti ki ránk szárnyait. (A madarak a görög mitológiában az istenek segítői, az obi-ugoroknál a tűzhely őrzői, a ravennai mozaikon élet és halál megszemélyesítői.) A virrasztás lehet ünnep előtti, vagyis vigília, lehet halottvirrasztás és szentségimádás is.

Latinul és bibliai értelemben is, és magyarul is Vajda János-i értelemben a *virrasztás* nemcsak testi, hanem szellemi, lelki ébrenlétre, éberségre is utal: nemcsak ébrenlét, hanem szellemi-lelki éberség, a látás és tudás feltétele. A Evangéliumban végighúzódik a virrasztás értelme: „*Ti is virraszatok tehát, mert nem tudjátok, mikor jön el a ti uratok* (Lu. 12, 35.). Az Olajfák hegyén Jézus is erre kérte tanítványait: „*Virraszatok és imádkozzatok!*” („*Vigilate et orate!*”, hiszen „*azt a napot és órát senki sem tudja*” Márk 13,32.). Tanítványai elaludtak. (Vö.: Dsida Jenő: Nagycsütörtök.) A virrasztó sem érzékeiben, sem szenvedélyében, sem értelmében, sem vágyaiban, sem zárt emberi Énjében nem alszik, az abszolút virrasztásra csak a Mindenható képes (Hamvas Béla: *Scientia sacra*). Schütz Antal 1935-ben, a Vigília beköszöntőjében írja: „*A ma és a holnap között van – az éjszaka, a rémekkel, sejtelmekkel, reményekkel teljes éjszaka: s a hajnalvárók és holnap-építők attitude-je – a virrasztás és őrtállás: vigília!*”

A vigíliás erkölcsű és lelkületű költő tudta, hogy csak ez a virrasztó szellemiség hivatott elébe dolgozni a holnapnak. Könnyörgése védelemért, menedékért az Úrhoz, ránk vonatkozik, értünk történik. Jelentésköre az egész szenvedő emberiségre kiterjed. A külön egységet képező – nyomdatechnikailag is elkülönülő – zárósort emlékeztetünkben nemzeti imádságunkból a „*nyújts feléje védő kart*” fohását asszociálja. A *Rákóczi-nóta* könnyörgését is eszünkbe idézi: „*Nézz reánk, Úr! a mennyből, / Ments meg, kérünk, minket ily csúf / Ellenségtől!*” Talán nem szubjektív behallás és tévedés, hogy érzésünk szerint, a versvégi fohász, és az egész versélmény hatása lelkünkben a Himnusz megzenésített, a himnikusan fenséges magasból az evilági síkra visszavezető – uszály-szerűen elnyúló, majd elhalkuló – záróakkordját is felidézi.

Eszünkbe juttatja ez a magyarságot óvó fohász Babits Mihálynak az *Áldás a magyarra* című versét is. De Ady „*Intés az őrzőkhöz*” parancsát, „*Az ember Szépbe-szótt hitét*”, és a halálos ágyán írt *Üdvözlet a győzőnek* című hasztalan kérését, könnyörgését sem feledhetjük: „*Ne taposatok rajta nagyon, / Ne tiporjatok rajta nagyon...*” Tudjuk, a győztesekhez irgalomért könnyörgő Adyhoz hasonlóan, Radnóti is hiában remélte

a „*Razglednicák nemzeti becsületet menteni akaró utolsó felkiáltásáig*” (Z. Szabó László), hogy méltánylást kérő szava meghallgatásra talál.

Ezt az értelmezést erősíti meg, hogy a vers – legalábbis Mikó Ervin tanúsága szerint – 1943 végén még így zárult: „*Borítsd ránk, Szűz Mária, virrasztó égi fátylad.*” A végső változathoz – bizonyára az értetlen baráti rezonancia miatt is – kimaradt a Szűzanyához, az Égi Patrónához, a Patrona Hungariae-hez szóló fohász. A verszárás végleges változata az előző, a történeti, nemzeti és keresztény jelleget jobban hangsúlyozó megoldásnál elvontabb, éteribb, általánosabb, vagyis egyetemesebb. Végleges célnak, vagyis *télosznak* tekinthető. Úgy érezzük, a költő az egész szenvedő emberiséget, minden népet, köztük a magyarságot és az Öszösvetség Holocaustot elszenvedő népét is Mózes, vagyis keresztények és zsidók közös Istenének, a Mindeneket teremtő és fenntartó Atyának, az isteni Gondviselésnek oltalmába ajánlja.

4. a. A versben a megnyilatkozó „totális megrendülés” az olvasó vállalásától függ, a mű – elsősorban eszmei szempontú – befogadásának milyenségétől, minőségétől. Jellemző, hogy felolvasásakor nem a sok hírneves és művelt barát, hanem az asszonyok némelyike érezte meg, hogy ez az időszerűtlennek tartott *hymnusos* vallomás a magyar patriotizmus egyik legszebb, szívközeleli, szinte *hazaszerelmes* költeménye.

Annak a költőnek az alkotása, aki Kazinczyt és Aranyt „*nagy-, vagy dédnagybátyáim*”-nak nevezte. Hosszú és egyre súlyosabb munkaszolgálatos megpróbáltatásainak színhelyeire is csupán a Károli-Bibliát és egy-egy Arany János kötetet vitt magával. Azt a „*költők költőjének*” tartott Arany Jánost érezte „*vérrokonának*”, akinek ravatalánál 1882. október 22-én Gyulai Pál ezeket a szavakat mondta: „*Nagy elmédet csak nagy szenvedés múlta felül... a magyar jellem valóságos típusa voltál, minden erényeivel, gyöngeségei nélkül.*” Radnóti számára Arany János életműve olyasmit jelentett, amiről Péterfy Jenő ezt írta: „*Nekünk magyaroknak minden bajra van egy vigasztalásunk: eredetiben olvashatjuk Arany Jánost.*”

Radnóti példaképe, Sík Sándor 1939-ben *Családfa* címen írt verset a vér-materializmust hirdető faszizmus fajelméletével szemben. Családfája a vándorló lantosoktól Arany Jánosig ível: „*Ím a családom, ím a vérem, / Szavam elállja a szemérem, / Hogy így kiadtam mindenem, / De mindent rajtuk át öleltem, / Lelkükből lelkedzett a lelkem / És Istenük az Istenem, / más ősiemet nem ismerem.*”

Radnóti a Komlós Aladárnak írott – a *Naplóban* az egyetlen, teljes egészében idézett – levelében vallja, hogy rokona „*a hitévváltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty, vagy Babits, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoldáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté vagy Jakab, stb. rengeteg rokonom van.*”

Csodálatos hitvallást tesz: „*... magyar költő vagyok. (...) az én »nemzetem« nem kiabál le a könyvespolcra (...)* hazám tájai kinyílnak előttem, a bokor nem tép rajtam nagyobb, mint más, a fa nem ágaskodik lábujjhegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét. Ha ilyesmit tapasztalnék, – megölném magam, mert másként, mint élek, élni nem tudok, s más hinni és másképp gondolkodni sem. Így érzem ezt ma is, 1942-ben is, háromhónapi munkaszolgálat és tizenégnapi büntetőtábor után is. (...) S ha megölnék? Ezen ez sem változtat.”

Az abdai tömegsírban, a viharkabátja zsebéből előkerült „*bori notesz*” magyar és szerb nyelvű „*síron túli*” üzenetében is leszögezi: „*Ez a jegyzőkönyvecske Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza.*” Számára a Sík Sándor által megélt katolicizmus pél-

daértékű volt. Mesterének, szellemi és lelki atyjának *Tört elégiát* ajánlotta, majd pedig a neki dedikált *Köszöntőben* ezt írja: „Egy költőt ünnepeltek itt, / ki Krisztust kiált, mikor / az erőt is megtörte már a próba...” Szellemi-lelki kapcsolatukat így határozza meg: „Társát köszönti most a gyermek, / lélek a lelket, aki eretnek / hadak közt hűségre példakép; / fiú köszönti apját, egy hitvány / korban lelkébe hű tanítvány!”

A Napló tanúsága szerint is hosszú időn át érlelődött benne a kereszténység iránti vonzódás. Huszonkét, majd 33 évesen is úgy érzi: „ez nekem nem 'más vallás'... az Újtestamentum költészete épp úgy az enyém, akár az Ótestamentumé s Jézusban is 'hiszek', nem tudok jobb szót rá...”

Akkor váltotta valóra elhatározását, amikor megkeresztelkedéséből már semmiféle előnye nem származhatott. A zsidó hitfelekezetből kilépni szándékozóknak ekkor háromszor kellett a hitközségen kijelentkezni. Radnóti Miklós 1943 május másodikán, a budapesti Szent István bazilikában, feleségével, Gyarmati Fannival együtt az atyai Mester, Sík Sándor kezéből felvette a keresztiséget, amely után már mindössze másfél évet élt.

Kőszegi Ábel és Melczer Tibor tárta fel a legalaposabban, hogy Radnóti a lét abszurditását élte, sárga csillaggal megbélyegezve és kereszttel megjelölve járta tovább életútját, a *via dolorosát*. Végigszenvedte – Rónay György lélekpontos megnevezésével – a *mysterium passionis* stációit. A Krisztus-motívum többször is előfordul költészetében. A Naplójában írja, hogy egy szív fölé adott, jóddal letörölt, ezért sárga foltot hagyó oltás után „erősen vérzek, érbe szaladhatott a tű. Mint Krisztus vonulok, kibontott inggel, vérző mellel”. Halálközelségben alkotja remekműveit. Ekkor válik igazán nagy költővé, mutatkozik meg végképp csodálatos szellemisége és lelkiisége. Az *Első eclogában* megfogalmazott életelv szerint él, mint a tölgy, amelyet kivágásra ítélték, kereszttel megjelöltek, de „addig is új levelet hajt”. Petőfi felszólítását, „Jegyezd vele az égret...” és főképpen Arany János *Mindvégig* című versének etikai parancsát követve vallja: „az égret írj, ha minden összetört!”

A Radnóti-versek halálközelségének, sőt „halálon túliságának” titkát Bálint György fejti meg: „... a halált is le lehet győzni, ha vállaljuk, és nem törődünk vele, mikor csap le ránk; ha a halál közvetlen közelében is úgy dolgozunk, mintha örökké élnénk. Ilyen lelkével csak a költészet szolgálhat manapság.”

Végső útja előtt Radnóti felkereste Sík Sándort, aki „Kell az áldozat” szavakkal búcsúztatta és megáldotta a szokása szerint eléje térdepelőt. Ekkor talán még a Mester sem gondolhatta, hogy életáldozatot hoz lélekrokon költőfia.

4. b. Radnóti alapelvnek tekintette, hogy „... egy művész élete és művészete nem függetleníthető egymástól, az igazi művész mögött ott áll a művész a maga erkölcsiségével, s ha nem áll ott (...), akkor a különben nagyrahitott költőt megöli az ember, s költészete nem fejlődhet ki, nem haladhatja túl a középszerűt, más szóval nem lehet művész, csak ügyeskedő tollforgató”.

Egy tragikus példát idézve megállapítja: „Költő lehetett volna (...) Gonosztevő lett. A meghasonlott, terhelt lélekben a gonosz megölte a költészet angyalát.” Melczer Tibor hangsúlyozza Radnótinál a „nyelv és jellem” összefüggését, idézve a költőt: „A hazugság úgy üt ki a stíluson, mint bőrön a fekély. Jelentkezik rondán, mint a vér tisztátalansága.” Ellenpéldák ugyan felhozhatók, de kétségtelen, hogy Radnótinál egy ütemre lép élet és irodalom, ő mindhalálig tisztán megőrizte magában „a költészet angyalát”.

A társművészet életsorsot és költészetet megvilágító példáját csodálhatjuk meg Melocco Miklós alkotásában a Győrből kivezető bécsi út mentén. A környezetbe kitűnően illeszkedő monumentum tragikus életsorsot, a mártírhalál utolsó pillanatát sürít termékeny pillanatba. A költő megjárta már „a lélek hosszát”. A végső stációhoz érkezett. Fölötte „fú a rettenetes halál”. Megáll az út végén, a sír szélén, és szembefordul kivégzőivel: szembenéz a halállal.

Lepelbe burkolódzó spiritualizált alakja – egy törekeny egyensúlyú, balra elmozdított háromszögbe komponálva – szinte lebeg szemünk előtt. Melocco ezzel a szoborral mintegy az embertelen valóságból vértanúságával a szentek közé emelkedő költőt állítja elénk. Úgy, ahogy Radnóti láttatja a halhatatlanságba távozó Babitsot *Csak csont és bőr és fájdalom* című „halotti beszédében”: „Örök világosság, kibomló égi láng / röppent felé a földi füstön át”.

Közvetlen környezetében is sokan fatalistának látták, mert sorsa elől szökni nem akart. Egyéni sorsát megválthatatlannak tudta. A kívülről „fatalizmusnak” látszó elszántság legmélyebb értelme a mindhalálig másokért is vállalt „bűntelen és vétlen” szenvedésben, áldozatvállalásban rejlik. Ezért mondta a szenvedést később iszonyúan megtapasztaló Babits Kosztolányi halálos ágyánál: „Ne félj, Dide. Ne félj a szenvedéstől. Valami értelme van ennek...” Radnóti emberfeletti szenvedése révén vált létszimbólummá. A lecsukódó szemű, befelé figyelő mártírköltő – a krisztusi áldozat szimbólumaként jelenik meg. Mintha legfőbb példaképének szavait sóhajtana: „Sorsom elvégeztetett”, „Beteljesedett”: „Consummatum est”. Mintha Bach János-passiójának, a Keresztrefeszített utolsó szavainak, az „Es ist vollbracht” -nak a dallama szállna az abdai síkság felett. Mintha a költőt szemünk előtt láthatatlan szárnyak emelnék a vértanúsággal kiérdemelt égi dicsőségbe.

Istennek és embernek közös szenvedéstörténetébe tartozik Radnóti golgota-járása, mártíriuma. A keresztre feszített Krisztus szolidaritást vállalt a szenvedő emberrel. Kínhalál árán váltotta meg az emberiséget. Pál apostol szavai szerint: „Szolgai alakot öltött, kiüresítette magát, és hasonló lett az emberekhez. Külsőjét tekintve olyan lett, mint egy ember. Megalázta magát és engedelmessé vált mindhalálig, a kereszthalálig.”

Radnóti mártíriuma révén vált a magyar irodalom erkölcsi legitimációjának legfőbb példájává. (Kormos István) Sík Sándor megvilágító erejű szavakkal vall Örvénynek örvény című versében kedves „Miklós fiáról”: „Ember vagy, azaz isteni (...) / Költő vagy: Istenből atom (...) A mát és holnapot te méred: / Tanú vagy és világítélet, / És kegyelem. / Te szabadság, te a törvény, / Téged zúg örvénynek az örvény, / És benned bűg a végtelen.”

A Nem tudhatom... eszmei, erkölcsi és esztétikai értékeit, és a költő mártírsorsát tudatosítva, végezetül fel kell tennünk az utolsó kérdést: a Radnóti-vers megismerése után mit jelent számunkra embernek lenni?

Pomogáts Béla értelmezése segít bennünket a válaszadásban. A magyarság sokáig csodálatos regékben, mondákban (Csodaszarvas, Turul madár stb.) talált lelki-szellemi fogódzót, identitását kifejező formákat. A kereszténység felvétele után szent királyai, szentjei jelentettek a számára azonosságot kifejező eszményképet. Majd pedig nagy államférfiak, Zrínyi, Rákóczi, Széchenyi, Kossuth stb. testesítették meg számára a nemzeti ideált. A magyar költészet Tinóditól, az Esztergom falainál eszménnyé magasodó Balassitól Vörösmartyn, Petőfin, Arany Jánoson, Adyn, Babitson, József Attilán át a mártírköltő Radnótiig ezt nemzetépítő eszményt képviselte századokon át.

A válaszadás folytatásában a költő Mezei András a kézvezetőnk. Versében Radnótit – Melocco Miklóshoz hasonlóan – az utolsó stáció végpontján idézi elénk: „Ekkor már mindent megbocsátott, / átélve halálát elégszer, / tudta, hogy rosszabb nem jöhet már (...) Megállni végső mozdulatban / a szavak folytatásaképp, / vállalva mint beszédet: kiszolgáltatottsága hatalmát.”

Tudjuk, Radnótit és munkaszolgálatos társait németeket felváltó magyar katonák kísérték és lőtték az abdai tömegsírba. A testvérgyilkosság, a viszály okozta megbocsáthatatlan vétek és fájdalom szólalt meg Zrínyiben, a gályarabságra hurcolt prédikátorokban, ez visszhangzik a „Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben...” ítéletben...

Mezei András emlékversének zárása, eszmei csúcspontja a lelkek egyességét és a bűnök bocsánatát valló költő kéznyújtását, a szót értést, a megbocsátást, a lelkiünk mélyén önmagunkkal, egymással és a világgal való megbékélést, kiengesztelődést erősítheti bennünk: „Véle békeesség legyen / és megbocsátassék mindannyiunkban is, / Amen.”

Németh László metaforáját ide vonatkoztatva: Radnótiiban csodálatos és tanulságos „antropológiai leckét” kaptunk. Őt valóban a szellem és a lélek tette magyarrá és kereszténnyé. Szörnyű testi és lelki fájdalmak útján egyaránt híve, tanúja és hitvallója lett Ábrahám Istenének és az emberiséget keresztalállal megváltó Jézus Krisztusnak. Verseit elemezve életünk értékeivel találkozhatunk. A teljességet szomjazzuk, szellemben, lélekben többre vágyunk. Életünk, kultúránk, tapasztalatunk, álmaink nyomán helyes és helytálló gondolatokat, értékeket, eszményeket keresünk új és újabb kutatóival együtt.

Ezt tette Lengyel András, aki „...Hősi és termékeny szerepvállalás”. Radnóti identitásalkotási igényéről címen értekezik tanulságosan. A „Radnóti-magatartást” elemezve állapítja meg Szabolcsi Miklós: „...ma is, újabb váltások és fordulatok korában az egyik érvényes, követhető poétikai-emberi »modell«”. Melczer Tibor: „...Ha minden összetört” címen a költő utolsó műveit elemzi, összegezi példamutatóan.

A hazai magyar és külföldi kutatók, például a két angol nyelvű Radnóti-monográfia szerzői, Marianna Birnbaum és George Emery nyomán valljuk, hogy Radnóti Miklós mártírhálállal megkoronázott élete és műve valóságunk része, és kiengesztelődést, áldást hozó, időtlenül nagy kincs eljövendő nemzedékek számára is.

IRODALOM

1. *Radnóti Miklós művei*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1972. A szöveggondozás és jegyzetek Réz Pál munkája.
2. *Radnóti Miklós: Napló*. Bp., Magvető Kiadó, 1989. Sajtó alá rendezte Radnóti Miklósné. Az utószót és a jegyzeteket írta: Melczer Tibor. A szöveget gondozta: Melczer Tibor és Székely Sz. Magdolna.
3. *A 2 x 2 józansága*. Emlékezések Radnóti Miklósról. Bp., 1972.
4. Bálint György: *Járkálj csak halálraítélt*. In. A toronyőr visszapillant. Bp., 1961.
5. T. Bíró Zoltán: *A költő szolgálata*. Napjaink, 1984. 4. sz. 10–11.
6. Bori Imre: *Radnóti Miklós költészete*. Novi Sad, 1965.

7. Czine Mihály: *Antifaszizmus és irodalom: Radnóti Miklós*. Literatura, 1974. 1.sz. Ua. in.: Nép és irodalom I–II. Bp., 1981. I. k. 403–412.
8. Csenki Imre: *Nem tudhatom...* Kantáta. 1960. S. és Bar. szóló, a capella vk. Másolt partitúra, autográf javításokkal, betoldással. OSZK, Ms. mus. 8. 119.
9. Fodor András: *A meredek út vége*. In: Radnóti tanulmányok. Szerk.: B. Csáky Edit. (Az 1984. nov. 16–18-án Győrben rendezett konferencia előadásainak anyaga.) Bp., TIT kiadás, 1985. 121–129.
10. Imre Mihály: *A Querella Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. (Kandidátusi disszertáció, 1993.); *Egy rímtoposz története (nép-szép-kép-ép...tép)* Irodalomtörténeti Közlemények, 1984. 399–426.; *A Querella Hungariae toposz kialakulása a 16. század költészetében*. Studia Litteraria, Tomus XXVIII. Debrecen, KLTE, 1991. 9–49. Könyvalakban megjelent: „Magyarország panasza” (A Querella Hungariae toposza a XVI–XVII. század irodalmában). Debrecen, Csokonai Universitas Könyvtár, 1995.
11. *Nemzeti önszemléletünk XVII. századi irodalmi változatai*. Körösök vidéke, 1989. Gyula, 5–19.
12. Kelemen Sándor: *Fölöttünk fú a förtelmes balál...* Nyugati Magyarország, 1994. december. 9. o.
13. Kiss Ferenc: *Radnóti patriotizmusa*. In.: Művek közlő. Magvető, Bp., 1972.
14. Koczkás Sándor: „Csodálkozom, hogy élek”. *Létszemlélet és poétikai változatok Radnóti kései lírájában*. In: Radnóti tanulmányok. 1985. 25–50.
15. Kovács Margit: *Egy vers születése*. Népszava, 1988. április 9.
16. Lejegyezte: Tertinszky Edit. A Nem tudhatom... című versről.
17. Kőszegi Ábel: *Töredék. Radnóti Miklós utolsó hónapjainak krónikája*. Mikrokozmosz Füzetek, Bp., 1972.
18. Lator László: *Radnóti Miklós költői fejlődése*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1954. 3. sz.
19. Lengyel András: „...hósi és termékeny”. *Radnóti identitásalkotási igényéről*. Valóság, 1992. 11.
20. Madácsy László: *Radnóti Miklós: Csongrád megyei Füzetek*, 1954.
21. *Major Tamás visszaemlékezései*. 5. Forró színpad. (Feljegyezte Illés Jenő.) Lobogó, 1979. június 28. 16–17.
22. Melczer Tibor: *Radnóti nemzeti klasszicizmusa*. In: Radnóti tanulmányok. 1985. 78–98. Vö.: Melczer Tibor: „...Ha minden összetört”.
23. Nagy Mariann: *Radnóti Miklós bibliográfiája*. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1989.
24. Nemes István: *A képszerűség eszközei Radnóti Miklós költészetében*. Bp., 1965. (Nyelvtudományi Értekezések 51.); Nemes István: *Radnóti Miklós költői nyelve*. It. Füzetek, Bp., 1979.
25. Pomogáts Béla: *Radnóti Miklós*. Gondolat, Bp., 1977. Vö. Pomogáts Béla előadása, 1994. nov. 8. Radnóti emlék-konferencia. ELTE TFK.
26. Rónay László: *Csendes prófécia*. (Radnóti Miklós költészete) „Mindent szépnek kell látni”. In: Rónay László: *Hűséges sáfárok*. Bp., Szépirodalmi, 1975. 217–252. *Radnóti Miklós*. In.: R. L.: *Erkölc és irodalom. A magyar irodalom rövid története*. Bp., Vigilia, 1993. 279–282.
27. Schütz Antal: *Vigilia*. In: *Vigilia 1935*. 1. sz. 3–6. Schütz Antal: *Vigiliás lelkület*. In.: *Magyar életerő*. 1939. Bp., 46–49.
28. Szabolcsi Miklós: *Időszerű-e a Radnóti-magatartás?* Irodalomtörténet, 1995. 1. 84–91.
29. Szilágyi Péter: *Ady Endre verselése*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990. 212.
30. Takács Etel szóbeli közlése.
31. Tarján Tamás: *Radnóti Miklós három verse*. (Éjszaka, Nem tudhatom..., Hetedik ecloga.) In.: Nagy László tekintete. Bp., General Press, 1994. 19–32.
32. Z. Szabó László: *Utószó*. In.: *Radnóti koszorúja*. Magyar költők versei Radnótiról. Győr, 1979. 193–194.